

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΪΚΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Κατεύθυνση: Ιστορία

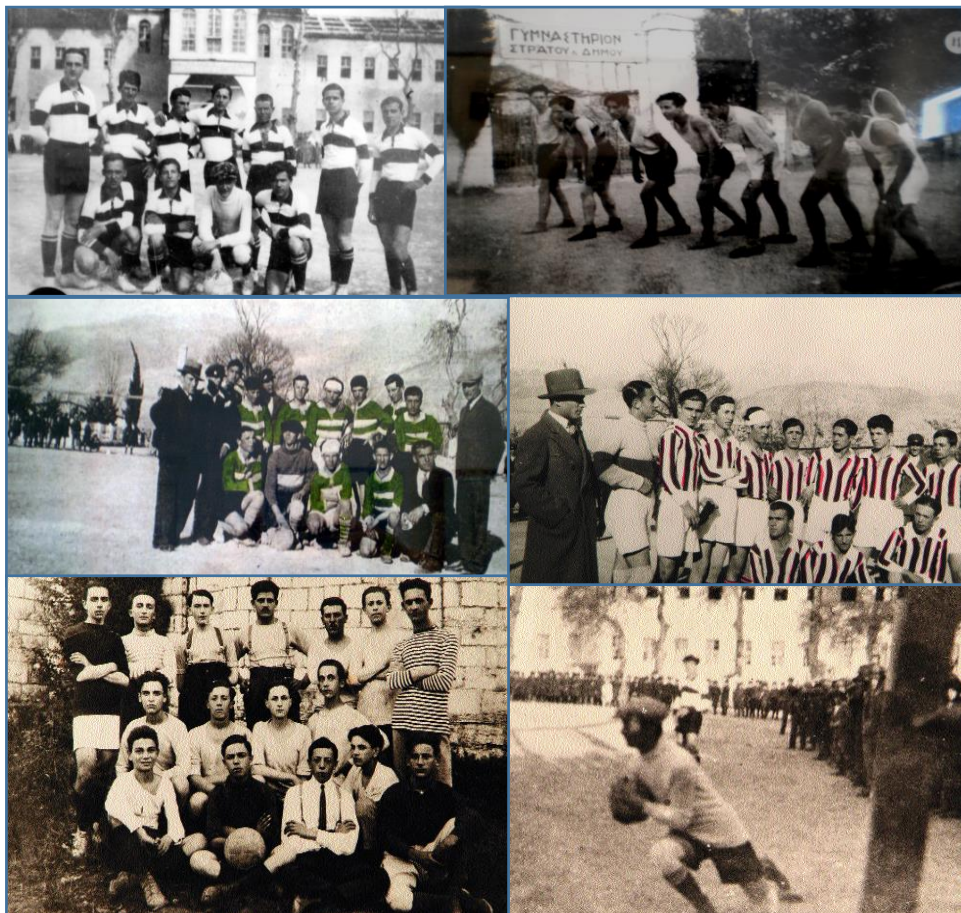
Ειδίκευση: Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΨΑΡΑΚΗΣ

**Η διαμόρφωση του αθλητισμού στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου:
οι «λόγου», τα σωματεία, οι εγκαταστάσεις (1913-1936)**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΨΑΡΑΚΗΣ

Η διαμόρφωση του αθλητισμού στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου:
οι «λόγοι», τα σωματεία, οι εγκαταστάσεις (1913-1936)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ ΧΑΡΗΣ (Αναπληρωτής Καθηγητής)
ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Επίκουρος Καθηγητής)
ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ Β. ΑΝΝΑ (Επίκουρη Καθηγήτρια)

Ιωάννινα 2016

Στο εξώφυλλο διακρίνονται κατά την φορά των δεικτών του ρολογιού:

- 1) φωτογραφία ποδοσφαιριστών του Πανεπιστημιακού Αθλητικού Συλλόγου Ιωαννίνων «ο Πύρρος» σε παράταξη στο γήπεδο της πλατείας Στρατώνων (αρχείο Κων. Κόκκα)
- 2) εκκίνηση αθλητών μεγάλων αποστάσεων των 5 και 10 χλμ. στο Γυμναστήριο Στρατού και Δήμου (αρχείο Κων. Κόκκα)
- 3) φωτογραφία ποδοσφαιριστών του Αθλητικού και Ποδοσφαιρικού Συλλόγου «Ολυμπιακός Ιωαννίνων» (αρχείο Κων. Κόκκα)
- 4) φωτογραφία τερματοφύλακα σε ποδοσφαιρική αναμέτρηση στην πλατεία Στρατώνων (Κων. Κόκκας, «Το ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο στα Γιάννινα 1918-1966», σ. 32)
- 5) φωτογραφία ποδοσφαιριστών του Ποδοσφαιρικού Συλλόγου «ο Ηρακλής» (Κων. Κόκκας, «Το ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο στα Γιάννινα 1918-1966», σ. 30)
- 6) φωτογραφία ποδοσφαιριστών του Πανεπιστημιακού Αθλητικού Συλλόγου «ο Ατρόμητος» (αρχείο Κων. Κόκκα)

Δανειζόμενος την αποστροφή του Eric Hobsbawm από την *Ουβερτούρα* του έργου του «*Η εποχή των Αυτοκρατοριών, 1875-1914*» θα μπορούσα να χαρακτηρίσω την παρούσα εργασία ως μια προσωπική «.. ζώνη του λυκόφωτος ανάμεσα στην ιστορία και την μνήμη»· ανάμεσα, δηλαδή, στο καταγεγραμμένο παρελθόν το οποίο προσφέρεται για μια συναισθηματικά ουδέτερη διερεύνηση και το παρελθόν ως τμήμα ή γενικό υπόβαθρο της ίδιας της ζωής.

Ο λόγος για τον οποίον της αποδίδω τον συγκεκριμένο χαρακτηρισμό οφείλεται, εν πολλοίς, στο γεγονός πως η έμπνευση της συνιστά, μεταξύ άλλων, «επιστέγασμα» δύο συνθηκών: η πρώτη έχει να κάνει με την δετή διαμονή μου στην πόλη των Ιωαννίνων, εξαιτίας των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών μου· η δεύτερη με το προσωπικό μου ενδιαφέρον σχετικά με την κοινωνική ιστορία του αθλητισμού.

Η έμπνευση, ωστόσο, από μόνη της δεν αρκεί για την ολοκλήρωση ενός εγχειρήματος· ως εκ τούτου, μέσα από αυτές τις εισαγωγικές γραμμές, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς όλους εκείνους οι οποίοι με τον έναν ή τον άλλον τρόπο συνεισέφεραν προς την κατεύθυνση αυτή.

Κατ' αρχάς, λοιπόν, ευχαριστώ το προσωπικό της βιβλιοθήκης της *Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών* για τις προτάσεις του και την βοήθεια του στην αναζήτηση κι εύρεση σχετικής βιβλιογραφίας και πρωτογενούς υλικού. Εξίσου σημαντική αποδείχθηκε και η βοήθεια και εξυπηρέτηση του προσωπικού της *Μπενακείου Βιβλιοθήκης* αναφορικά με την παροχή, ειδικότερα δε τον χειρισμό, μικροταινιών εφημερίδων.

Ευχαριστώ επίσης τον ερευνητή και ιστοριοδίφη της αθλητικής ιστορίας των Ιωαννίνων Γεώργιο Φαρμάκη για τον προσωπικό χρόνο τον οποίο μου αφιέρωσε και τις συμβουλές του σχετικά με την κατεύθυνση προς την οποία όφειλε να κινηθεί η επιτόπια έρευνα μου. Εξίσου σημαντική αποδείχθηκε και η συμβολή του στο να έρθω σε επικοινωνία με τον παλαίμαχο ποδοσφαιριστή Κωνσταντίνο Κόκκα.

Ο τελευταίος, όντας από τους ελάχιστους εναπομείναντες οι οποίοι είχαν βιωματική σχέση με τον προπολεμικό αθλητισμό των Ιωαννίνων, μου έδωσε την δυνατότητα να ερευνήσω και αξιοποιήσω τμήμα της πλούσιας αρχειακής συλλογής του μέρος της οποίας εκτίθεται στις διοικητικές εγκαταστάσεις του Πανεπιστημιακού Εθνικού Αθλητικού Κέντρου Ιωαννίνων.

Σημαντική επίσης ήταν και η βοήθεια εκ μέρους του προσωπικού της εφημερίδας *Ηπειρωτικός Αγών* και του διευθυντή του Θύμιου Τζάλλα τόσο παρέχοντας μου την δυνατότητα μιας απρόσκοπτης έρευνας στο αρχείο της εφημερίδας όσο και δημοσιεύοντας ένα άρθρο μου το οποίο αποτελεί τμήμα της παρούσας προσπάθειας.

Επιπλέον θα ήθελα να εκφράσω τις ιδιαίτερες μου ευχαριστίες στους ιστορικούς Γιώργο Γάσια και Μαρία Παππά. Ο πρώτος, έχοντας από χρόνια ασχοληθεί με το επιστημονικό αντικείμενο με βοήθησε στο να αντιληφθώ επιπλέον προοπτικές και διαστάσεις, τόσο στο πεδίο της έρευνας όσο και σε εκείνο της βιβλιογραφίας· η δεύτερη ως υπεύθυνη του Ιστορικού Αρχείου Δήμου Ιωαννιτών συνέβαλε σημαντικά στην ανεμπόδιστη έρευνα μου στο τελευταίο ενώ εξίσου ουσιαστικές αποδείχθηκαν και οι επισημάνσεις της τόσο σε ερωτήματα ή απορίες μου σχετικά με την εργασία όσο και στην αξιοποίηση υλικού και ιδεών.

Για τους ίδιους ακριβώς λόγους θα ήθελα να ευχαριστήσω και τους συμφοιτητές μου με μερικούς από τους οποίους εκτός από σχόλια σε υλικό των εργασιών μας ανταλλάσσαμε και αγωνίες.

Τέλος ευχαριστώ κι εκτιμώ την συμβολή και την βοήθεια των καθηγητών μου Λάμπρο Φλιτούρη και Νίκου Αναστασόπουλου οι οποίοι πίστεψαν στις προοπτικές ενός τέτοιου εγχειρήματος δίνοντας μου την δυνατότητα ενασχόλησης με αυτό και βοηθώντας με με κάθε τρόπο, όποτε αυτό κρίθηκε αναγκαίο.

Πάνω από όλα ωστόσο θα ήθελα από καρδιάς να ευχαριστήσω την οικογένεια μου – τους γονείς μου, την αδερφή μου και τους παππούδες μου και τη νονά. Χωρίς την συμπαράσταση τους και κυρίως χωρίς την πίστη τους, ειδικότερα στις δύσκολες περιόδους του συγγραφικού αυτού «ταξιδιού», η παρούσα εργασία ενδεχομένως να μην είχε ολοκληρωθεί.

Στράτος Ψαράκης
2015

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	8
Οι «λόγοι»	14
Γυμναστική και Νεωτερικότητα: μια σύντομη προσέγγιση	16
Από την Αναγέννηση στους Φιλανθρωπιστές: σωματική άσκηση και «παιδαγωγικό αντικείμενο» (15ος-18ος αιώνας)	20
Σωματική άσκηση και εθνικισμός: μεταξύ Turnen και “bataillons scolaires”	22
Σωματική άσκηση και εθνικό φαντασιακό: η γυμναστική στην Ελλάδα (19ος - αρχές 20ού αιώνα).....	23
Εθνικά οράματα και τοπικές πραγματικότητες: η γυμναστική και οι «λόγοι» της στα Ιωάννινα (1907-1934).....	30
Τα σωματεία	42
Προσεγγίζοντας το (αθλητικό) σωματειακό φαινόμενο.....	44
Το (αθλητικό) σωματειακό φαινόμενο μεταξύ ελληνικής επικράτειας και κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (19 ^{ος} – αρχές 20 ^{ού} αι.)	47
Το σωματειακό φαινόμενο στα προαπελευθερωτικά Ιωάννινα και ο Πανηπειρωτικός Γυμναστικός Σύλλογος (1908).....	52
Τα αθλητικά σωματεία των Ιωαννίνων (1919-1934)	55
Πίνακας 1 – Αθλητικά, Γυμναστικά και σχετικά με αθλητικές δραστηριότητες σωματεία (1914-1936)	58
Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «ο Ηρακλής» (1919): η ατέλεια της πρώτης συσσωμάτωσης.....	59
Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος Ιωαννίνων «ο Πύρρος» (1924): αθλητική πρωτοπορία και αγωνιστική εξωστρέφεια.....	63
Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Ατρόμητος» (1930) – Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Ολυμπιακός Ιωαννίνων» (1931): η σύντομη ζωή ενός εργατικού και ενός «πειραϊκού» αθλητικού σωματείου.....	69
Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Αβέρωφ» (1933): το σωματείο των σωματείων	71
Προσφυγικός και Αποκεντρωμένος Σωματειακός Αθλητισμός: τα αναγνωρισμένα σωματεία του συνοικισμού Κολχίδας, των Φιλιάτων, της Παραμυθιάς και της Πυρσόγιαννης.....	73
Από την Πανηπειρωτική Αθλητικομουσική Ένωση στην Ποδοσφαιρική Ομάδα Βήσσανης: τα ανεπίσημα αθλητικά σωματεία και η δράση τους	74

Αθλητικές διοργανώσεις και σωματειακές διενέξεις, ψυχαγωγικές δραστηριότητες και αστική κοινωνικότητα: η δημιουργία μιας αθλητικής δημόσιας σφαίρας.....	76
Πίνακας 2 – Επαγγελματική σύνθεση μελών Δ.Σ. αθλητικών σωματείων Ιωαννίνων	84
Γράφημα 1 - Επαγγελματική σύνθεση μελών Δ.Σ. αθλητικών σωματείων Ιωαννίνων (%).....	84
Πίνακας 2 – Μέλη Δ. Σ. τα οποία διετέλεσαν Δήμαρχοι ή Δημοτικοί Σύμβουλοι της πόλης των Ιωαννίνων.....	85
Πίνακας 4 – Ετήσιες επιχορηγήσεις δήμου Ιωαννιτών προς αθλητικά σωματεία.....	85
Οι εγκαταστάσεις	86
Αστικός χώρος και αθλητισμός: το φαινόμενο των αθλητικών εγκαταστάσεων.....	88
Αστικός χώρος και αθλητισμός στην Ελλάδα (19ος - 20ος αιώνας): σε αναζήτηση μοντέλου ..	91
Οι αθλητικές εγκαταστάσεις στην πόλη των Ιωαννίνων κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου	94
Χάρτες των αθλητικών εγκαταστάσεων της πόλης των Ιωαννίνων κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου	103
Επίλογος.....	108
Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία Ιστοσελίδες – Πηγές.....	114
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία.....	115
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία	127
Ιστοσελίδες	137
Πηγές.....	138
Αρχειακές Πηγές.....	138
Τύπος – Περιοδικά.....	138
Παράρτημα Εικόνων	140
Παράρτημα Εικόνων Ιδρυτικών Πράξεων Αθλητικών Σωματείων Ιωαννίνων	165

Πρόλογος

Αν κάποιος μπορούσε να αποδώσει έναν ορισμό στην παρούσα εργασία τότε αυτός, δίχως αμφιβολία, θα ήταν του Fernand Braudel σύμφωνα με τον οποίο “κάθε «επικαιρότητα» συγκεντρώνει κινήσεις καταγωγής, ρυθμών διαφορετικών ...” καθώς “... το σήμερα κρατάει συνάμα από το χτές, από το προχτές, από το άλλοτε”.¹ Ο λόγος για τον οποίον θα έπραττε κάτι τέτοιο οφείλεται εν πολλοίς στο γεγονός πως η ιδέα σύνθεσης της «γεννήθηκε» το 2013 στα πλαίσια μιας ανάλογης «επικαιρότητας».

Παράγοντες της «επικαιρότητας» αυτής, συστατικά στοιχεία της θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, αποτέλεσαν δύο γεγονότα τα οποία κατά το εν λόγω έτος κατέλαβαν σημαντική θέση στο πεδίο δημοσιότητας της πόλης.

Το πρώτο, το οποίο έλαβε χώρα στα πλαίσια των εκδηλώσεων για τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας της απελευθέρωσης της πόλης από την οθωμανική κυριαρχία (21 Φεβρουαρίου 1913), ήταν το ‘Α Πανεπειρωτικό Συνέδριο με τίτλο *«Ιστορία-Λογισύνη: η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»* οι εργασίες του οποίου διερευνήσαν ένα ευρύ φάσμα τόσο της ιστορίας των Ιωαννίνων όσο και της ευρύτερης περιοχής.²

Το δεύτερο ήταν η επιτυχία της τοπικής ποδοσφαιρικής ομάδας του Π.Α.Σ. Γιάννενα να καταλάβει την 5^η θέση στο εγχώριο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου - θέση η οποία είναι και η πιο σπουδαία της ιστορίας της.

Τα δύο αυτά γεγονότα, όσο αντιδιαμετρικά κι αν μοιάζουν εκ πρώτης όψεως, εντούτοις ενέχουν για τον συγγράφοντα μια, μάλλον, αδιάκριτη και αφηρημένη σύνδεση. Εν ολίγοις, για κάποιον ο οποίος καταπιάνεται, ή έστω επιχειρεί, με ζητήματα ιστορίας του αθλητισμού, η επιτυχία της τοπικής ποδοσφαιρικής ομάδας ανέδειξε την απουσία οποιασδήποτε ανάλογης θεματικής από τις εργασίες του συνεδρίου με τρόπο τέτοιο που να προκύψει το ερώτημα του «πώς διαμορφώνεται ο αθλητισμός³ στην πόλη των Ιωαννίνων κατά την μεταπελευθερωτική περίοδο ;».

Βεβαίως, η απάντηση και κατανόηση του προηγούμενου ερωτήματος προϋποθέτει κατ’ αρχήν την απάντηση και κατανόηση της επιλογής και χρήσης του αθλητισμού ως αναλυτικού και ερμηνευτικού ιστορικού εργαλείου. Στα πλαίσια αυτά λοιπόν, και με γνώμονα την οικονομία την οποία προϋποθέτει η εισαγωγή μιας εργασίας όπως η παρούσα, θα μπορούσαμε επιγραμματικά να υποστηρίξουμε πως ο αθλητισμός αποτελεί χρήσιμο αναλυτικό και ερμηνευτικό ιστορικό εργαλείο καθώς «... βρίσκεται στις ρίζες των σύγχρονων αστικών κοινωνιών, και συνδιαμορφώνεται ιστορικά με

¹ F. Braudel, *Μελέτες για την Ιστορία*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων², Αθήνα, 1987, 32

² τα πρακτικά του συνεδρίου εκδόθηκαν στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσιος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τόμ. Α – Β, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ε.Η.Μ - Ι.Μ.Ι.Α.Χ – Ίδρυμα Ιωσήφ & Εσθήρ Γκάνη, Ιωάννινα, 2015

αυτές, ως συστατικό μέρος της κοινωνικής δομής και οργάνωσης τους». Ως εκ τούτου είναι αδύνατο να κατανοήσουμε εις βάθος τις κοινωνίες αυτές χωρίς την γνώση και κατανόηση του αθλητισμού τον οποίο (ανά)παράγουν. Επιπλέον η κατανόηση της ιστορικής διαμόρφωσης του αθλητισμού είναι εκ των πραγμάτων ακατόρθωτη χωρίς την γνώση και κατανόηση της κοινωνίας της οποίας αποτελεί συστατικό.⁴ Κατά συνέπεια μέλημα μας δεν είναι τόσο μια «ιστορικίστικου» τύπου ανασύνθεση ενός μέρους του αθλητικού παρελθόντος της πόλης των Ιωαννίνων όσο μια βαθύτερη ανάλυση, ερμηνεία και κατανόηση του τρόπου με τον οποίον η δραστηριότητα αυτή αποτελεί ανάβαθμο κοινωνικών και πολιτισμικών αντιλήψεων και πρακτικών της περιόδου.

Προχωρώντας στην ανάλυση της μεθόδου η οποία εφαρμόστηκε, μια πρώτη διαπίστωση η οποία θα μπορούσε να γίνει, και η οποία καθόρισε σημαντικά τόσο την έρευνα όσο και την σύνθεση της εργασίας, σχετίζεται με την χαρακτηριστική έλλειψη πηγών – κυρίως πρωτογενών – η οποία διέπει το πεδίο της ιστορίας του αθλητισμού στην Ελλάδα. Η πραγματικότητα αυτή, δείγμα μιας ελλιπούς «αρχειακής συνείδησης» όπως σημειώνει και η Χριστίνα Κουλούρη, ενισχύεται σημαντικά και από την αδιαφορία η οποία επιδεικνύεται από σημαντικό μέρος της κοινότητας των επαγγελματιών ιστορικών απέναντι στο αντικείμενο.⁵

Ειδικότερα σε ότι αφορά την μελέτη του αθλητισμού, όπως αυτός διαμορφώνεται ιστορικά στην πόλη των Ιωαννίνων κατά την διάρκεια της περιόδου από το «λυκαυγές» της απελευθέρωσης (1913) έως και το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μια πρώτη διαπίστωση είναι πως οι παράγοντες αυτοί έχουν αποβεί καθοριστικοί. Συμπληρωματικά, η χαρακτηριστική αυτή απουσία πηγών έχει οδηγήσει σε παραγωγή δευτερογενών έργων τα οποία αν και επιχειρούν μια χρήσιμη ιστορική προσέγγιση της περιόδου εντούτοις δεν αποφεύγουν τις εξιδανικευτικές, δημοσιογραφικές ή ρομαντικές αναλύσεις.

Δεδομένων, λοιπόν, των συνθηκών αυτών η έρευνα αναλώθηκε στην αξιοποίηση πηγών όπως ο Τύπος, το Βιβλίο Αναγνωρισμένων Σωματείων του Αρχείου του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων καθώς και των Πρακτικών του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης ακολουθώντας μια μακροσκοπική και ενδελεχή εξέταση του υλικού στα πλαίσια της υπό εξέταση χρονικής περιόδου. Τα σημεία αναφοράς της περιόδου αυτής, όπως εμμέσως έχει αναφερθεί και προηγουμένως, είναι το έτος απελευθέρωσης της πόλης (1913) από την οθωμανική κυριαρχία – αν και είναι απαραίτητο να σημειωθεί πως στα πλαίσια της τεκμηρίωσης γίνεται μνεία και σε προγενέστερα έτη – καθώς και το έτος επιβολής της δικτατορίας του Μεταξά (1936). Ειδικότερα ως προς το τελευταίο η επιλογή δικαιολογείται και προκρίνεται από το

⁴ Γ. Ζαϊμάκης – Ελ. Φουρναράκη, «Εισαγωγή», στο Γ. Ζαϊμάκης – Ελ. Φουρναράκη (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, 10

⁵ Χρ. Κουλούρη, «Η ιστορία του ελληνικού αθλητισμού: σπορ, φυσική αγωγή και Ολυμπιακοί αγώνες», στο Γ. Ζαϊμάκης – Ελ. Φουρναράκη (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, ο.π., 49

γεγονός πως κατά την διάρκεια του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου οι δομές λειτουργίας του αθλητισμού εν Ελλάδι διαμορφώνονται με τρόπο τέτοιο ο οποίος να απαιτεί μια πιο εξειδικευμένη μελέτη.⁶

Σχετικά με αυτή καθεαυτή την αξιοποίηση των πηγών, αναφορικά με την πρώτη κατηγορία, τον Τύπο δηλαδή, η έρευνα επικεντρώθηκε πρωτίστως σε τοπικές εφημερίδες⁷ και δευτερευόντως σε εφημερίδες πανελλήνιας κυκλοφορίας.⁸ Η επιλογή της εφημερίδας ως πηγής της ιστορίας ερμηνεύεται εν πολλοίς από το γεγονός πως πρόκειται για ένα μέσο το οποίο αφενός υπηρετεί την διάρκεια, αφετέρου συντηρεί την συλλογική μνήμη.⁹ Ειδικότερα δε, σε ότι αφορά την ιστορία του αθλητισμού, η σχέση αυτή φαίνεται πως είναι προνομιακή σε βαθμό τέτοιο που ένα σημαντικό μέρος της ανάπτυξης του αντικειμένου να έχει βασιστεί στην μελέτη αναφορών του Τύπου.¹⁰

Επιπλέον, εκτός από την καταγραφή γεγονότων, ένας ακόμη παράγοντας ο οποίος καθιστά τον Τύπο σημαντική πηγή της ιστορίας είναι πως, μεταξύ άλλων, αποτελεί πεδίο παραγωγής «λόγων». Οι «λόγοι» αυτοί, οι οποίοι παράγονται στα πλαίσια των αφηγήσεων των εφημερίδων, συνιστούν αλλά και συνιστώνται από την «κοινωνική πρακτική» των ιστορικών υποκειμένων διαμορφώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο γνώση, κοινωνικούς ρόλους, ταυτότητες ή κοινωνικές καταστάσεις.¹¹

Αναφορικά με την δεύτερη κατηγορία, οι δεδομένες συνθήκες έλλειψης πηγών – ειδικότερα σε σχέση με τα αθλητικά σωματεία της πόλης,¹² οδήγησε στην έρευνα του Αρχείου του Πρωτοδικείου και πιο συγκεκριμένα στο Βιβλίο Αναγνωρισμένων Σωματείων. Το τελευταίο, αν και αποτυπώνει περισσότερο λημματογραφικά την δράση των αμιγώς, και μη, αθλητικών συλλόγων της πόλης εντούτοις παρέχει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την ίδρυση και διάλυση τους, τον αριθμό τους, την ονομασία τους και τους σκοπούς τους.

⁶ Για μια περιπτωσιολογική, πλην ενδεικτική, μελέτη της διαμόρφωσης του αθλητισμού κατά την διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας βλ. Γ. Ζαϊμάκης, «Κρατικός παρεμβατισμός, νεολαία και αθλητισμός στη μεταξική περίοδο. Η περίπτωση της ΕΟΝ στο Ηράκλειο», στο Β. Καραμανωλάκης – Ε. Ολυμπίτου – Ι. Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα: Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, Θεμέλιο – Α.Σ.Κ.Ι. - Ινστ. Ν. Πουλαντζάς, Αθήνα, 2010, 400-413

⁷ Οι εφημερίδες αυτές είναι η *Ελευθερία*, η *Αναγέννησις*, η *Ηπειρος*, η *Ηπειρωτική Ηχώ*, ο *Ηπειρωτικός Αγών*, η *Θεσπρωτία*, ο *Κήρυξ* και η *Φωνή της Ηπείρου*

⁸ Οι εφημερίδες αυτές είναι η *Αθλητική Εβδομάς*, η *Αθλητική Επιθεώρησις*, ο *Αθλητικός Κόσμος* και η *Αθλητική*

⁹ Για τον Τύπο ως ιστορική πηγή βλ. ενδεικτικά στο Ν. Μπάλτα – Δ. Παπαδημητρίου, «Πρόλογος», στο Ν. Μπάλτα – Δ. Παπαδημητρίου (επιμ.), *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου: η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1993, 9

¹⁰ J. Hill, “Anecdotal Evidence: Sport, the Newspaper Press, and History”, in M. Phillips (edt.), *Deconstructing Sport History: a postmodern analysis*, University of New-York Press, New-York, 2006, 118· G. Osmond – M. Phillips, “Sources”, in S. Pope – J. Nauright, *Routledge Companion to Sports History*, Routledge, New-York – Abingdon, 2010, 40

¹¹ R. De Cillia – M. Reisgl – R. Wodak, “The Discursive Construction of National Identities”, *Discourse & Society*, 10(2), 1999, 157

¹² Για μια πιο αναλυτική προσέγγιση των διαμορφωθείσων συνθηκών αναφορικά με τις πηγές ιστορίας των σωματείων της πόλης βλ. την εισαγωγή του δεύτερου κεφαλαίου

Μια τρίτη κατηγορία πηγών η οποία αξιοποιήθηκε ήταν εκείνη των Πρακτικών του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης όπως αυτά εντοπίζονται στο Ιστορικό Αρχείο του δήμου της. Τα πρακτικά αυτά, εκτός από σημαντικό τεκμήριο καταγραφής της τοπικής ιστορίας,¹³ συνιστούν εν προκειμένω και σημαντική πηγή μέσω της οποίας μπορεί να γίνει αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίον ο αθλητισμός εγγράφεται – και θεσμικά – στον αστικό χώρο της πρωτεύουσας της Ηπείρου.

Τέλος, συμπληρωματικά των προηγούμενων πηγών, αξιοποιήθηκε και ένα ευρύ φάσμα εγχώριας και διεθνούς βιβλιογραφίας με ιδιαίτερη έμφαση στην ιστορία του αθλητισμού και στην τοπική ιστορία των Ιωαννίνων.

Αναφορικά, τώρα, με το περιεχόμενο των ενοτήτων της εργασίας στα πλαίσια της πρώτης επιχειρείται μια διερεύνηση του τρόπου ή των τρόπων με τους οποίους διαμορφώνεται η γυμναστική στην πρωτεύουσα της Ηπείρου κατά την προκειμένη περίοδο. Το επιχείρημα της διερεύνησης αυτής πάντως δεν αποκόπτεται από το ιστορικό συγκείμενο διαμόρφωσης της γυμναστικής, πολλώ δε μάλλον από το ιδεολογικό του υπόβαθρο ενώ δεν παραβλέπεται και το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο βάσει του οποίου η πρακτική επιχειρείται να εφαρμοστεί στο νεοπαγές ελληνικό κράτος. Τέλος στα πλαίσια της εν λόγω διερεύνησης αξιοποιούνται και «λόγοι» οι οποίοι συνυφαίνονται γύρω από την πρακτική και το επιχείρημα εισαγωγής της στην κοινωνία της πόλης. Οι «λόγοι» αυτοί, οι οποίοι προέκυψαν κυρίως από την έρευνα του τοπικού Τύπου, δύνανται να αναδείξουν, εκτός από το πρακτικό σκέλος της διαδικασίας, και το νοητικό καθώς αποτελούν ανάβαθμους στερεοτύπων μέσω των οποίων εκφράζονται οι κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτισμικές αντιλήψεις της περιόδου. Άλλωστε, καθώς έχει σημειωθεί, η μελέτη των «λόγων» των ιστορικών υποκειμένων επιτρέπει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίον αυτά οργανώνουν την δράση τους καθώς και καθιστά δυνατή την μελέτη της εμπειρίας ως κοινωνικής άρα και ιστορικής κατηγορίας.¹⁴

Στα πλαίσια της δεύτερης ενότητας επιχειρείται να διερευνηθεί ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο κατά την εν λόγω περίοδο διαμορφώνεται στα Ιωάννινα μια αθλητική σωματειακή δραστηριότητα. Απόρροια της μελέτης κυρίως στο Βιβλίο Αναγνωρισμένων Σωματείων στο Αρχείο του Πρωτοδικείου της πόλης αλλά και στον Τύπο, στα Πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου της περιόδου καθώς και σε βιβλιογραφία – αρθρογραφία, τα αθλητικά σωματεία τα οποία εντοπίζονται φαίνεται πως συνιστούν μια πολύπλευρη και ποικιλότροπη δράση η οποία (ανα)διαμορφώνει την τοπική δημόσια σφαίρα. Η δράση αυτή αναλύεται τόσο στο συγκείμενο των ιστορικών καταβολών του σωματειακού φαινομένου όσο και στην εμπέδωση του τελευταίου στις κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την

¹³ για τα πρακτικά δημοτικών συμβουλίων ως ιστορική πηγή βλ. ενδεικτικά στο Βαγγ. Γρ. Αυδίκος, «Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Πρέβεζας (1915-1929): μια πρόταση για μελέτη της αστικής κοινότητας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, τχ. 25, Ιαν.-Ιούν. 1991, Πρέβεζα, 73-81

¹⁴ Κ. Φουντανόπουλος, «Η γλωσσολογική στροφή στην ιστορία: ορισμένες επισημάνσεις», *Μνήμων*, 17, 1995, 164-171

διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, μια εκ των οποίων είναι και η Ήπειρος, και εκτείνεται από την συγκρότηση ταυτοτήτων μέχρι και τον (ανα)προσδιορισμό των όρων αστικής κοινωνικότητας και κινητικότητας.

Τέλος, αντικείμενο της τρίτης ενότητας είναι ο τρόπος με τον οποίο μέσω του αθλητισμού αναδιαμορφώνεται ο αστικός χώρος της πόλης των Ιωαννίνων καθώς όπως προκύπτει κατά την υπό εξέταση περίοδο τα Ιωάννινα φαίνεται πως αποκτούν τις πρώτες αθλητικές εγκαταστάσεις τους. Το εν λόγω επιχείρημα το οποίο δεν εκπορεύεται αποκλειστικώς από την διάδοση του αθλητισμού αλλά, συγχρόνως, υποδηλώνει και το αίτημα αναβάθμισης της πόλης φαίνεται πως, μεταξύ άλλων, εκφράζεται και στα πλαίσια του πνεύματος του «αστικού εκσυγχρονισμού». Κατά αυτόν τον τρόπο λοιπόν διερευνάται το κατά πόσο η ανέγερση αθλητικών χώρων – εν προκειμένω γυμναστηρίων – αναπαράγει τις κυρίαρχες αντιλήψεις πολιτικής διευθέτησης του χώρου της περιόδου, χώρου ο οποίος τόσο πρακτικά όσο και συμβολικά είναι συνδεδεμένος με την αστική μορφολογία της οθωμανικής περιόδου. Ομοίως, στα πλαίσια της ίδιας διαδικασίας, επιχειρείται η ανάδειξη των «λόγων» οι οποίοι το συνοδεύουν – «λόγοι» οι οποίοι τόσο στο επίπεδο των θεσμών της πόλης όσο και σε αυτό της κοινωνίας αποδίδουν στα εν λόγω εγχειρήματα έναν ρόλο εκπολιτισμού και προόδου.

Κλείνοντας την συνοπτική αυτή εισαγωγή οφείλει να τονιστεί πως η παρούσα μελέτη δεν αποσκοπεί τόσο στο να καταλήξει σε κάποια ιστορική βεβαιότητα σχετικά με την διαμόρφωση του αθλητισμού στην πρωτεύουσα της Ηπείρου όσο στο να αναδείξει τις κοινωνικές και πολιτισμικές προεκτάσεις της διαδικασίας αυτής. Κυρίως, ωστόσο, πρώτιστο μέλημα είναι, μέσω του αθλητισμού και του τρόπου με τον οποίον αυτός διαμορφώνεται, να διερευνηθούν οι όροι σύμφωνα με τους οποίους η ίδια η κοινωνία των Ιωαννίνων διαμορφώνεται σε μια περίοδο μετάβασης: οι άνθρωποι της, οι συλλογικές συμπεριφορές τους, η κουλτούρα τους, τα αιτήματά τους, οι προσδοκίες τους και οι αντιστάσεις τους.

Οι «λόγοι»

«... επιτυχίαν αδιαφιλονίκητον ήρε κατά την γενικήν ομολογίαν ο καθηγητής της γυμναστικής κ. Σιμωνίδης. Διορισθείς κατά την έναρξιν του λήγοντος έτους του διά πρώτην φοράν, καθ'όσον ημείς ενθυμούμεθα και από των παιδικών ημών χρόνων καθιερωθέντος μόλις κατά το έτος τούτο εν τω προγράμματι των της σχολής μαθημάτων, αναγκαιοτάτου μαθήματος της γυμναστικής κατώρθωσε να μεταβάλλη τους ενάγχους ωχρούς κεκυφότας γνωστούς λογιωτάτους μας εις μείρακας ευσταλείς, φέροντας τα χρώματα της υγείας και τα εφόδια μελλούσης σωματικής ρώμης και λεβεντιάς»¹⁵

Με το παραπάνω παράθεμα, το οποίο αποτελεί τμήμα ενός μεγαλύτερου κειμένου, η αθηναϊκή εφημερίδα *Αγών* υποδέχεται εν έτει 1907 τη διοργάνωση των πρώτων, στα χρονικά, γυμναστικών επιδείξεων, οι οποίες λαμβάνουν χώρα στην πόλη των Ιωαννίνων υπό την αιγίδα της Ζωσιμαίας Ακαδημίας και σημειώνει τη συνεισφορά του τότε γυμνασιάρχη της Γεωργίου Καλούδη.

Η παράθεσή του δεν έγινε ώστε να αναδειχθεί αποκλειστικά η ιστορικότητα του γεγονότος – η οποία, σύμφωνα με τα όσα υποστηρίζει και ο ίδιος ο συντάκτης, κρίνοντας από μνήμης, ενδέχεται να υπόκειται και στο πεδίο του ιστορικού σφάλματος- αλλά προκειμένου να αναδειχθούν οι «λόγοι» οι οποίοι το ενδύουν με αξιακά πρόσημα: καταρχάς, και καθώς αναφέρεται και στο παράθεμα, η εισαγωγή του μαθήματος της γυμναστικής κρίνεται ως «αναγκαιοτάτη». Παράλληλα, σημειώνεται η αποτελεσματικότητα της στο να μετατρέψει τους αγύμναστους, πλην μορφωμένους, μαθητές σε καλογυμνασμένους και υγιείς νέους. Επιπλέον, στο ίδιο πνεύμα, επισημαίνεται ότι η ενασχόληση με τη δραστηριότητα αυτή δε στοχεύει μονάχα στα παραπάνω βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα, αλλά και σε μακροπρόθεσμα: παρέχει, δηλαδή, τα «εφόδια» για μια «μέλλουσα σωματική ρώμη και λεβεντιά».

Η παραπάνω ανάλυση, και ειδικότερα ο συσχετισμός, ή καλύτερα ο αντίκτυπος, του γεγονότος – δηλαδή της γυμναστικής – στο πεδίο του «λόγου» μας οδηγεί σε δύο βασικά συμπεράσματα: αφενός, όπως έχει τονίσει η Ελένη Φουρναράκη, οι «λόγοι» περί γυμναστικής αποτελούν, μεταξύ άλλων, προνομιακό πεδίο καταγραφής, έκφρασης αλλά και διερεύνησης ποικίλων ιδεολογικών κατασκευών και

¹⁵ Σπ. Εργολάβος, *Γεώργιος Καλούδης: Ο γυμνασιάρχης της απελευθέρωσης, ο πολιτικός, ο πνευματικός άνθρωπος*, Σύνδεσμος Αποφοίτων Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων – Δήμος Ιωαννιτών, Ιωάννινα, 2004, 88

στερεοτύπων – εν προκειμένω του «υγιούς» αλλά και «προπαιδευμένου» στρατιωτικά νέου¹⁶· αφετέρου, ο συσχετισμός αυτός συνιστά αυτό το οποίο ο Georges Vigarello χαρακτηρίζει ως «παιδαγωγικό αντικείμενο»: μια πρακτική, δηλαδή, κατά την οποία αυτό το οποίο υποδηλώνεται, αλλά και αυτό το οποίο εκφράζεται, εγγράφονται τόσο στην ίδια την πράξη όσο και στον αντίκτυπο της.¹⁷

Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη συνθήκη αποτελούν, όπως θα δούμε και εν συνεχεία, βασικούς γνώμονες στη μελέτη της ευρωπαϊκής και εγχώριας ανάπτυξης της γυμναστικής, από τα τέλη του 18ου αιώνα και ως τις αρχές του 20ού - όταν και η εν λόγω δραστηριότητα εισάγεται στην πόλη των Ιωαννίνων· κατά αυτόν τον τρόπο λοιπόν στοιχειοθετούν το εξής αξίωμα: οποιασδήποτε μορφής αθλητική πρακτική δεν είναι αυθύπαρκτη, αλλά, διαπλέκεται με το εκάστοτε δεδομένο πεδίο κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών συμφραζομένων το οποίο, εν τέλει, καθορίζει την δομή της καθώς και την λειτουργικότητα και τους στόχους της.¹⁸

Γυμναστική και Νεωτερικότητα: μια σύντομη προσέγγιση

Προτού εξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται αμιγώς πρακτικά η γυμναστική κατά την περίοδο του 19ου αιώνα, τόσο ευρωπαϊκά όσο και εγχώρια καταλήγοντας στην περίπτωση των Ιωαννίνων, κρίνεται σκόπιμο να αναλύσουμε, κάπως συνοπτικά, τους παράγοντες οι οποίοι συμβάλλουν στην, τουλάχιστον ιδεολογική, θέσμισή της· θέσμιση πολυσυλλεκτική η οποία, καθώς θα δούμε, προκύπτει από το συγκείμενο αλλά και τις αναδράσεις της Νεωτερικότητας.¹⁹

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η καθιέρωση της γυμναστικής τον 19ο αιώνα απαντάται, εν πολλοίς, σε δύο παράγοντες: αφενός τον επαναπροσδιορισμό των αξιών της ελληνικής αρχαιότητας· αφετέρου τη νέα σημασία την οποία λαμβάνει η κοινωνική λειτουργία του ανθρωπίνου σώματος.²⁰

¹⁶ Ελ. Φουρναράκη, «Σωματική αγωγή των δύο φύλων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Οι Χρόνοι της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1998, 294· καθώς αναφέρεται και παρακάτω η γυμναστική γίνεται από τα μέσα του 19ου αιώνα, μεταξύ άλλων, φορέας του ιατρικού λόγου με την προβολή της ιατρικής διάστασης καθώς κι εκείνης της υγιεινής ενώ κεντρικό διακύβευμα της είναι η σύνδεση της με την στρατιωτική προετοιμασία· Στο ίδιο, σ.σ., 301, 306

¹⁷ G. Vigarello, *Από το παιχνίδι στο αθλητικό θέαμα*, μτφρ. Λ. Βουτσοπούλου, επιμ. Ν. Ντινοπούλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, 69

¹⁸ Μ. Α. Δημητρίου, «Ο σχολικός αθλητισμός κατά την Οθωνική Περίοδο (1833-1862): Ανατομία απόπειρας μιας ατελούς μετεφύτευσης του γερμανικού γυμναστικού συστήματος», στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Οι Χρόνοι της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, ο.π., 287

¹⁹ Αν. Ασημάκη – Γερ. Κουστουράκης – Ιω. Κουμαριανός, «Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, ΙΕ(60), 2011, 101-103

²⁰ Παν. Τουρνικιώτης, «Ο επαναπροσδιορισμός του σώματος: ο αθλητισμός στη μοντέρνα αρχιτεκτονική», στο Παν. Τουρνικιώτης (επιμ.), *Ο αθλητισμός, το σώμα και η μοντέρνα αρχιτεκτονική*, Futura, Αθήνα, 2006, 12

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τον επαναπροσδιορισμό των αξιών της ελληνικής αρχαιότητας, όπως έχει επισημάνει η Νάσια Γιακωβάκη, τον 18ο αιώνα λαμβάνει χώρα μια μεταστροφή προς το αρχαιοελληνικό παρελθόν η οποία συνίσταται στο ότι οι ιδέες για τους αρχαίους Έλληνες είναι, από ένα σημείο και ύστερα, ιδέες για την ίδια την αυτοεικόνα των Ευρωπαίων.²¹ Η μεταστροφή αυτή έχει αναπόφευκτους συνειρμούς και στον τομέα της αθλητικής δραστηριότητας αφενός με την προσπάθεια αναβίωσης του αρχαιοελληνικού προτύπου του «καλού καγαθού» και της ισόρροπης ανάπτυξης σώματος και πνεύματος²² αφετέρου με την βαθμιαία προσπάθεια επαναφοράς αρχαιοελληνικών αγωνιστικών θεσμών η οποία και θα κορυφωθεί με τους Ολυμπιακούς Αγώνες το 1896.²³

Ως προς το δεύτερο σκέλος, αυτό δηλαδή της νέας κοινωνικής λειτουργίας του σώματος, είναι γεγονός πως ήδη από τις απαρχές της Αναγέννησης, αλλά κυρίως κατά την διάρκεια της Νεωτερικότητας, λαμβάνει χώρα μια σημαντική μετατόπιση ως προς τα πρότυπα και τις ιδέες πρόσληψης του ανθρώπινου σώματος.²⁴ Ειδικότερα δε, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα η μετατόπιση αυτή κορυφώνεται βρίσκοντας απαντήσεις σε νέες πρακτικές οι οποίες αφορούν την προσωπική υγιεινή και φροντίδα²⁵ - έννοιες στις οποίες ο αθλητισμός ενυπάρχει ως, τρόπον τινά, «εγγυητής» της ατομικής, αλλά και δημόσιας, υγείας.²⁶

Εξίσου σημαντική συμβολή στην καθιέρωση της γυμναστικής κατά τον 19ο αιώνα διαδραματίζει και η ιστορική ανάπτυξη των εθνών – κρατών και του εθνικισμού.²⁷ Ο τελευταίος, καθώς σημειώνει ο ιστορικός Pierre Arnaud αλλά και όπως θα δούμε εν συνεχεία, κατέστησε την γυμναστική, αλλά και οποιαδήποτε άλλη αθλητική δραστηριότητα, ένα, τρόπον τινά, πολιτικό εργαλείο στη συγκρότηση μιας

²¹ Ν. Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας: Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία 17ος – 19ος αιώνας*, 3η εκδ., Εστία, Αθήνα, 2011, 24

²² Ελ. Φουνταράκη, ο.π., 298· Γ. Κόκκινος, «Υγεία, Αλκή, Καλοκαγαθία: Ορθόδοξη Εκκλησία και σωματική αγωγή. Οι αντιστάσεις και η βαθμιαία προσαρμογή», στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Οι Χρόνοι της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, ο.π., 322· Chr. Koulouri, “Athleticism and antiquity: symbols and revivals in nineteenth-century Greece”, *The International Journal of the History of Sport*, 15(3), 1998, 144

²³ Βλ. ενδεικτικά το Μ. Α. Σμιθ, *Οι Ολυμπιακοί του 1896 στην Αθήνα: Η γένεση των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων*, μτφρ. Μαργ. Ζαχαριάδου, Εστία, Αθήνα, 2004, 65-78

²⁴ Βλ. ενδεικτικά την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή της Αγγελικής Αρώνη· Αγγελ. Αρώνη, *Κοινωνικές αναπαραστάσεις, πρακτικές και χρήσεις του σώματος*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή του Τμήματος Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2008, 15-21

²⁵ Βλ. ενδεικτικά G. Vigarello, *Το καθαρό και το βρώμικο: Η σωματική υγιεινή από τον Μεσαίωνα ως σήμερα*, μτφρ. Σπ. Μαρκέτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000 και V. Smith, *Clean: A History Of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, Oxford, 2007· όπως σημειώνει, άλλωστε, και ο πρώτος, η θέσπιση της κολύμβησης ως αγωνίσματος στη Γαλλία του 19ου αιώνα δεν σχετίζεται αποκλειστικά με το αγωνιστικό σκέλος, αυτό καθεαυτό, αλλά και με τη σύνδεση, πρακτική ή φαντασική, του υδάτινου στοιχείου με μεθόδους υγιεινής και ποικίλες θεραπείες στο G. Vigarello, *Από το παιχνίδι στο αθλητικό θέαμα*, ο.π., 86

²⁶ Γ. Κόκκινος, ο.π., 318-319

²⁷ Βλ. ενδεικτικά Ern. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, μτφρ. Δ. Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992· E. J. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφρ. Χρυσ. Νάντρης, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994· Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθ. Χαντζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα, 1997

ενιαίας εθνικής ταυτότητας.²⁸ Η διάθεση του ατομικού σώματος στο συλλογικό – εθνικό, πηγάζει, άλλωστε, από μια στρατηγική ομογενοποίησης ή εθνικοποίησης ανάλογη με εκείνη της γλώσσας ή της εθνικής κουλτούρας, πρακτικών εν ολίγοις οι οποίες παραπέμπουν σε αυτό το οποίο εύσχημα ο Eric Hobsbawm χαρακτήρισε ως «επινοημένη παράδοση».²⁹

Η «εργαλειοποίηση» της γυμναστικής από τον εκάστοτε εθνικισμό, βέβαια, μας οδηγεί αναπόφευκτα σε ακόμη έναν παράγοντα, σύμφυτο του ιστορικού πλαισίου καθιέρωσης της: την γέννηση της «βιοπολιτικής» και των συστημάτων «πειθαρχίας». Καθώς έχουν δείξει με τις μελέτες τους τόσο ο John Hargreaves όσο και ο Michel Foucault η γυμναστική, στα πλαίσια των δομών ενός φορέα επίσημης και νόμιμης εξουσίας, όπως το κράτος, κρίνεται ως το κατ' εξοχήν πειθαρχικό σύστημα το οποίο καθιστά το σώμα αντικείμενο και στόχο της εξουσίας προκειμένου να γίνει «πειθήνιο»: το μετατρέπει σε υπάκουο και συνάμα χρήσιμο, το καθιστά εξειδικευμένο αλλά διαχειρίσιμο ως προς την αποτελεσματικότητα του.³⁰

Η εσωτερική συνέχεια η οποία διέπει την σχέση των παραπάνω ιδεών, στο συγκείμενο της Νεωτερικότητας και στην προοπτική της θέσπισης της γυμναστικής, ισχύει και στην περίπτωση της «πειθαρχίας» με εκείνη της «νεότητας». Η τελευταία πέραν του ότι συγκροτεί, κατά τον 19ο αιώνα, μια νέα και αυτόνομη ηλικιακή κατηγορία,³¹ αποτελεί, καθώς σημειώνει και ο Σπύρος Ασδραχάς, και μια νέα έκφραση του «πολιτικού»³² του οποίου το αξιολογικό πρόσημο ενισχύεται από την γέννηση ενός νέου κανονιστικού προτύπου σχέσης και διαχείρισης του χρόνου.³³ Ο τελευταίος, γινόμενος «... καταφύγιο ελευθερίας, ανεξέλεγκτη απειλή εγκληματικότητας ή εξέγερσης, και αιτία πανικού» οδηγεί «... στη διαμάχη

²⁸ P. Arnaud, 'Sport-a means of national representation', in P. Arnaud – J. Riordan (ed.), *Sport and International Politics: The impact of fascism and communism on sport*, E & FN SPON, London - New York, 1998, 4

²⁹ Για τον όρο «επινοημένη παράδοση» βλ. στο E. Hobsbawm, 'Introduction: Inventing Traditions', in E. Hobsbawm – T. Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, New York, 1983, 1

³⁰ Μ. Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας: η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλ. Ροζάκη, επιμ. Γ. Κρητικός, Κέδρος – Ράππα, Αθήνα, 1978, 165-195· J. Hargreaves, *Sport, Power and Culture: a social and historical analysis of popular sports in Britain*, Polity Press – Blackwell, Cambridge, 1986, 12-13· Μ. Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδμήμου – Ι. Ράλλη, Κέδρος – Ράππα, Αθήνα, 1989, 181-226· χαρακτηριστική περίπτωση της «εξειδίκευσης» την οποία υφίσταται το σώμα κατά την διάρκεια της Νεωτερικότητας αποτελεί η βαθμιαία παρομοίωση του με μηχανή στο J. Gleyse, 'The machine body metaphor: From science and technology to physical education and sport, in France (1825-1935)', *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*, 23(6), 2012, 758-765

³¹ Για μια επισταμένη ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας βλ. ενδεικτικά J. Gillis, *Youth and history: tradition and change in European age relations, 1770-present*, Academic Press, New York, 1974 και Φ. Αριές, *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, μτφρ. Γ. Αναστασοπούλου, Γλάρος, Αθήνα, 1990

³² Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Η νεότητα: σταθερές και ιδιοπροσωπίες», στο Β. Καραμανωλάκης – Ε. Ολυμπίτου – Ι. Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα: Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, Θεμέλιο – Α.Σ.Κ.Ι. - Ινστ. Ν. Πουλαντζάς, Αθήνα, 2010, 11

³³ J. Marfany, 'The invention of leisure in early modern Europe', *Past & Present*, 156, 1997, 174-191

για την υπεράσπιση ή την κατάληψη του»³⁴ αναδεικνύοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, και τη γυμναστική σε πεδίο παιδαγωγικής διάπλασης αλλά και σωματικής αγωγής της νεότητας.³⁵

Ωστόσο, η σωματική ή παιδαγωγική διάπλαση αυτή – εκπεφρασμένη με τη μορφή της γυμναστικής – κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί πως δεν αφορά και τα δύο φύλα. Η προαναφερθείσα ιδεολογική σύνδεση «έθνους», «σώματος» και «νεότητας», καθώς έχει σημειωθεί, ενέχει στον πυρήνα της την ιδέα του «μυλιταρισμού»³⁶ - άμεσα συναφή με εκείνη της «αρρενωπότητας» και του «ανδρισμού». Άλλωστε, αφενός όπως σημειώνει ο George L. Mosse, ο εθνικισμός γεννάται και αναπτύσσεται παράλληλα με την ιδέα της αρρενωπότητας³⁷ αφετέρου το ίδιο το έθνος συγκροτείται σε σαφώς διακριτές έμφυλες βάσεις.³⁸ Συνάγεται, ως εκ τούτου, πως η ενασχόληση με τη γυμναστική είναι «προσόν» του γενναίου και ανδρείου άνδρα σε αντίθεση με τη γυναίκα, η οποία ταυτίζεται με τη δειλία και δημιουργεί το αρνητικό πρότυπο του μη γυμνασμένου σώματος.³⁹

Αφού, λοιπόν, επιχειρήσαμε αυτή τη συνοπτική, και κάπως σύντομη, «περιδιάβαση» στη σφαίρα των ιδεών οι οποίες συνέβαλαν αλλά και επηρέασαν στην καθιέρωση της γυμναστικής και της φυσικής αγωγής κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα σειρά έχει τώρα να εξετάσουμε τους τρόπους, τις εκδοχές με τις οποίες οι ιδέες αυτές μεταφέρθηκαν και στο πεδίο του «πρακτικού»· εν ολίγοις, να απαντήσουμε στο ερώτημα της ιστορικής διαμόρφωσης κι εξέλιξης των γυμναστικών κινήματων κατά την προκείμενη χρονική περίοδο στην Ευρώπη καθώς και των διακυβευμάτων τα οποία αυτά έφεραν· κυρίως, ωστόσο, να δούμε ποιά μορφή έλαβε αυτό το κίνημα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, σε ποιές ορίζουσες βασίστηκε αλλά και ποιά οράματα «έθρεψε».

³⁴ Α. Λιάκος, *Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων: το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*, Λωτός, Αθήνα, 1988, 9

³⁵ Ελ. Φουρναράκη, ο.π. σσ. 306, 314-315· η ιδιοποίηση του χρόνου της «νεότητας» με στόχο την πολύπλευρη διάπλαση της δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο της γυμναστικής καθώς ο 19ος αιώνας βρίθει από παραδείγματα οργανώσεων ή πρακτικών οι οποίες έχουν ανάλογο σκοπό. Ενδεικτικά βλ. B. Stewart, “Athleticism revisited: Sport, character building, and Protestant school education in the nineteenth century Melbourne”, *Sporting Traditions*, 9(1), 1992, 35-50· S. Pryke, “The control of sexuality in the early British Boy Scouts movement”, *Sex Education*, 5(1), 2005, 15-28· W. J. Baker, “To pray or to play? The YMCA question in the United Kingdom and the United States, 1850–1900”, in J. A. Mangan (ed.) *A Sport-Loving Society: Victorian and Edwardian Middle-Class England at Play*, Routledge, London – New York, 2006, 184-200

³⁶ Για τη σχέση αθλητισμού και «μυλιταρισμού» βλ. ενδεικτικά το J. A. Mangan (ed.), *Militarism, Sport, Europe: War without weapons*, Frank Cass, London – Portland, 2003

³⁷ G. L. Mosse, *The image of man: the creation of modern masculinity*, Oxford University Press, New York, 1996, 7

³⁸ P. Vertinsky, “The social construction of the gendered body : exercise and the exercise of power”, *The International Journal of the History of Sport*, 11(2), 1994, 147-171

³⁹ Ελ. Φουρναράκη, ο.π., 300· για τη συγκρότηση του μοντέρνου αθλητισμού σε έμφυλη βάση βλ. ενδεικτικά N. Tranter, *Sport, economy and society in Britain, 1750-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, 78-93· T. Collins, *Sport in capitalist society*, Routledge, London – New York, 2013, 38-47· T. Sanislo, “Protecting Manliness in the Age of Enlightenment: The New Physical Education and Gymnastics in Germany, 1770–1800”, in U. Gleixner – M. W. Grey (ed.), *Gender in Transition: Discourse and Practise in german-speaking Europe, 1750-1830*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2006, 265-281

Από την Αναγέννηση στους Φιλανθρωπιστές: σωματική άσκηση και «παιδαγωγικό αντικείμενο» (15ος-18ος αιώνας)

Καθώς είδαμε και παραπάνω, η γυμναστική και η φυσική αγωγή συνιστούν, ως πρακτικές, συνέπεια των ιδεολογικών ζυμώσεων οι οποίες λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια της Νεωτερικότητας. Παρά ταύτα, το εν λόγω γεγονός θα λέγαμε περισσότερο πως είναι το αποτέλεσμα, ένα τμήμα δηλαδή, μιας μακρόσυρτης ιστορικής διαδικασίας, της οποίας η αφετηρία εντοπίζεται στον Ύστερο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση - όταν λαμβάνει χώρα μια πρώτη μεταστροφή απέναντι σε τέτοιας μορφής πρακτικές και σε σχέση με τα όσα όριζε, μέχρι την εν λόγω περίοδο, η ιδεολογική ηγεμονία της εκκλησίας.

Όπως έχει σημειωθεί, η στάση της τελευταίας κατά τον Μεσαίωνα είναι ιδιαιτέρως καθοριστική όσον αφορά την πρόσληψη του ανθρώπινου σώματος αλλά και οποιασδήποτε σωματικής άσκησης του. Δείγμα της εν λόγω άποψης αποτελεί το γεγονός πως η πλειοψηφία των χριστιανών έχει την πίστη πως οποιαδήποτε λατρεία του θα το καταδίκασε αναπαράγοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, την κοινή πεποίθηση η οποία το θεωρεί πρόστυχο, διεφθαρμένο και χωρίς ελπίδα.⁴⁰ Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της τελευταίας, πάντως, διαδραματίζει και η ιδέα του θανάτου η οποία λαμβάνει, όπως επισημαίνουν οι Serge Bernstein και Pierre Milza, τη μορφή μιας πραγματικής εμμονής ενώ η κουλτούρα της περιόδου «... επιμένει να εμφανίζει την αποσύνθεση του ανθρώπινου σώματος ...» με κάθε λεπτομέρεια.⁴¹

Η οπτική αυτή αλλάζει στο συγκεκριμένο της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού προϊόν της πνευματικής χειραφέτησης η οποία λαμβάνει χώρα αλλά και του κλασικισμού, διαδικασίες οι οποίες επανεκτιμούν το ανθρώπινο σώμα και την άσκηση του.⁴² το κυρίαρχο ιδεολογικό ρεύμα της εποχής άλλωστε - ο Ουμανισμός - έχει ως μεγάλη φιλοδοξία να δώσει αξία στον Άνθρωπο τόσο σε ατομικό όσο και κοινωνικό επίπεδο, προσδιορίζοντας μια τέχνη του ζην⁴³ και συνταιριάζοντας το σώμα, το μυαλό και την ψυχή με στόχο την παραγωγή του ιδανικού πολίτη.⁴⁴

⁴⁰ M. G. Phillips – A. P. Roper, ‘History of Physical Education’, in D. Kirk – D. MacDonald – M. O’Sullivan (edt.), *The handbook of physical education*, SAGE, London – Thousand Oaks, 2006, 128-129

⁴¹ S. Bernstein – P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης: Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος – 18ος αιώνας*, μτφρ. Αν. Κ. Δημητράκοπουλος, επιμ. Αν. Σπυράκου – Κ. Λιβιεράτος, εισαγ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, 239· για μια περισσότερο αναλυτική προσέγγιση του θέματος βλέπε στο Ph. Ariès, *Western attitudes toward death : from the Middle Ages to the Present*, transl. P. M. Ranum, Boyars, London, 1976

⁴² J. G. Dixon, ‘Prussia. Politics and Physical Education’, in P. C. McIntosh – J. G. Dixon – A. D. Munrow – R. F. Willets (edt.), *Landmarks in the history of physical education*, Routledge – Kegan Paul, London – New York, 1981, 114· M. G. Phillips – A. P. Roper, ο.π., 130

⁴³ S. Bernstein – P. Milza, ο.π., 314

⁴⁴ M. G. Phillips – A. P. Roper, ο.π., 130

Οι παραπάνω ιδέες βρίσκουν έκφραση σε παιδαγωγούς της περιόδου, οι οποίοι - προεξάρχοντος του Jean Jacques Rousseau - καθιστούν την σωματική άσκηση ένα «παιδαγωγικό αντικείμενο» - για να επανέλθουμε και στο διακύβευμα του κεφαλαίου. Όπως, εξάλλου, έχει επισημανθεί στον πυρήνα των ιδεών και του έργου του Γάλλου φιλοσόφου η σωματική άσκηση σε μικρή ηλικία δεν στοχεύει αποκλειστικά στη δημιουργία ενός ισχυρού και υγιούς σώματος αλλά και στην πρόληψη ζητημάτων ηθικής ενώ, επίσης, συνδέεται και με την ανάπτυξη γνωστικών ικανοτήτων σε αντίθεση με το επικρατές μοντέλο σύμφωνα με το οποίο σώμα και μυαλό θεωρούνταν ιδέες ασύμβατες. Παρά ταύτα, σημαντικότερη των ίδιων των ιδεών του Γάλλου φιλοσόφου αποδεικνύεται η επιρροή την οποία αυτές θα ασκήσουν στο κίνημα των Φιλανθρωπιστών κατά την διάρκεια του 18ου αιώνα.⁴⁵

Έχοντας ως πνευματικό πατέρα τον Johann Bernardt Basedow, το κίνημα των Φιλανθρωπιστών επιχείρησε για πρώτη φορά μια ριζοσπαστική μεταρρύθμιση του σχολικού προγράμματος εντάσσοντας σε αυτό, σταδιακά, τη σωματική άσκηση. Στη βάση αυτής της προσπάθειας ο Johann Christoph GutsMuths, περί τα τέλη του 18ου αιώνα, θα συγκροτήσει το πρώτο ολοκληρωμένο σύστημα σωματικής άσκησης για παιδιά μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο.⁴⁶ Το σύστημα αυτό θα αποτελέσει, εν πολλοίς, την βάση συγκρότησης του συνόλου των ευρωπαϊκών συστημάτων φυσικής αγωγής και γυμναστικής του 19ου αιώνα⁴⁷ - μιας διαδικασίας σύστοιχης των αντικατοπτρισμών της Νεωτερικότητας⁴⁸ από το σύνολο των συστημάτων αυτών, εκείνα τα οποία θα μας απασχολήσουν κάπως περισσότερο διεξοδικά - στο επίπεδο των νοοτροπιών και των αντιλήψεων, και όχι των θεσμών – είναι το γερμανικό των Turnen⁴⁹ και το γαλλικό των «σχολικών ταγμάτων» («bataillons scolaires») της Revanche – δύο συστήματα από τα οποία εξαρτήθηκε άμεσα η θέσμιση της ελληνικής γυμναστικής και φυσικής αγωγής από τη σύνταξη του νεοελληνικού κράτους και μέχρι και τις αρχές, περίπου, του 20ού αιώνα.⁵⁰

⁴⁵ Ι. Γκιόσος, «Jean Jacques Rousseau: Ο Γάλλος φιλόσοφος και παιδαγωγός και οι ιδέες του για την εκπαίδευση και τη σωματική αγωγή», *Κινησιολογία*, 5(1), 2012, 23-31· για μια πιο επιστημονική ιστορική ανάλυση της συμβολής του Jean Jacques Rousseau στην παιδαγωγική επιστήμη και την φυσική αγωγή βλ. στο παλιό αν και αξιόπιστο F. P. Graves, *Great educators of three centuries: Their work and its influence of modern education*, The MacMillan Company, New York, 1912, 77-111

⁴⁶ Για το έργο των Johann Bernardt Basedow και Johann Christoph GutsMuths βλ. ενδεικτικά J. G. Dixon, ο.π., 115-118 καθώς και το F. E. Leonard, *Pioneers of modern physical training*, Association Press, New York ², 1922, pp., 19-21, 33-41.

⁴⁷ V. Kaimakamis – G. Dallas – P. Stefanidis – G. Papadopoulos, “The spread of gymnastics in Europe and America by pedagogue-gymnasts during the first half of the 19th century”, *Science of Gymnastics Journal*, 3(1), 49-55

⁴⁸ Σύμφωνα με την Teresa Sanislo η εκ νέου αξιολόγηση της φυσικής αγωγής από τους Φιλανθρωπιστές συγκροτήθηκε σε μια έμφυλη βάση καθώς σηματοδοτεί την επαναφορά των αρρενωπών προνομίων και αυτού το οποίο θεωρείτο «ισορροπία» ανάμεσα στα φύλα στο T. Sanislo, ο.π., 266

⁴⁹ Σύμφωνα με την Χρ. Κουλούρη ο όρος Turnen απαντούσε σε ένα σύνολο σωματικών ενόργανων αλλά και σωματικών ασκήσεων καθώς και ασκήσεων πεζοπορίας, ξιφασκίας και κολύμβησης στο Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ. – Κ.Ν.Ε. – Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1997, 50 και ειδικά την υποσημείωση αριθ. 12

⁵⁰ Στο ίδιο, 377

Σωματική άσκηση και εθνικισμός: μεταξύ Turnen και “bataillons scolaires”

Το γυμναστικό κίνημα των Turnen (Turnbewegung), αποτελώντας ένα ακόμη δείγμα «παιδαγωγικού αντικειμένου», οφείλει την ύπαρξη του σε δύο παράγοντες: αφενός τον Πρώσο παιδαγωγό Friedrich Ludwig Jahn, του οποίου εν πολλοίς αποτελεί και «προσωπογραφία»· αφετέρου της Νεωτερικότητας, της οποίας αποτελεί μια πρώτη «μεταφορά» στο πεδίο των σωματικών ασκήσεων.

Εκπορευόμενος από το αρνητικό κλίμα το οποίο δημιουργείται κατόπιν της ήττας από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα στην Ιένα (1806) και της Συνθήκης του Τίλσιτ (1807), όπως και από τα εθνικιστικά του αισθήματα, ο Jahn εφαρμόζει το 1810 το σύστημα των Turnen ως ένα γυμναστικό σύστημα στρατιωτικής προετοιμασίας των αρρένων, ανεξαρτήτως ηλικίας.⁵¹ Στον πυρήνα του εγχειρήματος του αυτού, κυριαρχεί η ιδέα πως η γυμναστική δεν αποτελεί απλώς ένα σύνολο σωματικών ασκήσεων αλλά ένα ολοκληρωμένο παιδαγωγικό σύστημα προορισμένο να ανατείνει το αίσθημα ταύτισης με το έθνος.⁵² Ένα σύστημα του οποίου ουσιαστικός στόχος αποτελεί η εκγύμναση και ενδυνάμωση της νεολαίας του έθνους προκειμένου η τελευταία να αναχθεί σε άξιο προστάτη της μητέρας πατρίδας.⁵³ Αποτέλεσμα του γυμναστικού συστήματος του Jahn είναι να συνιστά, καθ' όλη την διάρκεια του 19ου αιώνα, σημείο αναφοράς στο συγκείμενο της συγκρότησης του γερμανικού εθνικισμού και της γερμανικής εθνικής ενοποίησης.⁵⁴

Από το ίδιο σημείο εκκίνησης, αλλά κάτι παραπάνω από μισό αιώνα αργότερα, προέρχεται, εν πολλοίς, και η θέσμιση των γαλλικών «σχολικών ταγμάτων» («bataillons scolaires») της Revanche. Αν και γυμναστική και στρατιωτική προετοιμασία είναι έννοιες ταυτόσημες ήδη από τις αρχές, περίπου, του 19ου αιώνα, χάρη και στη συμβολή του ισπανικής καταγωγής στρατηγού Francisco Amoros⁵⁵, η έκβαση του γαλλοπρωσικού πολέμου και το παράδειγμα των γερμανικών Turnen είναι οι παράγοντες εκείνοι οι οποίοι κάνουν επιτακτική την άμεση σύνδεση των δύο στην προοπτική της εθνικής προετοιμασίας, της

⁵¹ C. Eisenberg, “Charismatic National Leader: Turnvater Jahn”, in R. Holt - J. A. Mangan - P. Lanfranchi (edt.), *European Heroes: Myth, Identity, Sport*, Routledge, London, 2013, 16-23 καθώς και R. Naul, “History of sport and physical education in Germany, 1800–1945”, in R. Naul – K. Hardman (edt.), *Sport and Physical Education in Germany*, Routledge, London – New York, 2002, 15-27

⁵² St. Pivato, *Les enjeux des sports*, trad. F. Passera, Castelman – Giunti, Firenze, 1994, 62

⁵³ J. G. Dixon, ο.π., 121 καθώς και A. Kaimakamis – P. Kiralanis – E. Albanidis, “Gymnastics and the ideological movement of Friedrich Ludwig Jahn”, *Studies in Physical Culture and Tourism*, 15(1), 2008, 43-47

⁵⁴ M. Krüger, “Body culture and nation building: the history of gymnastics in Germany in the period of its foundation as a nation-state”, *The International Journal of the History of Sport*, 13(3), 1996, 410

⁵⁵ Για μια ιστορική ανάλυση της συμβολής του Francisco Amoros στο γαλλικό σύστημα φυσικής αγωγής και την σύνδεση του με την στρατιωτική εκπαίδευση βλ. ενδεικτικά F. E. Leonard, ο.π., 43-47

ενότητας και της Revanche.⁵⁶ Στα πλαίσια αυτά σύμφωνα με τον Pierre Arnaud, όταν τον Ιανουάριο του 1880 ψηφίζεται ομοφώνως ο νόμος ο οποίος καθιστά υποχρεωτική τη γυμναστική σε όλες τις σχολικές βαθμίδες για τα αγόρια ανοίγει ο δρόμος για μια πατριωτική κινητοποίηση η οποία θα παίζει έναν αδιαμφισβήτητο ρόλο στην ανάταση της εθνικής συνείδησης. Στο εγχείρημα αυτό η διδασκαλία της γυμναστικής συμβάλλει τοιουτοτρόπως στον ομοιογένεια των μαζών συνεισφέροντας στην εξάλειψη των τοπικιστικών διαφορών και συγκροτώντας μια εθνική ενότητα· πολλώ δε μάλλον τα σχολικά τάγματα θα δημιουργήσουν για κάποιο χρονικό διάστημα - μέχρι το 1909 όταν και η δράση τους αρχίζει να εξασθενεί λόγω της κριτικής την οποία υφίστανται – τις συνθήκες ενός πατριωτικού αγώνα ο οποίος συμβάλλει μεταξύ άλλων και στην στρατιωτική προετοιμασία.⁵⁷

Σωματική άσκηση και εθνικό φαντασιακό: η γυμναστική στην Ελλάδα (19ος - αρχές 20ού αιώνα)

Στο νεοπαγές, κατά τον 19ο αιώνα, ελληνικό κράτος η γυμναστική εισάγεται από τα πρώτα κιόλας μετεπαναστατικά χρόνια με γνώμονα την παιδαγωγική και ιατρική ωφέλεια της και κέντρο τους κρατικούς εκπαιδευτικούς θεσμούς.⁵⁸ Η επιλογή των τελευταίων, ως φορείς εισαγωγής και καθιέρωσης της σωματικής άσκησης, είναι καίριας σημασίας και δικαιολογείται από τον ρόλο τον οποίο διαδραματίζουν στο συγκείμενο της ελληνικής Νεωτερικότητας ως όργανα τα οποία επιχειρούν τον εκσυγχρονισμό και την ενοποίηση της χώρας παράγοντας το κυρίαρχο εθνικό – κρατικό ιδεολόγημα και στοχεύοντας στην εθνική ολοκλήρωση.⁵⁹

⁵⁶ E. Weber, "Gymnastics and sports in fin-de-siècle France: opium of the classes?", *The American Historical Review*, 76(1), 1971, 73

⁵⁷ P. Arnaud, *Les athlètes de la république: gymnastique, sport et idéologie républicaine 1870-1914*, L'Harmattan, Paris, 1998, 28· οφείλουμε, πάντως, να τονίσουμε πως αν και εξυπηρετούν τον ίδιο πολιτικό σκοπό τα δύο αυτά γυμναστικά κινήματα φέρουν ορισμένες ειδοποιές διαφορές. Καθώς σημειώνει και ο Γιώργος Κόκκινος, το γυμναστικό κίνημα των Turnen εκπορεύεται από ένα ανατολικό – αυταρχικό εθνικιστικό ιδεότυπο την στιγμή κατά την οποία τα «σχολικά τάγματα» («bataillons scolaires») εκπροσωπούν έναν δυτικό – δημοκρατικό· Γ. Κόκκινος, ο.π., 319-322· επιπλέον, η συστοίχιση εθνικισμού, γυμναστικής και στρατιωτικής προετοιμασίας κατά τον 19ο αιώνα δεν αποτελούν αποκλειστικά γαλλογερμανική πρωτοτυπία. Το 1862 ο τσέχος Miroslav Tyrš θεσπίζει το γυμναστικό κίνημα Sokol με σαφείς εθνικιστικούς προσανατολισμούς απέναντι στην Αυστροουγγαρία ενώ το 1870 η Μ. Βρετανία θεμελιώνει συνταγματικά τον συνδυασμό φυσικής αγωγής και στρατιωτικής προετοιμασίας, απόφαση στην οποία σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο γαλλοπρωσικός πόλεμος· F. Macháček, "The Sokol Movement: Its Contribution to Gymnastics", *The Slavonic and East European Review*, 17(49), 1938, 73-90 και J. A. Mangan – Hamad S. Ndee, "Military Drill—Rather More Than 'Brief And Basic': English Elementary Schools and English Militarism", in J. A. Mangan (edt.), *Militarism, Sport, Europe: War without weapons*, ο.π., 67-99

⁵⁸ Χρ. Κουλούρη, ο.π., 47-48

⁵⁹ E. Καλαφάτη, *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 1821-1929: Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1988, σσ. 34, 37, 40

Πέραν, ωστόσο, του θεσμικού επιχειρήματος σύνδεσης της γυμναστικής με την εκπαιδευτική πράξη, πλέον σημαντικότερη είναι η ανάδειξη του επιχειρήματος της σύνδεσης της σωματικής άσκησης και των κυρίαρχων αντιλήψεων στις οποίες βασίζεται η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Οι αντιλήψεις αυτές, οι οποίες κατά την διάρκεια του συγκεκριμένου αιώνα «διαπερνούν» κάθε πτυχή της νεοελληνικής κοινωνίας, δεν είναι άλλες από εκείνες του έθνους και της συνέχειας του, της «Μεγάλης Ιδέας» καθώς και της διεθνούς θέσης του νεοπαγούς ελληνικού κράτους. Η ανάδειξη, δε, της σχέσης τους με την καθιέρωση της γυμναστικής «φωτίζει» τις εξαρτήσεις, τις πραγματικότητες και τα οράματα που η τελευταία κλήθηκε να φέρει εις πέρας ενώ αποτελεί, όπως θα δούμε και παρακάτω, ενδεικτικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η αντίστοιχη διαδικασία έλαβε χώρα στην πρωτεύουσα της Ηπείρου.

Το επιχείρημα της συγκρότησης της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας και της σχέσης των Ελλήνων με τους, κατά τους ίδιους, αρχαίους προγόνους τους, κατέστησε τους τελευταίους, από τα πρώτα κιόλας μετεπαναστατικά χρόνια, μια «μανιέρα», αν μας επιτρέπεται ο όρος, θεμελίωσης διακυβευμάτων του παρόντος, *αναδρομικώ τω τρόπω*.⁶⁰ στην εν λόγω εξίσωση, πέραν όλων των υπολοίπων, σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει, όπως θα δούμε, και η γυμναστική.

Η τάση αυτή κάνει την εμφάνιση της στο συγκεκριμένο της ευρωπαϊκής και εγχώριας «αρχαιομανίας», ήδη από το λυκαυγές της μετεπαναστατικής περιόδου, όταν στα πλαίσια της βαυαρικής συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους επιχειρείται η οργάνωση και διεξαγωγή του σχολικού μαθήματος της γυμναστικής ως μια μεταφύτευση του συστήματος των Turnen. Η διαδικασία αυτή, αν και θα καταστεί ανεπιτυχής,⁶¹ βρίσκει, εξ' αρχής, τα ιδεολογικά της στηρίγματα σε μια «... σαφή προσέγγιση της αρχαίας ελληνικής παράδοσης ...» εργαλειοποιώντας όρους όπως «σωματικά γυμνασία», «γυμναστική» και «γυμναστικά ασκήσεις».⁶²

Το ιδεολογικό κλίμα της εποχής είναι σχεδόν αναπόφευκτο να μην επηρεάσει και προς την κατεύθυνση της διοργάνωσης αγώνων οι οποίοι να προσομοιάζουν σε εκείνους των αρχαίων Ελλήνων φέροντας, κατά αυτόν τον τρόπο, ένα ειδικό βάρος στο παρόν. Συγκεκριμένα η διαδικασία αυτή, η οποία κυοφορείται ήδη από το 1830, καλλιεργείται, εξίσου αποτυχημένα, στην ιδεολογική βάση μιας προσπάθειας θέσμησης αρχαιοπρεπών διοργανώσεων για τον εορτασμό της επετείου της απελευθέρωσης

⁶⁰ Για τη συγκρότηση της «εθνικής ταυτότητας» στην Ελλάδα βλ. ενδεικτικά Th. Gallant, *Modern Greece*, Arnold, London, 2001, 67-74 και J. S. Koliopoulos – Th. S. Veremis, *Greece: the modern sequel, from 1831 to the present*, Hurst & Company, London, 2002, 227-275

⁶¹ V. Kaimakamis – S. Duka – D. Kaimakamis – A. Anastasiou, “The birth of the german gymnastics system and its introduction in the modern-greek state” στο <http://goo.gl/jaqvHf> (προσβ: 07/04/2015, 23:27)· η ατέλεια της μεταφύτευσης του συστήματος των Turnen στην Ελλάδα ενδεχομένως να οφείλεται και στο γεγονός πως αντιμετωπίστηκαν περισσότερο ως ένα μέσο φυσικής και όχι πολιτικής αγωγής στο Χρ. Κουλούρη, ο.π., 50

⁶² M. A. Δημητρίου, ο.π., 288-289

και αναγέννησης του ελληνικού έθνους⁶³ χωρίς, ωστόσο, να αποκλείονται ανάλογα εγχειρήματα με περισσότερο αθλητικό χαρακτήρα και συμβολισμό.⁶⁴ Αν, παρά ταύτα, θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της προσπάθειας ανασύστασης του αρχαίου ολυμπισμού στο συγκεκριμένο της ελληνικής αρχαιολατρίας του 19ου αιώνα, πέραν του προφανούς το 1896, τότε αυτό θα ήταν οι Ζάππειες Ολυμπιάδες ή «Ολύμπια» (1859, 1870, 1875, 1889) – διοργανώσεις οι οποίες έχουν περισσότερο χαρακτήρα πνευματικό και εκθεσιακό και, συχνά, η τέλεση τους οδηγούσε σε αρνητικά σχόλια.⁶⁵

Εντούτοις, το πεδίο στο οποίο η υπό εξέταση σύνδεση του αρχαιοελληνικού παρελθόντος με το νεωτερικό παρόν, μέσω της γυμναστικής και στα πλαίσια της συνέχειας του έθνους, αναδεικνύεται σε μείζονα παράγοντα είναι αυτό των δύο «εθνικών», κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα, επιστημών: της ελληνικής ιστοριογραφίας και λαογραφίας.⁶⁶ Στα πλαίσια αυτά, ήδη από τις αρχές του δευτέρου μισού του 19ου αιώνα, ο «εθνικός ιστορικός» Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος ενσωματώνει στο τριμερές σχήμα της ιστοριογραφίας του (αρχαιότητα – Βυζάντιο – νεότεροι χρόνοι) τον αθλητισμό ως εγγενές, αλλά όχι μείζον, συστατικό της εθνικής συνέχειας και ταυτότητας των Ελλήνων. Τον κανόνα του Παπαρρηγόπουλου θα ακολουθήσουν, σε ανάλογο ή μικρότερο βαθμό, και άλλοι ιστορικοί όπως ο Σπυρίδων Λάμπρος με αποτέλεσμα βαθμιαία, μέχρι και τον Μεσοπόλεμο, περίοδοι οι οποίες ουδεμία σχέση έχουν τόσο με την αρχαιοελληνική όσο και με τη νεωτερική αθλητική δραστηριότητα να θεωρούνται τμήματα ενός εθνικού παρελθόντος.⁶⁷

⁶³ Χαρακτηριστικό της προσπάθειας εξίσωσης του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος με το νεώτερο, πολλώ δε μάλλον με το '21 αποτελεί το γεγονός, όπως σημειώνει και η Χριστίνα Κουλούρη, της προσπάθειας του Ιωάννη Κωλέττη, το 1835 – κατά τη διάρκεια της θητείας του στο υπουργείο των Εσωτερικών – να προτείνει στον Όθωνα την θέσμιση ετήσιων πανελλήνιων διοργανώσεων οι οποίες να προσομοιάζουν στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες, αλλά και άλλες ανάλογες όπως τα Ίσθμια ή τα Πύθια· Chr. Koulouri, "Athleticism and antiquity: symbols and revivals in nineteenth-century Greece", ο.π., 143

⁶⁴ Λίγα χρόνια κατόπιν του εγχειρήματος του Ιωάννη Κωλέττη, το 1837, όπως μας πληροφορεί ο Παύλος Μανιτάκης, επιχειρείται η καθιέρωση αγώνων ιπποδρομίας, πάλης, δίσκου αλλά και εθνικών χορών στους οποίους οι νικητές «... θα βραβεύονταν, στεφόμενοι συνάμα με στεφάνους δάφνης». Το ίδιο έτος, μάλιστα, ο γειτονικός της Ολυμπίας δήμος Λετρίνης αποφασίζει την «... από του 1838 ανασύστασι παρ' αυτού των Ολυμπιακών Αγώνων και την ανά 4ετίαν τέλεσίν των εις Πύργον» χωρίς, ωστόσο «... να θεωρηθή ασφαλές ότι ουδέποτε επραγματοποιήθηκαν»· Π. Ν. Μανιτάκης, *100 χρόνια νεοελληνικού αθλητισμού*, χ.ό., Αθήνα, 1962, 12

⁶⁵ Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, ο.π., 87-90

⁶⁶ Για την ιδεολογική βάση συγκρότησης της ελληνικής λαογραφίας βλ. ενδεικτικά στο E. Avdikos, "Continuity, Identity and Folk Studies in Greece", *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 44, 2010, 157-170

⁶⁷ Χαρακτηριστικό της προσπάθειας συγκρότησης της εν λόγω συνέχειας με γνώμονα την αθλητική δραστηριότητα αποτελεί η αναγωγή των καθημερινών πολεμικών δραστηριοτήτων των *κλεφτών* και *αρματολών*, κατά την διάρκεια της προεπαναστατικής περιόδου, σε «επιβιώματα» αρχαίων ελληνικών αγνωισμάτων στο Chr. Koulouri, "From antiquity to Olympic revival: sports and Greek national historiography (nineteenth-twentieth centuries)", *The International Journal of the History of Sport*, 27(12), 2010, 2031

Εν τέλει, κορυφαία στιγμή της ταύτισης της διαχρονικότητας του έθνους με την αθλητική δραστηριότητα διαδραματίζει, αναμφίβολα, η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 1896.⁶⁸ Σημαντικότερη ωστόσο της διοργάνωσης, αυτής καθεαυτής, αποδεικνύεται η σημειολογία των πρωταγωνιστών της και των κατορθωμάτων τους. Έτσι, ο Σπύρος Λούης με τη νίκη του θα καταστεί ένα εθνικό σύμβολο.⁶⁹ ένα εθνικό σύμβολο του οποίου η εμφάνιση (*φουστανέλλα*) συμβολίζει, στη αντίληψη του κόσμου, έννοιες ταυτισμένες με εκείνη της ελληνικότητας, όπως της «παλικάριάς» ή του «φιλότιμου».⁷⁰ Σε αντίθεση, βέβαια, με την εικόνα του Σπύρου Λούη οι υπόλοιποι ήρωες⁷¹ των αγώνων δεν αποσυνδέονται από το σύνηθες αρχαιοελληνικό σωματικό πρότυπο της εποχής⁷² αλλά, απεναντίας το αναπαράγουν επιχειρώντας, κατά αυτόν τον τρόπο, να προσομοιάσουν στην κλασσική περίοδο και να συνδεθούν με αυτή.⁷³

Η παραπάνω «ζοφερή αυτοεικόνα», για να χρησιμοποιήσουμε μια έκφραση της Έλλης Σκοπετέα, και η σχέση της με την σωματική άσκηση δεν φιλοτεχνείται αποκλειστικά στην πίστη της παλαιότητας της φυλής αλλά και στην πεποίθηση της αποστολής της, μια αποστολή αλαζονική απέναντι στα όμορα έθνη και «εθνάρια» η οποία, φυσικό είναι, να παράγει το ανάλογο εθνικό παραλήρημα⁷⁴ αντικατοπτρισμός του οποίου είναι και η «Μεγάλη Ιδέα».⁷⁵ Η τελευταία, καθώς και οι συμπαρομαρτούσες εθνικές διεκδικήσεις τις οποίες εμπνέει, αποτελούν βασικό γνώμονα της επικράτησης

⁶⁸ Chr. Koulouri, "The First Modern Olympic Games at Athens, 1896 in the European Context, *European Studies*, 6, 2006, 73-74

⁶⁹ Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, ο.π., 116.

⁷⁰ J. P. Verinis, "Spiridon Loues, the Modern Foustanela, and the Symbolic Power of Pallikaria at the 1896 Olympic Games", *Journal of Modern Greek Studies*, 23(1), 2005, 139-175

⁷¹ Η έννοια του «ήρωα» παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην παγίωση προτύπων, πολλώ δε μάλλον του αρχαιοελληνικού, καθώς αποτελεί εκείνη την πολιτισμική διαδικασία η οποία, ειδικά στον τομέα της σωματικής δραστηριότητας, αναπαριστά, σταθμίζει και αξιολογεί τα πρότυπα της εποχής· S. J. Gammon, "Heroes as heritage: the commoditization of sporting achievement", *Journal of Heritage Tourism*, 9(3), 2014, 247-252· Για περισσότερα πάνω στην έννοια του αθλητικού ήρωα βλ. ενδεικτικά G. Smith, "The Sport Hero: An Endangered Species", *Quest*, 19(1), 1973, 59-70

⁷² Σύμφωνα με τον George Mosse η καθιέρωση του αρχαιοελληνικού σωματικού προτύπου κατά τον 18ο αιώνα παίζει σημαίνοντα ρόλο στην καθιέρωση του ανδρικού σωματικού προτύπου για τα επόμενα χρόνια· G. L. Mosse, ο.π., 26· επιπλέον ο 19ος αιώνας είναι μια περίοδος η οποία συνδέει κατ' εξοχήν την εικόνα του αρχαίου ελληνικού σώματος με την έννοια του έθνους και του εθνικισμού στο A. S. Leoussi, *Nationalism and Classicism: The Classical Body as National Symbol in Nineteenth-Century England and France*, MacMillan Press, London – New York, 1998, 157-199

⁷³ Χρ. Κουλούρη, ο.π., 116

⁷⁴ Ε. Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους», στο Χρ. Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, οι απαρχές: 1900-1922*, τόμ. Α², Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 9

⁷⁵ Για έναν ορισμό της «Μεγάλης Ιδέας» βλ. ενδεικτικά Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, 257-324 και Α. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια: ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, Αθήνα, 2009, 61-73

του συστήματος των Turnen αλλά και των «σχολικών ταγμάτων» («bataillons scolaires») όπως και της σύνδεσης, ατελούς παρά ταύτα, της γυμναστικής με την στρατιωτική προετοιμασία κατά τον 19ο αιώνα.⁷⁶

Στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας η παραπάνω διαδικασία ξετυλίγεται και μέσα από τους, κατά καιρούς, λόγους οι οποίοι εκφέρονται με γνώμονα τη χρησιμότητα της γυμναστικής· λόγοι, όπως εκείνος του παιδαγωγού Γεωργίου Πάγωντα στο βιβλίο του *Περίληψις της γυμναστικής* (1837), οι οποίοι υπάγουν τη γυμναστική στις επιταγές της ηθικής διαπαιδαγώγησης της νεότητας και στη δημιουργία πειθαρχημένων σωμάτων και πνευμάτων μιας συντεταγμένης πολιτείας καθώς και ταυτίζουν τη γυμναστική επίδοση ενός έθνους με την ικανότητα του να είναι ελεύθερο.⁷⁷

Όπως, ωστόσο, έχουμε επισημάνει επανειλημμένως έως τώρα η τελευταία συνθήκη δεν έχει καθολικό χαρακτήρα αλλά αναπαράγει το κυρίαρχο ανδρικό πρότυπο στη βάση του οποίου συγκροτείται η νεοελληνική ταυτότητα.⁷⁸ Εντούτοις, η συνέχεια η οποία την χαρακτηρίζει – ο συσχετισμός του κυρίαρχου αλυστρωτικού ιδεολογήματος, δηλαδή, και της σωματικής άσκησης – και η οποία απαντάται στον αποκλεισμό του «ασθενούς» φύλου από ανάλογες δραστηριότητες⁷⁹ είναι, εν τέλει, αυτή η οποία θα την αποσυνθέσει. Συγκεκριμένα, η ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και ο κλυδωνισμός τον οποίο αυτή προκαλεί στη βάση της «Μεγάλης Ιδέας», αποτέλεσμα της οποίας, άλλωστε είναι, φέρνει στο προσκήνιο την ανάγκη αναγέννησης του βασικού συστατικού του έθνους, δηλαδή των ανδρών. Η ανάγκη αυτή, επεξεργασμένη από την Καλλιρρόη Παρρέν, θέτει ως πυρήνα και στόχο της διαδικασίας την αναβάθμιση της γυναικείας σωματικής άσκησης για την προετοιμασία μελλουσών «μητέρων του έθνους». Το εγχείρημα αυτό πραγματοποιείται στην ιδεολογική βάση της μητρότητας αλλά και του αντίστοιχου

⁷⁶ Από το 1871 επιχειρείται σε θεσμικό επίπεδο μια συστηματική αλλά ατελής σύνδεση της γυμναστικής με την στρατιωτική προετοιμασία, για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ακολουθώντας αρχικώς το μοντέλο των Turnen και από το 1884, με την παρέμβαση του Χαρίλαου Τρικούπη, εκείνη των «σχολικών ταγμάτων» («bataillons scolaires»). Χαρακτηριστικό της σύνδεσης σχολικής γυμναστικής και στρατιωτικής προετοιμασίας κατά την εν λόγω περίοδο αποτελεί και η συχνή επιστράτευση αξιωματικών του στρατού ελλείψει σχολικών γυμναστών. Στη μετάβαση από τον 19ο στον 20ό αιώνα και με την ψήφιση του νόμου ΒΧΚΑ' (1899) η στρατιωτική προετοιμασία αποτελεί για ακόμη μια φορά απώτερο στόχο αποσυνδεδεμένη ωστόσο από τα καθιερωμένα, κατά τον 19ο αιώνα, συστήματα. Για τη σχέση σχολικής γυμναστικής και στρατιωτικής προετοιμασίας βλ. ενδεικτικά Χρ. Κουλούρη, ο.π., 48-82· Για το νόμο ΒΧΚΑ' βλ. Μ. Οικονομάκου – Ε. Αλμπανίδης – Α. Κραφύλλης, «Ο Νόμος ΒΧΚΑ' και η συμβολή του στην εξέλιξη της Σχολικής Γυμναστικής», *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό*, 11(3), 2013, 36-47

⁷⁷ Ελ. Φουρνάρη, ο.π., σσ. 298, 300

⁷⁸ Ε. Varikas, "Gender and National Identity in fin de siècle Greece", *Gender and History*, 5(2), 1993, 271

⁷⁹ Για την γυμναστική των κοριτσιών στον 19ο αιώνα βλ. Ε. Βουζανίδου - Ε. Αλμπανίδης - Χ. Φανιόπουλος, "Η φυσική αγωγή των θηλέων στην ελληνική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 19ο αιώνα" στο *Ιστορία της φυσικής αγωγής και του αθλητισμού: 20ό Διεθνές Συνέδριο Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Οκτώβριος 2012 στο <http://goo.gl/Z0jkbX> (πρόσβ: 08/04/2015, 10:53)

γυναικείου αρχαιοελληνικού προτύπου και συντελώντας, κατά αυτόν τον τρόπο, στην βαθμιαία εξίσωση της γυναικείας σωματικής άσκησης με την ανδρική.⁸⁰

Τελικώς, εκτός από την καλλιέργεια της αυτοεικόνας της φυλής αλλά και της προετοιμασίας της τελευταίας ώστε να εκπληρώσει τον προαιώνιο σκοπό της, η καθιέρωση της σωματικής άσκησης κατά τον 19ο αιώνα καθώς και η αρχαιολατρεία της περιόδου συνιστούν για τους Έλληνες ακόμη έναν σημαντικό παράγοντα: την εικόνα του νεοπαγούς κράτους τους στον υπόλοιπο κόσμο· άλλωστε, όπως σημειώνει και ο Αλέξης Πολίτης, «οι αρχαίοι οδηγούν τους νεότερους στον εκμοντερνισμό»,⁸¹ και στην προκειμένη περίπτωση δεν υπάρχει καλύτερο αντίκρυσμα της εν λόγω ιδέας από τη διοργάνωση των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων το 1896 στην Αθήνα.

Η πρώτη περίπτωση, από τις πολλές, η οποία σχετίζεται με την αναγωγή των Αγώνων σε εκσυγχρονιστικό εγχείρημα της εικόνας του κράτους στο εξωτερικό είναι η στάση την οποία τηρεί ο Δημήτριος Βικέλας ως εκπρόσωπος της Ελλάδας στο Συνέδριο της Σορβόνης το 1894 το οποίο τελικώς αποφάσισε και την ανάθεση της διοργάνωσης στην ελληνική πρωτεύουσα.

Αν και περιώνυμος λογοτέχνης και διανοούμενος καθώς και ιδιαιτέρως αγαπητός στη γαλλική κοινή γνώμη λόγω της εκτίμησης την οποία έτρεφε απέναντι στον γαλλικό φιλελληνισμό ο Δημήτριος Βικέλας είναι εξ αρχής αρνητικός στο ενδεχόμενο του να εκπροσωπήσει την ελληνική πλευρά. Χαρακτηριστικό της στάσης του, μάλιστα, είναι το γεγονός πως όταν του γίνεται η πρόταση, από τον Πανελλήνιο Γυμναστικό Σύλλογο, να αναλάβει το αξίωμα, αφενός δεν γνωρίζει την ύπαρξη του αθηναϊκού σωματείου, αφετέρου δεν έχει ιδέα για το προσεχές συνέδριο. Παρά ταύτα, μετά τις ικεσίες των φίλων του – μελών του Π.Γ.Σ. - αναλαμβάνει την πρωτοβουλία. Όπως θα παραδεχτεί και ο ίδιος μεταγενέστερα, αν και η σχέση του με τον αθλητισμό ήταν ιδιαιτέρως επιφανειακή, κινητήριος δύναμη της επιλογής του αποτελεί το γεγονός πως βλέπει την τέλεση των Αγώνων στην Αθήνα ως μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να εκσυγχρονιστεί η εικόνα της Ελλάδας καθώς και η θέση της ανάμεσα στα ανεπτυγμένα ευρωπαϊκά κράτη.⁸² Για τον Δημήτριο Βικέλα «κύριο μέλημα δεν είναι τόσο τα Ολυμπιακά ιδεώδη και η εφαρμογή τους στις σύγχρονες συνθήκες όσο η αξιοποίηση από τη μικρή του χώρα της

⁸⁰ El. Fournaraki, "Bodies that differ: mid- and upper-class women and the quest for "Greekness" in female bodily culture (1896-1940)", *The International Journal of the History of Sport*, 27(12), 2010, 2055-2066· αποτέλεσμα της προηγούμενης εξέλιξης είναι και η ίδρυση της πρώτης ελληνικής σχολής γυμναστριών· Π. Ν. Μανιτάκης, ο.π., 83

⁸¹ Α. Πολίτης, ο.π., 108

⁸² M. L. Smith, "The Exemplary Life Of Dimitrios Vikelas (1835-1908)", *The Historical Review/La Revue Historique*, III, 2006, 18-19

ιστορικής συγκυρίας για να αναβαθμίσει τη θέση της στις διεθνείς εξελίξεις και να ενισχύσει την διαπραγματευτική της ισχύ στις γεωπολιτικές της επιδιώξεις». ⁸³

Η δεύτερη περίπτωση, άμεσα σχετιζόμενη με την πρώτη, αφορά τον τόπο διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων ως το μέσο εκείνο δια του οποίου θα αναδειχθούν οι εκσυγχρονιστικές τάσεις οι οποίες διέπουν τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους: την Αθήνα. Στα πλαίσια αυτά οι κάτοικοι της ελληνικής πρωτεύουσας θεώρησαν την άφιξη των ξένων επισκεπτών μια πρώτης τάξεως ευκαιρία διαπραγμάτευσης της εικόνας της νεοελληνικής κοινωνίας στη βάση της προόδου και του εκμοντερνισμού καθώς και ένα εθνικό στοίχημα αποδεικνύοντας πως η Ελλάδα ανήκει στη Δύση και ουδεμία σχέση έχει με την εικόνα η οποία έχει καλλιεργηθεί, ειδικότερα δε μετά και τις απόψεις του Jakob Philipp Fallmerayer. ⁸⁴ Ως εκ τούτου, με την αποδοχή της πρόκλησης διοργάνωσης των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων οι Έλληνες αντιλαμβάνονται ότι η ικανότητα του να φέρουν ένα τέτοιο εγχείρημα εις πέρας στα μάτια των ξένων λειτουργεί ως καθρέφτης μέσω του οποίου ανακαλύπτουν, εκ νέου, την κοινωνία τους. ⁸⁵

Εν τέλει, τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα υποδέχονται μια σωματική άσκηση η οποία ισορροπεί μεταξύ «παιδαγωγικού αντικειμένου» και στρατιωτικής προπαίδευσης. Η τελευταία, ωστόσο, αν και έχει προ πολλού απολέσει τον ξεκάθαρα μιλιταριστικό χαρακτήρα της δεν παύει να εμπνέει το πρώτο. Επίρρωση του προηγούμενου αποτελεί, άλλωστε, και η βαθμιαία εισαγωγή της σκοποβολής σε όλες τις βαθμίδες της ελληνικής εκπαίδευσης όπως επίσης και η πρόθεση να ληφθούν μέτρα και για την εκτός σχολείου σκοπευτική εκπαίδευση των πολιτών κάθε ηλικίας. Παράλληλα με την προηγούμενη εξέλιξη μεταρρυθμίζεται και το σχολικό γυμναστικό πρόγραμμα με την εφαρμογή του πιο παιδαγωγικού σουηδικού συστήματος και την σταδιακή απομάκρυνση από τα καθιερωμένα, κατά τον 19ο αιώνα, γυμναστικά συστήματα. ⁸⁶

⁸³ Γ. Ζαϊμάκης, «"Κοσμιότης άνευ πολυτελείας": Η συμβολή του Δημητρίου Βικέλα στην αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων και το εκσυγχρονιστικό του πρόταγμα», *Παλίμνηστον*, 23, 2008, 67

⁸⁴ Yan. Yannitsiotis, 'Urban space and national self-presentation Athens', in Chr. Koulouri (ed.) *Olympic City, 1896-1906*, I.O.A., Athens, 2004, 240-241· Για τις απόψεις του Jacob Phillip Fallmerayer περί της καταγωγής των Ελλήνων βλ. ενδεικτικά Α. Πολίτης, ο.π., 25-26

⁸⁵ *Ibid.*, 241

⁸⁶ Αν και προβλεπόταν ως μάθημα των ανώτερων τάξεων της μέσης εκπαίδευσης στον νόμο ΒΧΚΑ' (1899) η σκοποβολή διδάσκεται ως σχολικό μάθημα από το 1907 ενώ δύο χρόνια αργότερα κάνει την εμφάνιση της στα σχολικά προγράμματα και η σουηδική γυμναστική. Τα επόμενα χρόνια (1915) θα δουν δύο βασιλικά διατάγματα με τα οποία προωθείται η ίδρυση σκοπευτικών συλλόγων και σκοπευτηρίων ενώ προβλέπεται ένας πιο λεπτομερής προσδιορισμός της διδασκαλίας της καθώς και τέλεση σκοπευτικών αγώνων μεταξύ των σχολείων· Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, ο.π., σσ. 69-70, 72-74

Εθνικά οράματα και τοπικές πραγματικότητες: η γυμναστική και οι «λόγοι» της στα Ιωάννινα (1907-1934)

Ας επανέλθουμε, τώρα, στην εισαγωγή της γυμναστικής στα Ιωάννινα, λίγο πριν την απελευθέρωση των τελευταίων. Είδαμε, στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου, πως οι πρώτες γυμναστικές επιδείξεις στην ιστορία της πόλης – ή, έστω, οι θεωρούμενες ως πρώτες – λειτουργούν στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας ως «λόγοι» οι οποίοι διερευνούν, καταγράφουν ή εκφράζουν ποικίλες ιδεολογικές κατασκευές και στερεότυπα.

Μένει να απαντηθεί, στα πλαίσια της παραπάνω διαπίστωσης, αν η ιδεολογική βάση της καθιέρωσης της γυμναστικής στην Ελλάδα, κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα, συνδέεται με την (ανα)παραγωγή αυτών των «λόγων», από τις παραμονές της απελευθέρωσης και για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του Μεσοπολέμου, αλλά και πως, επίσης, αυτοί καταγράφονται στο συγκείμενο της δημόσιας σφαίρας της πρωτεύουσας της Ηπείρου κατά την εν λόγω περίοδο. Ξεκινούμε, λοιπόν, την ανάλυση και περιπλάνηση μας στους «λόγους» αυτούς από εκείνον τον οποίο έχουμε αναφέρει πολλάκις έως τώρα: τις πρώτες – ή θεωρούμενες ως πρώτες – γυμναστικές επιδείξεις στην ιστορία της πόλης (1907).

Οι γυμναστικές επιδείξεις, όπως αναφέραμε και στην αρχή, αποτελούν μια καινοτομία στα δρώμενα της πόλης η οποία λαμβάνει χώρα κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα υπό την αιγίδα της Ζωσιμαίας Σχολής και του κατά την προκειμένη περίοδο γυμνασιάρχη της Γεωργίου Καλούδη (1902-1910):

«Κόσμος και κοσμάκης άπειρος, ενδιαφερόμενος, πλην των άλλων και δια τας εξετάσεις της Γυμναστικής, θαύματος, το οποίον πρώτην φοράν, αφ' ότου υπάρχει Ζωσιμαία, επρόκειτο να γείνη καθ' όσον ενθουμούνται γέροι, νέοι και παιδιά»

αναφέρει χαρακτηριστικά, επίσης σε ανταπόκριση της, η *Φωνή της Ηπείρου*,⁸⁷ συμπληρώνοντας πως:

«αι γυμναστικάί επιδείξεις προκάλεσαν έκρηξην ενθουσιασμού όλων των παριστάμενων θεατών. Επαναλήφθησαν όλων των τάξεων ομού ... και κατά την ημέραν ταύτην πλην των ανδρών έσπευσαν και αι Κυρίαι και αι Δ^{ες} των Ιωαννίνων κοσμούσαι, ενθαρρύνουσαι και τιμώσαι δια της παρουσίας των εν ιδιαιτέρων θεωρείω ούσαι. Αι διάφοροι ασκήσεις δ(ι)ά κοντών, κορυνών κλπ. ετελέσθησαν επιτυχώς, ως και διάφοροι ελιγμοί και κινήσεις»

⁸⁷ *Φωνή της Ηπείρου*, 06/07/1907, 1

Το δημοσίευμα, αφού περιγράφει κάποιες ακόμη λεπτομέρειες, σχετικές με το τελετουργικό των επιδείξεων, καταλήγει σημειώνοντας ότι «ευχής έργον θα ήταν, εάν η γυμναστική εγενικεύετο δια το επίον έτος ...» και στα υπόλοιπα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης.

Πέραν του γεγονότος πως σχετίζεται με τη σωματική άσκηση το γυμναστικό αυτό τελετουργικό συνδέεται και με τις επιδεικτικές εξετάσεις. Οι τελευταίες έχουν χαρακτήρα προφορικών εξετάσεων και λαμβάνουν χώρα επισήμως και δημοσίως. Το χαρακτηριστικό της δημοσιότητας συνιστά σημαντικό παράγοντα στην κατανόηση της λειτουργίας των επιδεικτικών εξετάσεων, και ως εκ τούτου των γυμναστικών επιδείξεων, αφού, όπως σημειώνεται, το εκπαιδευτικό έργο το οποίο παράγει η Ζωσιμαία Σχολή οφείλει κατά την εν λόγω περίοδο να «επιδεικνύεται». Η επισήμανση της «επίδειξης» δε, διόλου τυχαία ή αθώα μπορεί να θεωρηθεί αφού σκοπεύει, κατά την εν λόγω περίοδο, στην καλλιέργεια και την εξύψωση του εθνικού φρονήματος των Ελλήνων κατοίκων της πόλης καθώς και στην απόκρουση της ξενικής προπαγάνδας.⁸⁸

Η σύνδεση των επιδεικτικών εξετάσεων – και ως εκ τούτου των γυμναστικών επιδείξεων – με την τόνωση του εθνικού φρονήματος θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι εγγενής των συνθηκών οι οποίες τις γεννούν καθώς και του ρόλου τον οποίο καταγράφουν στο συγκεκριμένο της πρωτεύουσας της Ηπείρου. Συγκεκριμένα, η τελετή των εξετάσεων προκύπτει στον καθημερινό βίο της πόλης με την πολιτικοποίηση την οποία υφίσταται η δημόσια σφαίρα⁸⁹ της – απόηχος της εφαρμογής του Hatt-i-Humayun (1856)⁹⁰ - κι έχει ως αποτέλεσμα ήδη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ο θεσμός να συνιστά «... έναν έκκεντρο κύκλο δημοσιότητας που εν δυνάμει βρίσκεται στον αντίποδα της θεσμοθετημένης εξουσίας ...». Η παρουσία, μάλιστα, κοινού – εν προκειμένω ελληνικού – ενδυναμώνει τον συμβολικό αυτόν χαρακτήρα

⁸⁸ Σπ. Εργολάβος, ο.π., 86· για την σύνδεση του έργου της Ζωσιμαίας Σχολής με την καλλιέργεια εθνικού φρονήματος βλ. ενδεικτικά Μ. Γ. Παπαδοπούλου, «Οι κανονισμοί της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσιος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισμική: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τόμ. Β, ο.π., 1011-1050 και ειδικότερα 1033 όπου αναφέρεται πως ήδη από τον κανονισμό της Ζωσιμαίας Σχολής του 1878 «είναι ... εκπνερασμένος ο πόθος μιας μερίδας του αλύτρωτου Ελληνισμού για την εθνική ανεξαρτησία»· για τις γυμναστικές επιδείξεις ως μέσο ανταγωνισμού της ξενικής προπαγάνδας στα Ιωάννινα βλ. Γ. Οικονόμου, «Λόγος επικήδειος στον Γεώργιο Καλούδη», στο *Γεώργιος Καλούδης: Ο τελευταίος γυμνασιάρχης επό Τουρκοκρατίας της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων*, Ηπειρωτικός Αγών, Ιωάννινα, 1954, 11· Για την προπαγάνδα στα Ιωάννινα κατά την προαπελευθερωτική περίοδο βλ. ενδεικτικά Γ. Σ. Πλουμίδης, «Ο ελληνισμός της Ηπείρου στις παραμονές της απελευθέρωσης του (1905 περ. – 1912), *Δωδώνη*, 6, 1977, Ιωάννινα, 368-372

⁸⁹ J. Habermas – S. Lennox – F. Lennox, “The public sphere: An Encyclopedia Article (1964), *New German Critique*, (3), 1974, 49-55

⁹⁰ Το Hatt-i-Humayun, όπως και το προγενέστερο Hatt-i-Serif (1839), συνιστά στα πλαίσια της περιόδου του Tanzimat (1839-1876) ένα επιχείρημα φιλελευθεροποίησης των δομών εξουσίας στις ελληνικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το οποίο, ωστόσο, γεννά πολλούς και ποικίλους θύλακες κριτικές απέναντι στην οθωμανική διοίκηση· Για μια προσέγγιση των μεταρρυθμίσεων του Hatt-i-Serif στην Ήπειρο βλ. ενδεικτικά Μ. Κοκκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι: χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο, (1820-1913)*, Κ.Ν.Ε. - Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2003, 129-139· Για μια συνοπτική προσέγγιση των μεταρρυθμίσεων τις οποίες επεδίωξε το Hatt-i-Humayun βλ. ενδεικτικά R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton University Press, New Jersey, 1963, 52-80

του τελετουργικού καθώς επιτελεί «... μια ουσιαστική λειτουργία δημοσίου ελέγχου ». ⁹¹ Κατά αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως οι γυμναστικές επιδείξεις συνιστούν δυνητικά και μια πολιτική τελετουργία καθώς ως δημόσιο γεγονός εσωκλείουν τις σχέσεις εξουσίας της κοινωνίας στην οποία συμβαίνουν καθώς επίσης κι εξαιτίας του ότι διαμεσολαβούν νοήματα τα οποία έχουν ήδη συγκροτηθεί σε άλλα πεδία του «λόγου» όπως, εν προκειμένω, εκείνο του εθνικού. ⁹²

Εξίσου σημαντική, συνεισφορά στον ιδεολογικό χαρακτήρα των γυμναστικών επιδείξεων φαίνεται πως διαδραματίζει και η παρουσία του γυμνασιάρχη της Ζωσιμαίας Σχολής, Γεωργίου Καλούδη - ο οποίος άλλωστε θεωρείται και εισηγητής του μαθήματος.

Συγκεκριμένα ο Γεώργιος Καλούδης φοιτά μεταξύ των ετών 1881-1886 στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών όπου, από ότι υποστηρίζεται, έρχεται σε επαφή με την «Μεγάλη Ιδέα» ενώ λίγα χρόνια αργότερα, την περίοδο 1891-1892, αποφασίζει να συνεχίσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου. ⁹³ Η δεδομένη σχέση του ιστορικού εκπαιδευτικού ιδρύματος των Αθηνών με το κυρίαρχο εθνικό ιδεολόγημα του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα φαίνεται να καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την ιδεολογία του μετέπειτα γυμνασιάρχη της Ζωσιμαίας Σχολής, γεγονός το οποίο δεν απαντάται μόνο στη διοργάνωση των γυμναστικών επιδείξεων. ⁹⁴ Όσον αφορά τη σχέση του με γυμναστικό ιδεώδες αυτή εικάζεται πως μάλλον είναι αποτέλεσμα των σπουδών του στο Μόναχο όπου ενδεχομένως έρχεται σε επαφή με το γυμναστικό σύστημα των Turnen. ⁹⁵

Όπως και να έχει, τόσο ο ένας όσο και ο άλλος παράγοντας φαίνεται πως συναντώνται στο πεδίο των γυμναστικών επιδείξεων οι οποίες μέσω ενός εκπαιδευτικού φορέα – της Ζωσιμαίας Σχολής – αναπαράγουν την σύνδεση γυμναστικής και «Μεγάλης Ιδέας».

⁹¹ Κ. Θ. Πέτσιος, *Μορφές δημοσιότητας στην πόλη των Ιωαννίνων κατά τον ύστερο 19ο αιώνα : η εφημερίδα Ιωάννινα - Γιάννια (1869) και η Εμπορική και Φιλολογική Λέσχη "Η Πρόοδος" (1872)*, χ.δ., Ιωάννινα, 2006, 31-33

⁹² Χ. Εξερτζόγλου, «Πολιτικές λειτουργίες στη νεώτερη Ελλάδα: Η μετακομιδή των οστών του Γρηγορίου Ε' και η Πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης», *Μνήμων*, 23, 2001, 153-157

⁹³ Σπ. Εργολάβος, ο.π.

⁹⁴ Καθώς σημειώνει ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης « στο ελληνικό βασίλειο του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού η πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας αποτελούσε το σημαντικότερο πολιτικό πρόταγμα, το οποίο υπηρέτησαν οι καθηγητές του Πανεπιστημίου, που και μέσω της καθηγητικής τους ιδιότητας εξέφρασαν τις πολιτικές απόψεις τους για την πραγμάτωση της » στο Β. Δ. Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Ι.Α.Ε.Ν. - Γ.Γ.Ν.Γ. - Ι.Ν.Ε. - Ε.Ι.Ε, Αθήνα, 2006, 403-404· Όσον αφορά το αντίκρουσμα αυτής της πολιτικής ιδέας στην ιδεολογία του Γεωργίου Καλούδη αυτό, πέρα από το πεδίο της διοργάνωσης γυμναστικών επιδείξεων με σαφές ιδεολογικό πρόσημο, φαίνεται και στο γεγονός πως προσχωρεί εκ συστάσεως (1906) στην Ηπειρωτική Εταιρεία ή Ηπειρωτικό Κομιτάτο έχοντας το ψευδώνυμο «Αγαθίας» στο Δ. Σαλαμάγκας, *Καθώς χάραξε η λευτεριά: από τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στα Γιάννινα, 1866-1877 – 1904-1914*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα, 1963

⁹⁵ Η επαφή του γυμνασιάρχη Καλούδη με το γυμναστικό σύστημα των Turnen τίθεται περισσότερο ως υπόθεση παρά ως διαπίστωση. Εντούτοις, καθώς είδαμε και παραπάνω από την περιγραφή της *Φωνής της Ηπείρου*, η τέλεση ενόργανων καθώς και σωματικών ασκήσεων («Αι διάφοροι ασκήσεις δ(ι)ὰ κοντών, κορυνών κλπ. ετελέσθησαν επιτυχώς, ως και διάφοροι ελιγμοί και κινήσεις») φαίνεται να επιχειρεί μια αναπαραγωγή του πρώτου

Μεγαλοϊδεάτης και πρώην στέλεχος της Ηπειρωτικής Εταιρείας είναι και εκείνος από τον οποίο εκπορεύεται ο επόμενος «λόγος». Συγκεκριμένα, στην προσφάτως απελευθερωμένη Ήπειρο, ο ιατρός Γεώργιος Σταυρίδης δίνει, τον Αύγουστο του 1913, μια «... λίαν ενδιαφέρουσαν διάλεξιν ...» για την γυμναστική, την οποία καταγράφει ως δημοσίευμα και η εφημερίδα *Ήπειρος* (εικ.1)⁹⁶ Στη διάλεξη αυτή ο Γιαννιώτης ιατρός, μπροστά σε ένα κοινό το οποίο αποτελείται και από τα δύο φύλα, αναπαράγει καταρχάς το ανδρικό στερεότυπο του «καλούκαγαθού» υποστηρίζοντας πως:

«εκ των Γυμνασίων της παληάς αρχαιότητος δεν εξήλθον μόνον άνδρες διαπρέψαντες εν τοις άθλοις και τοις πολέμοις ... αλλά και άνδρες μεγίστης πνευματικής υπεροχής ...».

Επιπλέον, στα πλαίσια των πρόσφατων πολεμικών συγκρούσεων, δεν παραλείπει να συνδέσει τη γυμναστική με την στρατιωτική προετοιμασία των ανδρών ενώ προτρέπει και τις γυναίκες στη γυμναστική ώστε να γίνουν άξιες «μητέρες του έθνους» αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι:

«Έχετε ένδοξον ιστορίαν του παρελθόντος και του παρόντος. Έχετε πρόσφατα τα γεγονότα της Ελληνικής εποποιίας και των δύο τελευταίων πολέμων. Οι μεν εμπνεύσατε τον ενθουσιασμόν του Έλληνος και παρασκευάσατε αυτούς αλκίμους στρατιώτας προς μέλλουσαν ένδοξον δράσιν , αι δε επιμεληθήτε της σωματικής και πνευματικής των θηλέων αγωγής, ίνα καταστώσι τέλειαι Ελληνίδες μητέρες».

Εκτός, ωστόσο, από το προηγούμενο δημοσίευμα, το οποίο αναπαράγει ορισμένους από τους κυρίαρχους «λόγους», όπως αυτοί διαμορφώθηκαν κατά τη μεγαλύτερη χρονική διάρκεια του 19ου αιώνα, την ίδια περίοδο συναντούμε και άλλα δημοσιεύματα τα οποία αναπαράγουν «λόγους» οι οποίοι «συμπλέουν» περισσότερο με το συγκείμενο των αρχών του 20ού αιώνα. Το τελευταίο, καθώς είδαμε και παραπάνω, έχει απεμπολήσει τα αμιγή μιλιταριστικά στοιχεία του συνδεδεμένο περισσότερο με μια ανάγκη διάδοσης της σκοποβολής ως μια έμμεση αλλά σαφή στρατιωτική προπαίδευση. Στα πλαίσια αυτά η ίδια εφημερίδα δημοσιεύει πως σε πολλές επαρχίες του νομού:

«... συνεστήθησαν ήδη σκοπευτήρια, αθρόα δε και μετά εξαιρετικής χαράς και επιδόσεως η νεολαία η Ηπειρωτική φοιτά ασκούμενη εις την ωραιότεραν των ασκήσεων, η οποία, εκτός του χρησίμου, από απόψεως πολεμικής, είναι και η άσκησης εκείνη η οποία ανδρίζει και μεγαλώνει την ψυχήν, στερέωνει τα χέρια, οξύνει το μάτι, χαλυβδώνει το φρόνημα»⁹⁷ (εικ. 2)

⁹⁶ *Ήπειρος*, 22/08/1913, 1-2

⁹⁷ *Ήπειρος*, 06/08/1913, 2

Τους επόμενους μήνες ακολουθούν και άλλα, ανάλογα, δημοσιεύματα τα οποία, ωστόσο, ξεκαθαρίζουν το ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η εν λόγω δραστηριότητα στο νομό Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα, ένα από αυτά αναφέρει μεταξύ άλλων πως:

*«είνε γνωστόν βεβαίως, ότι απανταχού της Ηπείρου και ιδία εις την ζώνην των αμφισβητούμενων υπό του θνησιγενούς Αλβανικού νεοπλάσματος συνεστήθησαν ιεροί λόχοι οι άνδρες των οποίων ωρκίσθησαν οτι θα αντιστώσι δια των όπλων κατά πάσης βίαιης υπαγωγής των ελληνικωτάτων μερών των εις το αρτισύστατον αλβανικόν κράτος. Προς εκπλήρωσιν του ιερού τούτου όρκου οι απαρτίζοντες τους ιερούς λόχους δεν έπαυσαν εκγυμναζόμενοι εις την χρήσιν των όπλων και την σκοποβολήν εν γένει ...».*⁹⁸

Η στρατιωτική προπαίδευση ως γνώμονας της συγκρότησης «λόγων» γύρω από την σωματική δραστηριότητα, και ιδίως την γυμναστική, αποτελεί, καθώς φαίνεται, σταθερό φαινόμενο στη δημόσια σφαίρα της πόλης των Ιωαννίνων και τα επόμενα χρόνια. Συχνά, ωστόσο, η διαδικασία αυτή, πέρα από τα στερεοτυπικά ζητήματα τα οποία ως «παρονομαστή» έχουν το έθνος και τη συνέχεια του, αναδεικνύει και άλλα τα οποία άπτονται αποκλειστικώς των στενών ορίων μιας τοπικότητας· ενίοτε, δε, επιδιώκει να προβάλλει τις σχέσεις, τις αναλογίες ή τις εξαρτήσεις των τελευταίων από τα ευρύτερα εθνικά. Στην περίπτωση των Ιωαννίνων και εν γένει της Ηπείρου η διαδικασία αυτή, η οποία και καθόρισε την ταυτότητα της καθ' όλη την διάρκεια του Μεσοπολέμου, αποκλήθηκε ευσχήμως ως «ηπειρωτισμός».⁹⁹

Έτσι, αν και στην *Ηπειρο* της 4ης Ιανουαρίου 1915¹⁰⁰ εκφράζεται η παγιωμένη άποψη πως:

«... η γυμναστική συντελεί εις την καλήν διάπλασιν του σώματος και επιρρωνύει τον νουν, δημιουργεί ... σταθερούς χαρακτήρας, προετοιμάζουσιν και τον μαθητήν εις τας στρατιωτικές κοπώσεις και το στρατιωτικόν πνεύμα»

τίθεται το ερώτημα «*διατί η Ζωσιμαία Σχολή δεν έχει το μάθημα της γυμναστικής ;*»

Το παραπάνω ερώτημα αποτελεί, εκ μέρους της σύνταξης, την αφορμή η τελευταία να διαπιστώσει εμμέσως – πλην σαφώς – την στασιμότητα η οποία παρατηρείται σε αυτόν τον τομέα· μια στασιμότητα η οποία εκφράζεται ως ένας ακόμη «ηπειρωτισμός» μέσω της άποψης πως:

⁹⁸ *Ηπειρος*, 26/09/1913, 2

⁹⁹ Σύμφωνα με τον Ευάγγελο Αυδίκο «ο ηπειρωτισμός ... είναι το αίτημα για ενσωμάτωση μιας περιφέρειας στο έθνος-κράτος» στο Ευ. Γρ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα της Ηπείρου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, 51

¹⁰⁰ *Ηπειρος*, 04/01/1915, 2

«εις όλα τα σχολεία σήμερον της Παλαιάς και Νέας Ελλάδος τα άξια λόγου, η γυμναστική έχει εισαχθεί από πολλού, θεωρηθείσα όχι ως ένα εκ των σπουδαιότερων μαθημάτων, αλλά το σπουδαιότερον»

Η τελευταία άποψη συμπληρώνεται, εν κατακλείδι, από μια πρόταση της εφημερίδας η οποία αναπαράγει, εν πολλοίς, το κυρίαρχο, κατά τον 19ο αιώνα, πρότυπο άμεσης σύνδεσης της σχολικής γυμναστικής με την στρατιωτική προπαίδευση, όπως αυτό καθιερώθηκε τόσο στη Γαλλία, με τα σχολικά τάγματα («bataillons scolaires»), όσο και στην Ελλάδα. Στα πλαίσια αυτά προτείνεται:

«... η Ζωσιμαία να φροντίση σοβαρώς περί του ζητήματος ... και αν δεν υπάρχει πρόχειρον το κατάλληλον πρόσωπον όπως χρησιμεύση ως γυμναστής, δύναται να παρακληθή αξιωματικός ...» (εικ. 3)

υποστηρίζοντας, παράλληλα, ότι «τούτο δε δεν είναι θα είναι πρωτότυπον, αφού γίνεται και εις όλα τα σχολεία της Γαλλίας».

Η απουσία, βέβαια, της γυμναστικής από το σχολικό πρόγραμμα της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας δεν σημαίνει και εν γένει απουσία του μαθήματος από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης των Ιωαννίνων καθώς το ίδιο έτος πληροφορούμαστε πως το Α' Ελισαβέτιο Παρθεναγωγείο διοργανώνει εξετάσεις των μαθητριών του στο μάθημα της σουηδικής γυμναστικής· τονίζεται, μάλιστα, πως η διδασκαλία του τελευταίου «... είχεν αρχίσει κατά Φεβρουάριον ...» ενώ «... αι μαθήτριάι επεδείξαντο πρόοδον και επιτυχίαν αξιοθαύμαστον» στην τέλεση των ασκήσεων καθώς και εθνικών χορών.¹⁰¹ (εικ. 4)

Φαίνεται, πάντως, ότι η ύπαρξη, ή μη, του μαθήματος της γυμναστικής στα προγράμματα των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της πόλης «των Γραμμάτων και των Τεχνών» άγεται και φέρεται μέσω «λόγων» οι οποίοι στοχεύουν στην ανάδειξη της ταυτότητας του «ηπειρωτισμού». Έτσι, σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα, το 1924, δημοσιεύεται στον τοπικό Τύπο η άποψη πως οι τοπικές αρχές της πόλης οφείλουν να εργαστούν αναλόγως ώστε το αρμόδιο Υπουργείο να διορίσει δύο Γυμναστές. Μάλιστα, η εν λόγω άποψη υποστηρίζεται από την πεποίθηση πως:

«... είναι πρωτάκουστον πόλις εις την οποίαν λειτουργούσι δύο Διδασκαλεία, δύο Γυμνάσια, δύο Ελληνικά Σχολεία και Εμπορική Σχολή να μην έχει ούτε ένα Γυμναστήν».¹⁰²

Η ουσία της παραπάνω άποψης αναπαράγεται και το 1925 με την *Ηπειρωτική Ηχώ* να αναφέρει πως:

¹⁰¹ *Ηπειρος*, 10/06/1915, 2

¹⁰² *Ηπειρος*, 18/07/1924, 1

«... είναι βέβαιον ότι το Κράτος αδιαφορούσαν γενικώς δια την Ήπειρον, ηδιαφόρησε και δια την διάπλασιν εκείνων οίτινες αύριον θα είναι οι φρουροί της Δημοκρατίας»

τονίζοντας δηκτικά πως:

«τον ραγιαδισμόν τον απεβάλλομεν μόλις χθες, και μόλις χθες ανωρθώθημεν αναγνωρίζοντες προς το Κράτος ωρισμένας υποχρεώσεις και απαιτούντες παρ' αυτού ό,τι μας ανήκει.»¹⁰³

Τελικώς, η παρατεινόμενη ανυπαρξία γυμναστών φαίνεται πως κατά το εν λόγω έτος επιστρατεύει, κυριολεκτικά, στρατιωτικούς προκειμένου να εκγυμναστούν οι μαθητές και να λάβουν χώρα «... κατά σχολικόν έθος», όπως τονίζεται, οι ετήσιες γυμναστικές επιδείξεις.¹⁰⁴

Οι παραπάνω «λόγοι», βέβαια, δεν συνιστούν τη μια και αυτή πραγματικότητα της πόλης των Ιωαννίνων σχετικά με την γυμναστική καθώς, συχνά, υποχωρούν, δίνοντας την θέση τους σε ανάλογους οι οποίοι εκπορεύονται από μια εντελώς διαφορετική βάση. Χαρακτηριστικό μιας τέτοιας περίπτωσης είναι το συγχαρητήριο δημοσίευμα της *Ηπειρωτικής Ηχώ*ς τον Δεκέμβριο του 1924¹⁰⁵ το οποίο συγχαίρει τον Δημήτριο Σακελλαρίδη - διευθυντή του Μονοτάξιου Διδασκαλείου – ο οποίος:

«... κατώρθωσε εκ των ιδίων μαθητών να αναπληρώση την έλλειψιν του Γυμναστού τον οποίον η υπηρεσία δεν διώρισε μέχρι σήμερα ως όφειλε ...»

αναπληρώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο μια κρατική έλλειψη και συνιστώντας ένα παράδειγμα προς μίμηση για τους διευθυντές των έτερων σχολείων.(εικ. 5)

Χωρίς να ξέρουμε αν, όντως, η πράξη του διευθυντή Σακελλαρίδη συνέστησε ένα παράδειγμα προς μίμηση πληροφορούμαστε, ορισμένα χρόνια αργότερα (1927) την παρουσία 1 γυμνάστριας και 2 γυμναστών στο Α' και Β' Γυμνάσιο της πόλης· μάλιστα, σχετικά με το γεγονός, αναφέρεται πως «... τα Γιάννενα πρέπει να θεωρούνται ευτυχή διότι επέκτησαν τοιούτους εξαιρετικής ικανότητος γυμναστάς».¹⁰⁶ Ομοίως, και με αφορμή τις επιδείξεις σουηδικής γυμναστικής οι οποίες λαμβάνουν χώρα στην Εμπορική Σχολή το 1928 σημειώνεται ότι:

¹⁰³ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 22/05/1925, 1

¹⁰⁴ *Ήπειρος*, 03/06/1925, 2

¹⁰⁵ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 02/12/1924, 3

¹⁰⁶ *Ήπειρος*, 31/05/1927, 1

«ευχής έργον θα ήτο όπως το παράδειγμα της ... ακολουθήσωσι και τα άλλα σχολεία, ίνα ούτω δυνηθή η Ήπειρος να αποκτήση την παλαιάν της εύκλεια, ως προς τα εκπαιδευτήρια της ...»¹⁰⁷(εικ. 6)

Παρά ταύτα, και χωρίς να γνωρίζουμε τις συνθήκες οι οποίες συνιστούν την εξέλιξη αυτή, το 1929 επανέρχονται δημοσιεύματα τα οποία παρουσιάζουν μια στάσιμη εικόνα σε σχέση με τη γυμναστική. Οι «λόγοι» οι οποίοι αναπαράγονται γύρω από την εν λόγω εικόνα επαναφέρουν στο προσκήνιο το πρότυπο της χρησιμότητας της γυμναστικής ως στρατιωτικής προπαίδευσης καθώς και εκείνο του «ηπειρωτισμού». Συγκεκριμένα, και σύμφωνα με δημοσίευμα του Ηπειρωτικού Αγώνα *«θα τελειώση κι' αυτό το σχολικόν έτος χωρίς ακόμη ν' ακουσθή το σφύριγμα του γυμναστού εις τα Γυμνάσια»* καθώς τα τελευταία *«... δεν ηξιώθησαν ούτε ενός τουλάχιστον γυμναστού»*. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής, καθώς συμπληρώνεται, είναι:

«... τα κακόμοιρα παιδιά ... να καταστρέψουν το σώμα των επάνω στο θρανίο ... και έτσι, όταν μίαν ωραίαν πρωίαν έφηβοι πλέον παρουσιασθούν προς κατάταξιν εν τω στρατώ τα 50)οο θα κριθούν ανίκανα»¹⁰⁸

Ελάχιστες ημέρες αργότερα, ο παραπάνω «λόγος» προσυπογράφεται από ακόμη έναν, συντεταγμένο από τον Φάνη Δούμα – γυμναστή του Α' Γυμνασίου της πόλης. Ο τελευταίος, αναπαράγοντας για πολλοστή φορά στο πεδίο της τοπικής δημοσιότητας το στερεότυπο του «ηπειρωτισμού» αναφέρει μεταξύ άλλων πως:

«ο γυμναστής γ(ι)α (τ)α σχολεία μας θεωρείται ακόμη πολυτέλεια ει στιγμήν κ(α)τά την οποίαν εις την λοιπήν Ελλάδα ιδίως όμως εις την Ευρώπην και Αμερικήν στο κάθ(ε) σου βήμα ... η ... ατμόσφαιρα αντηχεί από τα χαρούμενα γέλοια ... της ασκούμενης νεότητος»¹⁰⁹

Τελικώς, τόσο η ταυτότητα του «ηπειρωτισμού» όσο και οι «λόγοι» τους οποίους αυτός συγκροτεί με γνώμονα το γυμναστικό επίπεδο της πόλης, φαίνεται πως εξακολουθούν και κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '30. Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, το 1934 αν και εμφανίζονται πρωτοβουλίες οι οποίες λειτουργούν στα πλαίσια της δημόσιας σφαίρας ως παραδείγματα προς μίμηση,¹¹⁰(εικ. 7) τονίζεται η

¹⁰⁷ Ήπειρος, 03/06/1928, 1

¹⁰⁸ Ήπειρωτικός Αγών, 17/01/1929, 3

¹⁰⁹ Ήπειρωτικής Αγών, 19/01/1929, 4

¹¹⁰ Ήπειρωτικός Αγών, 10/06/1934, 3

ανάγκη αναγέννησης σύνολης της αθλητικής δραστηριότητας στην πόλη¹¹¹ με γνώμονα το «ίδιον» του Ηπειρώτη καθώς και της ιστορίας του.¹¹²

Η ανάδειξη, ωστόσο, των «λόγων» οι οποίοι προβάλλουν το αίτημα σύνδεσης του μαθήματος της γυμναστικής με τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης των Ιωαννίνων, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας των τελευταίων, φαίνεται πως εκτός από μια μορφή «ηπειρωτισμού» συνιστούν και μια αξιολόγηση της πρώτης ως «παιδαγωγικού αντικειμένου».

Το τελευταίο μεθοδεύεται εξαιτίας της εμφάνισης μιας νέας ηλικιακής κατηγορίας, της νεότητας, και της σχέσης της με τον ελεύθερο χρόνο - απόρροια της παρακμής και υποχώρησης, κατά τις αρχές του 20ού αιώνα, του συντεχνιακού συστήματος και της μαθητείας, στα πλαίσια της οποίας ένα αγόρι αποτελούσε εργατικό δυναμικό ήδη από το 9ο έτος της ζωής του.¹¹³

Το επιχείρημα πάντως, του εκπολιτισμού της νεολαίας μέσω της γυμναστικής δεν αποτελεί ένα αυτόνομο ζήτημα της δημόσιας σφαίρας των Ιωαννίνων αλλά συνδέεται, εν μέρει, και με τον «ηπειρωτισμό». Καθώς σημειώνεται, άλλωστε, «*βασικό γνώρισμα του ηπειρωτισμού είναι η ηθικότητα της νεολαίας...*» όπως και «*... η διαπαιδαγώγηση της με τις αρχές της ηπειρωτικής κοινωνίας*».¹¹⁴

Στα πλαίσια αυτά, ήδη από το 1923, κάνουν την εμφάνιση τους στη δημόσια σφαίρα της πόλης των Ιωαννίνων «λόγοι» οι οποίοι αξιολογούν την γυμναστική ως το κατ' εξοχήν αντιστάθμισμα των «επικίνδυνων έξεων» της ηπειρωτικής νεολαίας.¹¹⁵ Χαρακτηριστική περίπτωση ενός τέτοιου «λόγου» είναι το εναρκτήριο άρθρο του ηθοπλαστικού περιοδικού *Η Αναγέννησις*¹¹⁶ στο οποίο, μεταξύ άλλων, αναφέρεται το 1923 πως:

¹¹¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 27/03/1934, 1

¹¹² Στα πλαίσια του «ηπειρωτισμού», «*... η γνώση της ιστορικής παρουσίας της Ηπείρου και της προσφοράς της αποτελεί απαραίτητο όρο, ώστε οι Ηπειρώτες αν απαιτήσουν ισότιμη θέση στην εθνική-κρατική οντότητα*» στο Ευ. Γρ. Αυδίκος, ο.π., 52· επιπλέον, το «ίδιον» του Ηπειρώτη περίξ του οποίου συγκροτείται η ταυτότητα του είναι η φιλογένεια, η ευπατριδοσύνη και η ευεργεσία στο Ε. Γ. Skoulidas, «Identities, Locality and Otherness in Epirus during the Late Ottoman period», στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα), Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα, 2011, 544-546

¹¹³ Καθώς σημειώνει ο Γιώργος Παπαγεωργίου η είσοδος των παιδιών στην ενεργό δράση, μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, ήταν είσοδος στον χώρο της μαθητείας ενός επαγγέλματος. Η διαδικασία αυτή, κατά την οποία το μαθητευόμενο αγόρι γινόταν «τσιράκι» λάμβανε χώρα, αναλόγως την συντεχνία, πριν το 14ο έτος της ζωής του. Η περίοδος του πρώτου αυτού σταδίου μαθητείας ολοκληρωνόταν μεταξύ του 17ου και 19ου έτους όταν το αγόρι γινόταν «κάλφας» στο Γ. Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος -20ός αι.)*, Ι.Α.Ε.Ν.-Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1986

¹¹⁴ Ευ. Γρ. Αυδίκος, ο.π., 87

¹¹⁵ μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση της εμφάνισης πτυχών παραβατικότητας της νεολαίας στα Ιωάννινα κατά το μεταίχμιο 19^{ου} – 20^{ου} αιώνα καθώς και του ελέγχου της εντοπίζεται στο Κων. Π. Βλάχος, «Παραβατική συμπεριφορά και έλεγχος μαθητών της Ζωσιμαίας Σχολής κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσιος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισμική: Η Ηπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913*», τόμ. Β, ο.π., 1111-1135

¹¹⁶ Για μια ιστορική ανάλυση του περιοδικού βλ. στο Αργ. Ν. Γιαννέλος, «Τα περιοδικά στα Ιωάννινα μετά την απελευθέρωση έως τις απαρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 38, 2004, 24-39

«ο εκφυλισμός της νεολαίας μας, η εξάπλωση της κοινωνικής διαφθοράς, η παραλυσία, η μούχλα, η οποία εκηρβύεσε όλη εκείνη τη ζωή που δεν έχει άλλο καθήκον παρά να δείξει ένα μεγαλείο φωτεινό και μια δημιουργικότητα, ο χαμός κάθε καλής και ηθικής ιδέας ...»¹¹⁷

αντιμετωπίζεται και με τον αθλητισμό. Από εκείνη την στιγμή, και καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του '20, θα ακολουθήσουν και άλλα ανάλογα άρθρα, σε άλλα έντυπα μέσα της πόλης, τα οποία πάντα με γνώμονα τον εκπολιτισμό της νεολαίας θα αναπαράγουν παρόμοιους «λόγους».¹¹⁸

Συχνά, ωστόσο, οι «λόγοι» αυτοί, εκτός από την προβολή της γυμναστικής ως λύση στο ηθικό παραστράτημα της νεολαίας, παρουσιάζονται, με αφορμή το τελευταίο, και ως αντισταθμίσματα σε ελλείψεις άλλων δομών. Έτσι, το 1924, η *Ηπειρος* σημειώνει πως:

*«... δια το παραστράτισμα της συγχρόνου μαθητικής νεολαίας ... δεν είναι αρκετά
(α)ι σχολικαί απαγορεύσεις δια την περισ(τ)ολήν του κακού»*

αλλά και η γυμναστική η οποία, με την διάδοση της, θα αποβεί σημαντικό συμπλήρωμα του σχολείου «... δια την διάπλασιν του πνεύματος και του σώματος και ιδίως του χαρακτήρος της αυριανής γενεάς».¹¹⁹ Η πρόταση αυτή, μάλιστα, θα τεθεί μεταγενέστερα (1925) και ως ερώτημα στην βάση της ανάγκης η γυμναστική να επεκταθεί και στα παιδιά χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων καθώς «... και ταύτα έχουν απόλυτον ανάγκην ηθικής διαπαιδαγωγήσεως».¹²⁰

Εκτός, βέβαια, από την συγκρότηση «λόγων» οι οποίοι με γνώμονα την ηθική σωτηρία της νεολαίας προβάλλουν την γυμναστική ως λύση και, ενίοτε, ως συμπλήρωση των ελλείψεων του σχολικού συστήματος, το 1925 η διαδικασία αυτή εκδηλώνεται και με την μορφή ενός ακόμη στερεότυπου: εκείνο του Ηπειρωτή αθλητικού ήρωα και των επιτευγμάτων του, τα οποία ως στόχο έχουν να παραδειγματίσουν την ηπειρωτική νεολαία.

Στα πλαίσια αυτά, και προκειμένου η τελευταία να μείνει «... μακριά από την καρέκλα του, μακριά από την τράπουλα, από τον πνικτικό καπνό του τσιγάρου, από το πιωτό», η *Ηπειρωτική Ηχώ* της 22ας Μαΐου του 1925¹²¹ παρουσιάζει την ζωή ενός, ξενιτεμένου στις Η.Π.Α., Ηπειρώτη ο οποίος διαπρέπει στον τομέα του αθλητισμού. Συγκεκριμένα, ο Ηλίας Πέτρου, ο οποίος ζει στη Nashua αλλά κατάγεται από την Βωβούσα Ζαγορίου:

¹¹⁷ *Η Αναγέννησις*, 20/12/1923, τχ. 1, 1

¹¹⁸ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 07/11/1924, 3· *Αθλητική Επιθεώρησις*, Μάιος 1924, έτος 1ο, 12· *Ηπειρος*, 22/01/1927, 1

¹¹⁹ *Ηπειρος*, 18/07/1924, 1

¹²⁰ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 19/02/1925, 3

¹²¹ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 22/05/1925, 1

«... με το σφρίγος των είκοσι τριών ετών και με τη γερή του γροθιά διδάσκει στους αμερικάνους συναθλητές του να σέβονται και τον ίδιον και την πατρίδα του» ενώ «με την επιβλητική και βροντερή φωνή του ... βροντοφωνεί προς τα παιδιά της πατρίδας του λέγοντας “Ηπειρωτόπουλα δυναμώσατε με την γυμναστική τα σώματα σας και αποδώσατε αυτά εις την Ελληνικής Δημοκρατίαν μας γερά, αρμονικά και ωραία”»

Η τελευταία παρότρυνση, πραγματική ή μη, του αθλητή Πέτρου προς τα νεαρά ηπειρωτόπουλα μας φέρνει ενώπιον ενός ακόμη «λόγου» - κυρίαρχου κατά τον 19ο αιώνα – ο οποίος αναπαράγει το πρότυπο του υγιούς σώματος στην υπηρεσία της πατρίδας:

«... τα γεμάτα σφρίγος παιδόπουλα ... αυτά τα ψυχωμένα παλληκάρια ... θα δώσουν αύριο στην πατρίδα γυμνασμένα, καλοδουλεμένα κορμιά μια γερή ψυχή σένα σώμα γερό ...»

αναφέρει, μεταξύ άλλων, η *Ηπειρος*¹²² το 1927 με αφορμή την εκγύμναση ορισμένων νέων.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, πάντως, οι «λόγοι» με γνώμονα τη νεολαία δεν στοχεύουν μόνο στην ηθική αλλά και στην ιατρική χρησιμότητα της γυμναστικής. Ένας εξ αυτών, με αφορμή γυμναστικές επιδείξεις οι οποίες έλαβαν χώρα και με απώτερο σκοπό να στηλιτεύσει *«... την γυμναστικής ... ένδειαν»* και *«... το θλιβερόν κατάντημα της μαθητιώσης νεολαίας»* αναφέρει ότι:

«ως γνωστόν η εγκάθειρξις τ(ου) μαθητού εις τα κελία της σχ(ο)λής ε(ν) τοις οποίοις εί(ν)ε υποχρεωμένος να κόπ(τ)η ε(π)ί του θρανί(ο)υ πενήκοντα ολόκλη(ρ)α λεπτά της ώ(ρ)ας επωάζε(ι) και δημιουργεί πλείστα όσας φ(ο)βεράς και ανιάτους σωματικές άμα και ψυχικές ασθενείας ... Ούτω δύνανται να καταπολεμηθώσι τα επάρατα εκείνα χρόνια νοσήματα της φυματιώσεως, της κυρτώ(σ)εως κ.α. άτινα σήμερ(ο)ν δυστυχώς μαστίζουν ικανόν αρ(ιθμό)ν νεαρών ...»¹²³

Τελικώς, εκτός από την προβολή εθνικών ή τοπικών στερεοτύπων καθώς και την ηθική ή ιατρική ωφέλεια της για τη νεολαία, το επιχείρημα της διάδοσης της γυμναστικής κατά την εν λόγω περίοδο, συγκροτεί και «λόγους» οι οποίοι απλώς αναπαράγουν αντιθέσεις αναδεικνύοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, το γεγονός πως η σωματική εκγύμναση στο πεδίο της δημοσιότητας της πόλης δεν συνιστά μόνο ένα αίτημα αλλά και μια πραγματικότητα.

¹²² *Ηπειρος*, 19/01/1927, 3

¹²³ *Ηπειρωτικός Αγών*, 06/06/1928, 1

Στα πλαίσια αυτά, και με γνώμονα την διδασκαλία της σουηδικής γυμναστικής, η *Ηπειρος* δημοσιεύει τον Ιανουάριο του 1928¹²⁴ (εικ. 8) άποψη αναγνώστη, σύμφωνα με την οποία:

*«ουδείς ... δύναται να διαμφισβητήσει, ότι γυμνάσματα Σουηδικής γυμναστικής
δυσανάλογα προς την ηλικίαν των μαθητών των μικρότερων τάξεων, αντί να
προαγάγουν την φυσικήν αγωγήν, τουναντίον της αποστειρώνουν κάθε τάσιν
προς ανάπτυξιν»*

Ο δηκτικός σχολιαστής, μάλιστα, επιχειρηματολογώντας ως αυτόπτης μάρτυρας «... κατά την εκτέλεσιν γυμνασιακών ασκήσεων εν τω προαυλείω του Β'. Γυμνασίου υπό του οικείου Καθηγητού» συμπληρώνει την άποψη του υποστηρίζοντας πως:

*«θα ελυπείτο κανείς, αντί να έχαιρε, βλέπων μικράς υπάρξεις εκτελούσας
γυμνάσματα δυσανάλογα προς τας σωματικές των δυνάμεις»*

Τις επόμενες ημέρες, μέσα από τις σελίδες του *Ηπειρωτικού Αγώνα* ο γυμνασιάρχης του Β' Γυμνασίου αντιπαρατίθεται επωνύμως στην παραπάνω άποψη υποστηρίζοντας πως η γυμναστική η οποία διδάσκεται ακολουθεί τους κανόνες της επιστήμης στην οποία υπάγεται «... στηριζόμενη εις την (Φυσιολογίαν) ανθρωπολογίαν, την παιδολογίαν και τας άλλας βοηθητικές επιστήμας ...» ενώ έχει ρυθμίσει και τις ασκήσεις της «... κατά φύλον και ηλικίαν ...». ¹²⁵ (εικ. 9)

¹²⁴ *Ηπειρος*, 25/01/1928, 2

¹²⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 29/01/1928, 1

Τα σωματεία

Αν κάποιος τύχαινε, κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '20, να βρεθεί στα Ιωάννινα και να διαβάσει ορισμένες από τις εφημερίδες οι οποίες εκδίδονταν στην πόλη θα διαπίστωνε πως κατά τα έτη 1924-1925, και μάλλον συμπτωματικά, την ημερήσια ειδησεογραφική διάταξη καταλάμβαναν, μεταξύ άλλων, και δημοσιεύματα τα οποία αναπαράγοντας διάφορους «λόγους» άγονταν και φέρονταν, επί της ουσίας, γύρω από μία και μόνο ιδέα.

Στα πλαίσια της ιδέας αυτής, ένα από αυτά τα δημοσιεύματα, συντεταγμένο στην εφημερίδα *Ελευθερία* από τον εκδότη της Χρήστο Χρηστοβασίλη σχολιάζοντας το 1924, μάλλον με σκωπτικό τρόπο, την ίδρυση κυνηγετικού συλλόγου – ο οποίος εμφάνιζε και πολιτική δράση – ανέφερε πως στα Ιωάννινα εκτός από «χορομανία» έχει επικρατήσει και «συλλογομανία».¹²⁶

Στα τέλη του ίδιου έτους, ένα άλλο δημοσίευμα, αυτή την φορά στην εφημερίδα *Ηπειρωτική Ηχώ*, στηλίτευε την έλλειψη τοπικής λέσχης παροτρύνοντας:

«... ας εξετάσουμε αν μπορούν να αποκτήσουν και τα Γιάννινα, πόλις με 13.000 ή έστω 12.000 κατοίκους, μια λέσχη τη στιγμή που άλλες επαρχίες με το μισό μονάχα πληθυσμό έχουνε λέσχες (π)ου μπορούν να παραβληθούν και με τες Ευρωπαϊκές ακόμην».¹²⁷

Η ίδια εφημερίδα, στις αρχές του 1925, με άλλο δημοσίευμα της ανέφερε ότι η πρόοδος της Ηπείρου εξαρτάται και «... εκ της δράσεως των ποικιλόνημων Σωματείων και Συλλόγων, κοινωνικής και πολιτικής μορφής ...» προτρέποντας «... πάντα τα υπάρχοντα ... κινηθώσι παραλλήλως ... προς τα βελτίω προώθησιν της Ηπείρου όλης». Υποστηρίζοντας, επιπλέον, πως ο ηπειρωτικός λαός έχει εμπλακεί από την απελευθέρωση του (1913) σε έναν κοινωνικό αγώνα, κατέληγε σημειώνοντας πως όλοι οι σύλλογοι της πόλης – ακόμη και οι «... σχετιζόμενοι ... με τις ασθενεστέρας εκφάνσεις της ζωής ...» - οφείλουν να συμβάλλουν ώστε «... η Ηπειρος να αποκτήση τον τίτλο μιας προηγμένης και καθ' όλα ευτυχώς Επαρχίας ...».¹²⁸

Από αυτό το μικρό, αλλά μάλλον αντιπροσωπευτικό, δείγμα δημοσιευμάτων διαπιστώνουμε κατ' αρχήν πως η ιδέα η οποία αναπαράγεται συγκροτώντας διάφορους «λόγους» είναι εκείνη του σωματειακού φαινομένου· μια ιδέα η οποία, τουλάχιστον στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας της πόλης, αποτελεί, ή δύναται να αποτελέσει, μια πραγματικότητα η οποία, συχνά, ξεφεύγει από το πεδίο της απλής

¹²⁶ Ι. Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου, 1923-1924*, τόμ. 5, χ.ό., Ιωάννινα, 1993, 130

¹²⁷ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 30/12/1924, 1

¹²⁸ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 07/02/1925, 1

καταγραφής υποδηλώνοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, αξιολογικές εκτιμήσεις οι οποίες άλλοτε συνιστούν μια, κυριολεκτικά, εύλογη ειρωνεία, άλλοτε μια ακόμη πτυχή του ιδεολογήματος του «ηπειρωτισμού».¹²⁹

Παρά ταύτα, η χρήση τους εν προκειμένω δεν έγινε τόσο ώστε να αναδειχθούν οι προηγούμενες διαπιστώσεις – οι οποίες αναμφισβήτητα θα μπορούσαν να αποτελούν τον πυρήνα μιας ολόκληρης εργασίας - όσο προκειμένου στην βάση ύπαρξης, ή δυνάμει ύπαρξης, μιας σωματειακής ζωής στην πρωτεύουσα της Ηπείρου να αναδειχθεί, μέσω του παρόντος κεφαλαίου, το αντίστοιχο φαινόμενο στον τομέα του αθλητισμού.

Σκοπός του, εν ολίγοις, είναι το επιχείρημα ανασύνθεσης της ιστορίας των αθλητικών σωματείων της πόλης των Ιωαννίνων για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του Μεσοπολέμου μέσα από την απάντηση στα ερωτήματα του ποιά ήταν τα σωματεία αυτά, ποιοί οι σκοποί και οι δράσεις τους, ποιοί οι άνθρωποι οι οποίοι τα συνέστησαν και τα αποτέλεσαν και κυρίως ποιός ο ρόλος τον οποίο διαδραμάτισαν στο συγκεκριμένο της πρωτεύουσας της Ηπείρου κατά την εν λόγω περίοδο.

Προσεγγίζοντας το (αθλητικό) σωματειακό φαινόμενο

Ωστόσο, η προσπάθεια καταγραφής του σωματειακού φαινομένου, και οποιασδήποτε πτυχής του, προϋποθέτει ορισμένες παραδοχές· οι τελευταίες είναι χρήσιμες καθώς αναδεικνύουν εν γένει την ιστορικότητα και δυναμική του – κάτι το οποίο μια απλή καταγραφή θα παρέλειπε – και συνεισφέρουν, τοιουτοτρόπως, σε μια βαθύτερη κατανόηση της ανάπτυξης του. Παρά ταύτα, προτού προβούμε σε αυτές, οφείλουμε να σημειώσουμε πως οι εν λόγω παραδοχές θα είναι συνοπτικές, καθότι μια πιο ενδελεχής ανάλυση τους θα ξεπερνούσε κατά πολύ τις προσδοκίες μιας μεταπτυχιακής διατριβής.

Η πρώτη, και κυριότερη, παραδοχή είναι αυτή η οποία ορίζει εν γένει την συγχρονία του σωματειακού φαινομένου ως απότοκη της Νεωτερικότητας, παρ' ότι έχει υποστηριχθεί η άποψη πως η συσσωμάτωση είναι εγγενής της ανθρώπινης ιστορίας.¹³⁰ Στην εξέλιξη της διαδικασίας αυτής σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει ο επαναπροσδιορισμός της «κοινωνίας των πολιτών» ως το πεδίο εκείνο

¹²⁹ για την σχέση της έννοιας τους «ηπειρωτισμού» και της «συσσωμάτωσης» βλ. στο Ευ. Γρ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα της Ηπείρου*, ο.π., 89-92

¹³⁰ R. Anderson, "Voluntary associations in history", *American Ethnologist*, 73(1), 1973, 209-222

το οποίο συγκροτούν δυνητικά ετερογενείς φορείς και διακρίνεται από το κράτος και την οικογένεια.¹³¹ Οι φορείς αυτοί, οι οποίοι ανάγονται εν τέλει, σύμφωνα με τον Jürgen Habermas, σε θεσμικούς παράγοντες συγκρότησής της «κοινωνίας των πολιτών»,¹³² είναι οι – κάθε λογής – συσσωματώσεις οι οποίες, επιπλέον, την αναδεικνύουν αλλά και προϋποθέτουν οποιαδήποτε δράση της.¹³³

Η δεύτερη, άμεσα σχετιζόμενη με την πρώτη, παραδοχή και θεμελιώδης ως προς την εμφάνιση του σωματειακού φαινομένου είναι ο, κατά την ίδια περίοδο, επαναπροσδιορισμός της αστικής «δημόσιας σφαίρας» - προϊούσης της εμφάνισης της αστικής τάξης¹³⁴ και της εμπορευματοποίησης των πολιτιστικών αγαθών.¹³⁵ Η συνάντηση των δύο αυτών παραγόντων, άλλωστε, αποδίδει και μια νέα πολιτισμική, άρα και ιστορική, κατηγορία – αυτή του «κοινού»¹³⁶ - καθώς και των χώρων στους οποίους αυτή συναρθρώνεται και συνδιαλέγεται όπως οι λέσχες, τα καφενεία¹³⁷ ή οι μασονικές στοές· οι τελευταίες μάλιστα σηματοδοτούν τις απαρχές αναδημιουργίας της «κοινωνίας των πολιτών»¹³⁸ διαδραματίζοντας, εν πολλοίς, έναν πρωτογενή παράγοντα διαμόρφωσης της σωματειακής ζωής η οποία κυριαρχεί, πρωτίστως στην Ευρώπη, κατά τα επόμενα χρόνια.

Αποτέλεσμα της παραπάνω διαδικασίας είναι και η εμφάνιση των αθλητικών σωματείων τα οποία, ομοίως με τα υπόλοιπα, διαδραματίζουν εξίσου καίριο ρόλο τόσο ως θεσμοί της «κοινωνίας των πολιτών» όσο και θεμελιώδεις φορείς της έννοιας της κοινωνικότητας.¹³⁹ Ειδικότερα ως προς την τελευταία η πρόσφατη έρευνα έχει αναδείξει την πολυεπίπεδη σημασία των αθλητικών σωματείων ως προνομιακών πεδίων αναπαραγωγής και εκμάθησης της έννοιας της τάξης και του φύλου,¹⁴⁰ των ρευστών ορίων μεταξύ

¹³¹ Γ. Καραγιάννης, “Ανάμεσα σε «κοινωνία πολιτών» και «κοινωνικότητα»: μεθοδολογικές και θεωρητικές επισημάνσεις στο <http://goo.gl/Hd0cKu> (πρόσβ: 19/05/2015, 14:51)· για την πολυμορφία της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών βλ. ενδεικτικά το άρθρο στο E. Wood, «Uses and abuses of “civil society”», *Social Register*, 26. 1990, 60-84

¹³² J. Habermas, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας: έρευνες πάνω σε μια κατηγορία της αστικής κοινωνίας*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Νήσος, Αθήνα, 1997, 44

¹³³ J. Kocka, “Civil society from a historical perspective”, in J. H. Keane (ed.), *Civil Society: Berlin Perspectives*, Berghahn Books, New York, 2006, pp. 41, 44

¹³⁴ για την έννοια της αστικής τάξης στην Ευρώπη βλ. ενδεικτικά του ιδίου, «Το ευρωπαϊκό πρότυπο και η γερμανική περίπτωση», *Αναζητήσεις της νεότερης γερμανόφωνης ιστοριογραφίας*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων², Αθήνα, 2004, 129-186

¹³⁵ J. E. Seigel, *Modernity and Bourgeois Life: Society, Politics, and Culture in England, France, and Germany since 1750*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 411-449

¹³⁶ για την ιστορική συγκρότηση της έννοιας του κοινού βλ. ενδεικτικά J. Melton, *The rise of the public in Enlightenment Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 1

¹³⁷ για την εμφάνιση των λεσχών και καφενείων στα πλαίσια της αλλαγής την οποία υφίσταται η δημόσια σφαίρα βλ. B. Calhoun, “Shaping the Public Sphere: English Coffeehouses and French Salons and the Age of the Enlightenment”, *Colgate Academic Review*, 3, Spring 2008, 75-99

¹³⁸ J. Melton, *ibid.*, 252-270

¹³⁹ M. MacLean, “A Gap but Not an Absence: Clubs and Sports Historiography”, *The International Journal of the History of Sport*, 30(14), 2013, 1687-1698

¹⁴⁰ J. Oppenheim, “The Gezira sporting club of Cairo”, *Peace Review*, 11(4), 1999, 551-556· R. Holt, “Golf and the English Suburb: Class and Gender in a London Club, c.1890-c.1960”, *The Sports Historian*, 18(18), 76-89

του έθνους και της εθνοτικής ομάδας¹⁴¹ ή της πολιτικής¹⁴² καθώς και της συγκρότησης κοινωνικών δικτύων, με γνώμονα την ανάπτυξη τοπικών ή υπερτοπικών αθλητικών φορέων.¹⁴³

Επιπλέον, στα πλαίσια της ίδιας ερευνητικής παραγωγής επιχειρείται και η επαναπροσέγγιση του αθλητικού σωματείου και της συσσωμάτωσης ως κεντρικών εννοιών στην ανάπτυξη και εξέλιξη του μοντέρνου αθλητισμού· σύμφωνα με τον Stefan Szymanski, ο οποίος πρώτος επεξεργάζεται και αναλύει την θεωρία αυτή – η οποία, μάλιστα, θα οδηγήσει και σε έναν εποικοδομητικό επιστημονικό διάλογο σχετικά με την σημασία του αθλητικού σωματείου στην διαμόρφωση του σύγχρονου αθλητισμού,¹⁴⁴ οι έννοιες των sports και της φυσικής αγωγής αποτελούν αντικατοπτρισμούς πολιτικών, κυρίως, ιδεολογιών οι οποίες από το πεδίο της θεωρίας και των ιδεών πέρασαν στο πεδίο της πράξης χάριν της έννοιας της συσσωμάτωσης.¹⁴⁵ Ανάλογο επιχείρημα με το προηγούμενο είναι και αυτό του ιστορικού του αθλητισμού Wray Vamplew με την μόνη διαφορά πως ο τελευταίος επιχειρεί μια, περισσότερο, ειδολογική και τυπολογική ανάλυση της ιστορίας των αθλητικών σωματείων στη Βρετανία.¹⁴⁶

Αφού λοιπόν θέσαμε, κάπως συνοπτικά, μια θεωρητική βάση στην ιστορική εμφάνιση του φαινομένου της συσσωμάτωσης ας δούμε πως στο πλαίσιο της βάσης αυτής αναπτύχθηκε και εξελίχθηκε το φαινόμενο στην ελληνική επικράτεια αλλά και στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, κυρίως, με ποιό τρόπο η τάση αυτή διοχετεύθηκε στον τομέα του αθλητισμού.

¹⁴¹ από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία αναφέρω ενδεικτικά J. MacClancy, “Nationalism at play: the Basques of Vizcaya and Athletic Bilbao”, in J. MacClancy (ed.), *Sport, identity and ethnicity*, Berg, Oxford, 1996, 181-199· G. Rogers – J. Rockwood, “Cardiff City Football Club as a vehicle to promote Welsh national identity”, *Journal of Qualitative Research in Sports Studies*, 1(1), 2007, 57-68· J. Kelly, “Hibernian Football Club: The Forgotten Irish?”, *Sport in Society*, 10(3), 2007, 514-536· H. Shobe, “Place, identity and football: Catalonia, Catalanisme and Football Club Barcelona, 1899–1975”, *National Identities*, 10(3), 2008, 329-343

¹⁴² L. Keskinen, “Working-class Sports Clubs as Agents of Political Socialisation in Finland, 1903–1923”, *The International Journal of the History of Sport*, 28(6), 2011, 853-875

¹⁴³ T. Mason, *Association Football and English Society 1863-1915*, Harvester Press, Sussex, 1980 και G. James – D. Day, “The Emergence of an Association Football Culture in Manchester 1840–1884”, *Sport in History*, 34(1), 2014, 49-74

¹⁴⁴ S. Riess, “Associativity and the Evolution of Modern Sport”, *Journal of Sport History*, 35(1), 2008, 33-38· A. Krüger, “Which associativity? A German answer to Szymanski's theory of the evolution of modern sport”, *ibid.*, 39-48· M. MacLean, “Evolving Modern Sport”, *ibid.*, 49-55· K. Nathaus, “The Role of Associativity in the Evolution of Modern Sport: A Comment on Stefan Szymanski's Theory”, *Journal of Sport History*, 36(1), 2009, 115-122

¹⁴⁵ S. Szymanski, “A theory of the evolution of modern sport”, *Journal of Sport History*, 35(1), 2008, 1-32

¹⁴⁶ W. Vamplew, “Theories and Typologies: A Historical Exploration of the Sports Club in Britain”, *The International Journal of the History of Sport*, 30(14), 2013, 1569-1585

Το (αθλητικό) σωματειακό φαινόμενο μεταξύ ελληνικής επικράτειας και κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (19^{ος} – αρχές 20^{ού} αι.)

Όσον αφορά τις καταβολές του σωματειακού φαινομένου στο νεοπαγές ελληνικό κράτος αυτές πρέπει πρωτίστως να αναζητηθούν κατά τα προεπαναστατικά χρόνια και συγκεκριμένα στο φαινόμενο του «εταιρισμού» το οποίο αν και εκδηλώνεται στον ευρωπαϊκό χώρο – αναπαράγοντας το καθιερωμένο μασονικό πρότυπο – εκβάλλει, σε πολύ μικρότερο βαθμό, και στην υπό οθωμανική κυριαρχία ελληνική επικράτεια.¹⁴⁷ Με την σύσταση του νεοελληνικού κράτους, πάντως, η τάση αυτή φαίνεται, με ελάχιστες εξαιρέσεις, να υποχωρεί κυρίως εξαιτίας των θεσμικών απαγορεύσεων τις οποίες καθιερώνει με γνώμονα την συσσωμάτωση, η βαυαρική ηγεσία.¹⁴⁸

Σε αντίθεση με τα όσα διέπουν το πρώτο μισό του ελληνικού 19^{ου} αιώνα, το δεύτερο μισό χαρακτηρίζεται από μια ραγδαία αύξηση ίδρυσης σωματείων και συλλόγων, τόσο στην ελληνική επικράτεια όσο και στις αντίστοιχες κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η τάση αυτή φαίνεται, κατ' αρχήν, πως ενισχύεται από την καθιέρωση νέων θεσμικών πλαισίων τα οποία επικροτούν την ανάπτυξη του σωματειακού φαινομένου,¹⁴⁹ την ίδια στιγμή που η ίδρυση του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* (1861) διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο τόσο ως λειτουργικό όσο και ως οργανωτικό πρότυπο.¹⁵⁰ Εξίσου σημαντική, ενδεχομένως και σημαντικότερη είναι και η θεωρητική ανάπτυξη της «Μεγάλης Ιδέας», η διάδοση της οποίας φαίνεται πως αποτελεί θεμελιώδες κίνητρο συσσωμάτωσης κατά την εν λόγω περίοδο τόσο εντός όσο και εκτός συνόρων.¹⁵¹

Επιπλέον, η ιδέα της συσσωμάτωσης φαίνεται πως κατά την εν λόγω περίοδο επηρεάζεται σημαντικά και από την αναμόρφωση της «δημόσιας σφαίρας» η οποία συνίσταται ως το αποτέλεσμα της διάδοσης του Τύπου,¹⁵² της εμφάνισης νέων χώρων συνάρθρωσης και συνδιαλλαγής όπως τα φιλολογικά

¹⁴⁷ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: Από την επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί 1909*, τόμ. Α' Πατάκης, Αθήνα, 1998, 60-67

¹⁴⁸ Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, ο.π., 159

¹⁴⁹ Στο ίδιο· στο επιχείρημα συγκρότησης σωματείων και συλλόγων στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σημαντικό ρόλο παίζει η μεταρρυθμιστική περίοδος Tanzimat και η φιλελευθεροποίηση την οποία ευαγγελίζεται

¹⁵⁰ για τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως και την δράση του βλ. Χ. Εξεργιόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα: Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912*, Νεφέλη, Αθήνα, 1996

¹⁵¹ Λ. Παπαδάκη, «Τοσοῦτοι οἰζύφωνοι αλέκτορες αναφωνούντες γρηγορείτε: οι ελληνικοί πολιτιστικοί σύλλογοι τον 19^ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, 27, 1997, 303-322

¹⁵² ενδεικτική της διάδοσης του ελληνικού Τύπου κατά την εν λόγω περίοδο, και στα πλαίσια της νεοελληνικής δημόσιας σφαίρας, είναι και η παρουσία σημαντικού μέρους της εγχώριας λογιόσύνης στα δημοσιογραφικά έντυπα στο Αικ.

σαλόνια και καφεενεία¹⁵³ καθώς και της εμπορευματοποίησης πολιτιστικών αγαθών όπως η λογοτεχνία,¹⁵⁴ το θέατρο¹⁵⁵ ή οι εικαστικές τέχνες¹⁵⁶ - στην διαπίστωση αυτή συμβάλλει, άλλωστε, και ο τρόπος ζωής ενός αστού της περιόδου.¹⁵⁷

Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, συγκαταλέγεται και η ανάδυση ποικίλων νέων συσσωματώσεων οι οποίες (ανά)παράγουν διαφόρων ειδών νέες κοινωνικότητες: κοινωνικότητες πολιτικές, σαν αυτή την οποία προβάλλει η δράση του *Πολιτικού Συλλόγου «Ρήγας Φερραίος»*.¹⁵⁸ κοινωνικότητες μέσω των οποίων αναπαράγονται ταξικά ή έμφυλα πρότυπα, όπως εκείνη στην οποία συμμετέχουν τα μέλη της *Αθηναϊκής Λέσχης*.¹⁵⁹ κοινωνικότητες οι οποίες στοχεύουν στον εκσυγχρονισμό και απαντούν στην ίδρυση διαφόρων καλλιτεχνικών συλλόγων¹⁶⁰ ή στον εκπολιτισμό, φορείς των οποίων είναι τα φιλανθρωπικά σωματεία και οι οργανώσεις.¹⁶¹

Ανάλογες κοινωνικότητες, οι οποίες αποτελούν τον πυρήνα της σωματειακής δράσης, επιδεικνύουν ωστόσο κατά την ίδια περίοδο και οι ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην Θεσσαλονίκη ο «*Κύκλος της Θεσσαλονίκης*» (“*Cercle de Salonique*”) αποτελεί ήδη από τις αρχές του τελευταίου τετάρτου του αιώνα έναν «πραγματικό ναό της καλής κοινωνίας» της πόλης πλάι στον οποίο δραστηριοποιούνται τα επόμενα χρόνια ο *Ευαγγελισμός* καθώς και άλλοι ποικιλώνυμοι φιλανθρωπικοί σύλλογοι ή αδελφότητες.¹⁶²

Κουμαριανού, «Ιστορική διαδρομή του ελληνικού Τύπου, 1780-1922», στο Λ. Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ε.Ι.Ε.-Ι.Ν.Ε., Αθήνα, 2005, 61· επιπλέον δείγμα της τάσης αυτής είναι και ο περισσότερο αφηγηματικός ρόλος, σε σχέση με τον ενημερωτικό, τον οποίο διαδραματίζουν τα έντυπα δημοσιογραφικά μέσα της περιόδου στο Ν. Μπακουνάκης, *Δημοσιογράφος ή Ρεπόρτερ: η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες, 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2014

¹⁵³ για το φιλολογικό σαλόνι και καφεενείο ως κοινωνικό και πολιτισμικό χώρο βλ. ενδεικτικά Γ. Παπακώστα, *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενεία της Αθήνας*, Πατάκης⁶, Αθήνα, 2003, 33-54

¹⁵⁴ Π. Βουτουρής, «Λογοτεχνικές αναζητήσεις», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: οι Απαρχές, 1900-1922*, τόμ. Α2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 283

¹⁵⁵ Ε. –Α. Δελβερούδη, «Θεάτρο», ο.π., 353

¹⁵⁶ Ε. Μαθιόπουλος, «Εικαστικές τέχνες», ο.π., 315· για την διαμόρφωση της «δημόσιας σφαίρας» στην Κωνσταντινούπολη βλ. ενδεικτικά Χ. Εξερτζόγλου, «Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα», *Ο έξω-Ελληνισμός: Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη, 1800-1922 – πνευματικός και κοινωνικός βίος. Επιστημονικό συμπόσιο, 30 – 31 Οκτωβρίου 1998*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 2000

¹⁵⁷ Ολ. Σελέκου, *Η καθημερινότητα μιας αστικής οικογένειας στην Αθήνα: η οικογένεια του τραπεζίτη Στέφανου Φραγκιάδη (Αθήνα 1891-1908)*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σσ. 115-117, 135-147

¹⁵⁸ Α. Λιάκος, «Οι Φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862: ο πολιτικός σύλλογος «Ρήγας Φερραίος»», *Μνήμων*, 8, 1982, 9-46

¹⁵⁹ Δ. Βασιλειάδου, «Ανδρική κοινωνικότητα στην αστική Αθήνα: Η Αθηναϊκή Λέσχη (1875-1940)», ο.π., 30, 2009, 179-212

¹⁶⁰ Ευθ. Ε. Μαυρομιχάλη, «Οι καλλιτεχνικοί σύλλογοι και οι στόχοι τους (1880-1910)», ο.π., 21, 2003, 221-267

¹⁶¹ για την φιλανθρωπία κατά την εν λόγω περίοδο βλ. ενδεικτικά το βιβλίο της Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ. – Κ.Ν.Ε. – Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1995

¹⁶² Μερ. Αναστασιάδου, *Θεσσαλονίκη, 1830-1912: μια μητρόπολη στην εποχή των μεταρρυθμίσεων*, Εστία, Αθήνα, 2008, σσ. 507-511, 518-522

Στην Κωνσταντινούπολη εκτός του προαναφερθέντος *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου* από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 δραστηριοποιείται και ο *Ελληνικός Σύλλογος «Ερμής»* ενώ ήδη από την δεκαετία του 1860 έχουν κάνει την εμφάνιση τους φιλανθρωπικά σωματεία, όπως η *Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών του Πέραν* και ψυχαγωγικές αδελφότητες όπως η *Λέσχη Βυζάντιο* ή η *Λέσχη Μνημοσύνη*¹⁶³ την ίδια στιγμή που ένα ανάλογο πλέγμα πολύμορφων σωματείων και συλλόγων ξετυλίγεται και στην Μικρά Ασία.¹⁶⁴

Ενδεικτικό, τέλος, της κλίμακας την οποία προσλαμβάνει το φαινόμενο αποτελεί και το γεγονός της ίδρυσης 14 συσσωματώσεων, εκπολιτιστικού ή φιλανθρωπικού χαρακτήρα, στο μικρό νησί της Λέσβου αποκλειστικά κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.¹⁶⁵

Η τάση αυτή εκδηλώνεται, σχεδόν αναπόφευκτα, και στον τομέα του αθλητισμού ο οποίος, καθώς είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, έχει ήδη κάνει την εμφάνιση του από τα πρώτα, κιόλας, μετεπαναστατικά χρόνια.

Εν προκειμένω το αθλητικό σωματείο - είτε δραστηριοποιούμενο στον τομέα της γυμναστικής, είτε στα νεωτερικά sports, είτε αποκλειστικά σε ένα sport - αποτελεί, σύμφωνα με την Χριστίνα Κουλούρη, κεντρικό φορέα του νέου κώδικα συμπεριφορών και κοινωνικής διάδρασης της αστικής τάξης· ένα νεοπαγές, εν ολίγοις, πρότυπο συλλογικής ζωής το οποίο αναπτύσσεται και εξελίσσεται σε τέσσερις βασικούς πυλώνες της νέας αστικής κουλτούρας: τον ελεύθερο χρόνο και την αναψυχή, την ψυχαγωγία, την ισότητα και τον ανδρισμό.¹⁶⁶

Σημαντική συμβολή, βέβαια, προς αυτήν την κατεύθυνση έχει και η συγκρότηση μιας «δημόσιας σφαίρας» η οποία στον πυρήνα της ενέχει οτιδήποτε σχετίζεται με την αθλητική δραστηριότητα και εκφράζεται κυρίως μέσα από την διάδοση του αθλητικού Τύπου.¹⁶⁷

¹⁶³ Χ. Εξερχζόγλου, ο.π., 21-29

¹⁶⁴ για τους συλλόγους και τα σωματεία των ελληνικών κοινοτήτων στην Μικρά Ασία βλ. ενδεικτικά Κ. Μαμώνη – Λ. Ιστικοπούλου, *Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία*, Εστία, Αθήνα, 2006

¹⁶⁵ Στρ. Ι. Αναγνώστου, «Λέσχες, αδελφότητες και λοιπά σωματεία του αλύτρωτου ελληνισμού ως φορείς της εθνικής συνείδησης. Η περίπτωση της Λέσβου», στο Π. Βουτουρής – Γ. Γεωργής (επιμ.), *Ο Ελληνισμός στον 19^ο αιώνα: ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2006, 57-58

¹⁶⁶ Χρ. Κουλούρη, «Η ώρα του σώματος. Αθλητισμός άσκηση και ψυχαγωγία στο ελληνικό κράτος (1870-1922), *Οι Χρόνοι της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα, 17-19 Απριλίου 1997*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1998, σσ. 280, 282· ειδικότερα ως προς τον παράγοντα του «ανδρισμού», δηλαδή της αναγωγής του αθλητικού σωματείου σε ένα αποκλειστικά ανδρικό πεδίο κοινωνικότητας, αυτός φαίνεται πως είναι αποτέλεσμα της αναπαραγωγής ανάλογων ξένων προτύπων στο Α. Milne - Smith, *London Clubland: A cultural history of gender and class in late-Victorian Britain*, Palgrave MacMillan, New York, 2011

¹⁶⁷ Χρ. Κουλούρη, «Αθλητισμός και спор», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: οι Απαρχές, 1900-1922*, τόμ. Α2, ο.π., 408· από πολλούς η 9^η Οκτωβρίου 1902 – όταν η εφημερίδα *Αθήναι* γνωστοποιεί πως θα δημοσιεύει δωρεάν τις ανακοινώσεις των αθλητικών σωματείων – θεωρείται ως γενέθλιος ημέρα της αθλητικής δημοσιογραφίας στην Ελλάδα

Σε αντίθεση, πάντως, με το σωματειακό φαινόμενο εν γένει, το οποίο ως χρονικό σημείο τομής έχει την εμφάνιση του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* (1861), το αθλητικό ισοδύναμο του δεν μπορεί να προσδιοριστεί με χρονική ακρίβεια αλλά να τοποθετηθεί στο συγκείμενο της δεκαετίας του 1870, όταν και κάνουν την εμφάνιση τους τα πρώτα αθλητικά σωματεία. Η διαδικασία αυτή, αρκετά υποτονική κατά τα πρώτα χρόνια, κορυφώνεται με την συγκυρία των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων (1896) όταν και ιδρύονται 60 από τους 104 αθλητικούς συλλόγους οι οποίοι προκύπτουν μεταξύ 1869-1899 στην ελληνική επικράτεια.¹⁶⁸

Στην οθωμανική Θεσσαλονίκη, καθώς σημειώνει η Μερόπη Αναστασιάδου, η ίδρυση τουλάχιστον 4 αθλητικών συλλόγων κατά την ίδια περίοδο - του “*White Star*” *Cycling Club* ο οποίος μετονομάζεται σε *Sporting Club* (1898), του *Tennis and Croquet Club* (1898), του *Ομίλου Φιλομούσων* (1899) και της *Union Sportive* (1902) - επισφραγίζει τον εξευρωπαϊσμό της τοπικής αστικής ελίτ και την ανάδυση μιας νέας μορφής κοινωνικότητας η οποία την συνέχει.¹⁶⁹ Ανάλογη, ωστόσο, δραστηριότητα παρατηρείται, ήδη από την δεκαετία του 1870, και στην αντίπερα όχθη του Αιγαίου Πελάγους.

Συγκεκριμένα τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στην Σμύρνη καθώς και την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου οι Έλληνες κατέχοντας τον ιδιάζοντα κοινωνικό ρόλο του «*μικρού λευκού*» αναπαράγουν τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα των Λεβαντίνων στα οποία συγκαταλέγεται και η ίδρυση ενός αξιόλογου δικτύου αθλητικών σωματείων.¹⁷⁰

Η εν λόγω τάση συνεχίζεται και κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα αλλά με σαφώς μικρότερη ένταση. Χαρακτηριστική της περιόδου, άλλωστε, είναι και η υποχώρηση στην ίδρυση γυμναστικών σωματείων, η οποία χαρακτήριζε το χρονικό διάστημα μέχρι και τα τέλη του 19ου αιώνα, σε σύγκριση με τα ψυχαγωγικά ή εκείνα στα οποία κεντρική θέση κατέχουν τα νεωτερικά sports όπως το τέννις, η ποδηλασία ή η πεζοπορία.¹⁷¹ Συμπληρωματικό ρόλο στην διαδικασία αυτή διαδραματίζουν,

¹⁶⁸ Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, ο.π., 162-165· για την ίδρυση αθλητικών συλλόγων στον ελληνικό χώρο μια εξίσου καλή, αλλά κυρίως λημματογραφική, πηγή είναι και το Π. Ν. Μανιτάκης, *100 χρόνια νεοελληνικού αθλητισμού*, χ.ό., Αθήνα, 1962

¹⁶⁹ Μ. Anastasiadou, “Sports d’élite et élites sportives à Salonique au tournant du siècle”, in F. Georgeon (ed.), *Vivre dans l’Empire ottoman, sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, L’Harmattan, Paris, 2000, 145-160

¹⁷⁰ ο χαρακτηρισμός «μικρός λευκός» απαντά σε μια θέση η οποία στα πλαίσια της κοινωνικής ιεραρχίας μιας εμπορικής παροικίας, κατά την εν λόγω περίοδο, εντοπίζεται ενδιάμεσα των γηγενών πληθυσμών και των Ευρωπαίων παροίκων, στο Μ. Παπακυριάκου, «Σπορ και σωματειακή οργάνωση στις εκτός Ελλάδας ελληνικές αστικές κοινότητες: οι περιπτώσεις της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης και της Αλεξάνδρειας (τέλη 19ου – αρχές 20ου αιώνα)», *Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2004, 8-16· επιπλέον πληροφορίες σχετικά με το σωματειακό φαινόμενο στη Μικρά Ασία και στον Πόντο παρέχει και το Α. Μπαλτάς, *Ο ελληνικός αθλητισμός στη Σμύρνη 1890-1922*, Εκδόσεις Μπαλτάς, Βαρσοβιό, 2014

¹⁷¹ Χρ. Κουλούρη, ο.π., 184· της ίδιας, «Αθλητισμός και σπορ», ο.π., 408-410

βέβαια, και ορισμένοι ακόμη παράγοντες: μεταξύ αυτών η προσωρινή εγκατάλειψη των επιταγών της «Μεγάλης Ιδέας» - η οποία επηρέασε τόσο την ίδρυση όσο και την λειτουργία των αθλητικών σωματείων κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα¹⁷² - καθώς και η διάδοση του ποδοσφαίρου¹⁷³ φαίνεται να διαδραματίζουν τον σημαντικότερο ρόλο.

Αν, ωστόσο, η εν λόγω περίοδος αποτελεί ένα δείγμα γραφής του φαινομένου ίδρυσης σωματείων τα οποία στοχεύουν στην διάδοση των νεωτερικών sports, με χαρακτηριστική περίπτωση την ίδρυση του *Ποδοσφαιρικού Ομίλου Αθηνών* (1908)¹⁷⁴ – ο οποίος μετέπειτα ονομάζεται σε *Παναθηναϊκό Αθλητικό Όμιλο* – τότε, αναμφίβολα, η περίοδος η οποία έπεται της Μικρασιατικής Καταστροφής, και ο Μεσοπόλεμος εν γένει, χαρακτηρίζεται από έναν ραγδαίο πολλαπλασιασμό του φαινομένου.

Σημαντική συνεισφορά στην εξέλιξη αυτή δίνουν, δίχως αμφιβολία, με την παρουσία τους στην ελληνική επικράτεια και οι πρόσφυγες χάριν, κυρίως, της πρότερης εμπειρίας τους σε ότι αφορά το φαινόμενο της αθλητικής συσσωμάτωσης.¹⁷⁵ Κατά αυτόν τον τρόπο, και με το ποδόσφαιρο να έχει καταστεί η κινητήριος δύναμη πίσω από κάθε, σχεδόν, απόπειρα συσσωμάτωσης, η ίδρυση αθλητικών σωματείων, κατά την εν λόγω περίοδο, τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας όσο και στις επαρχίες ανανεώνει, περισσότερο πολύμορφα και δυναμικά, την έννοια της κοινωνικότητας.¹⁷⁶

Στα πλαίσια αυτά, η εγκατάσταση των προσφύγων στο Ηράκλειο Κρήτης σηματοδοτεί, σύμφωνα με τον Γιάννη Ζαϊμάκη, το έναυσμα της περιόδου ύπαρξης των βιώσιμων αθλητικών σωματείων της πόλης. Η ίδρυση των τελευταίων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και ο *Όμιλος Φιλάθλων Ηρακλείου* (1925) με την *Αθλητική Ένωση Εργοτέλης* (1929), συγκροτούν μια νεότευκτη αστική κοινωνικότητα η οποία αφενός διαμορφώνεται στη βάση των κοινωνικών δικτύων και της συλλογικής δράσης, αφετέρου, προωθώντας την ιδέα του αθλητισμού, συμβάλλει στην αναπαραγωγή των δεδομένων κοινωνικών ιεραρχήσεων.¹⁷⁷

¹⁷² Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, ο.π., 180

¹⁷³ Χρ. Κουλούρη, «Αθλητισμός και σπορ», ο.π., 413-415

¹⁷⁴ Αλ. Kitroeff, *Ελλάς, Ευρώπη, Παναθηναϊκός! 100 χρόνια ελληνικής ιστορίας, 1908-2008*, greekworks.com, Αθήνα, 2010

¹⁷⁵ για μια ενδεικτική προσέγγιση των γενικότερων μεταβολών τις οποίες υφίσταται η ελληνική κοινωνία μετά την Μικρασιατική Καταστροφή βλ. ενδεικτικά το άρθρο του Χρ. Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: ο Μεσοπόλεμος, 1922 – 1940*, τ. Β2, Βιβλίοδραμα, Αθήνα, 2002, 9-56

¹⁷⁶ Γ. Γάσιος, *Η περίπτωση των ποδοσφαιρικών σωματείων στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου, 1922-1936*, Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2005, 57-73· παρά ταύτα, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε πως μια ανάλογη δραστηριότητα εκτυλίσσεται σε μικρότερο βαθμό, κατά την εν λόγω περίοδο, και στο πεδίο της καλαθοσφαίρισης στο Σ. Θεολογίδης, *Ιστορίες μέσα από τα καλάθια*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2014

¹⁷⁷ Γ. Ζαϊμάκης, «Δίκτυα αστικής κοινωνικότητας και σωματειακός αθλητισμός στο Ηράκλειο (1898-1940)», *Κρητικά Χρονικά*, ΛΒ', 2012, 308-317

Ανάλογη σκοπιμότητα εξυπηρετεί, εν έτει 1925, και η ίδρυση του *Ολυμπιακού Συνδέσμου Φιλάθλων Πειραιώς*· συγκεκριμένα, όπως σημειώνει ο Βασίλης Καρδάσης, εκτός από την πρόθεση μιας πολύπλευρης σχέσης με τον αθλητισμό, εξέχουσα σημασία διαδραματίζει και το επιχείρημα του κοινωνικού ρόλου του σωματείου μέσω της διοργάνωσης τοπικών εκδηλώσεων.¹⁷⁸ Πέρα και πάνω, ωστόσο, από τα προηγούμενα η ίδρυση του πειραϊκού συλλόγου έρχεται να συμπληρώσει και το έλλειμμα κοινωνικότητας το οποίο υφίσταται, το εν λόγω χρονικό διάστημα, η τοπική συνείδηση της πόλης.¹⁷⁹

Στον Βόλο, κατά την ίδια περίοδο, η τοπική *Νίκη* (1926) συνιστά με την παρουσία της έναν συμπαγή φορέα κοινωνικότητας και διασφάλισης ταυτότητας ο οποίος είναι διαπερατός αποκλειστικά από το έντονο προσφυγικό στοιχείο της πόλης.¹⁸⁰ Κάτι αντίστοιχο δηλαδή με την ίδρυση αντίστοιχων σωματείων στην Θεσσαλονίκη αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της όπως του Π.Α.Ο.Κ (1296) ή του Απόλλωνα Καλαμαριάς (1926).¹⁸¹

Το σωματειακό φαινόμενο στα προαπελευθερωτικά Ιωάννινα και ο Πανηπειρωτικός Γυμναστικός Σύλλογος (1908)

Η εμφάνιση αθλητικών σωματείων στην πρωτεύουσα της Ηπείρου κατά το χρονικό συγκείμενο του Μεσοπολέμου θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως αποτελεί ακόμη μια ανάδραση της τάσης της περιόδου σε σαφώς μικρότερη κλίμακα. Μια ανάδραση ωστόσο η οποία εκτός από την απόδοση μιας αξιόλογης αστικής κοινωνικότητας και ενός δικτύου σχέσεων τα οποία, καθώς θα δούμε και παρακάτω, έχουν ως σημείο αναφοράς (και) τον αθλητισμό φανερώνουν, επιπλέον, και μια χρόνια εμπέδωση του σωματειακού φαινομένου εν γένει. Η ανάδειξη των ιστορικών καταβολών της εν λόγω εμπέδωσης αποτελεί βασική προϋπόθεση της κατανόησης του φαινομένου καθώς και της αθλητικής εκδοχής του κατά την υπό εξέταση περίοδο.

Κατά αναλογία των περισσότερων ελληνικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η σωματειακή δραστηριότητα φαίνεται πως ανακύπτει στα Ιωάννινα τον 19^ο αιώνα και εν μέρει μέσα από

¹⁷⁸ Β. Καρδάσης, «Ολυμπιακός Πειραιώς: ένα αρχείο, μια ιστορία», *Τστωρ*, 9, 1996, 59-86

¹⁷⁹ Β. Τσοκόπουλος, «Τα στάδια της τοπικής συνείδησης: ο Πειραιάς, 1835-1935», στο *Νεοελληνική Πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος: πρακτικά διεθνούς συμποσίου ιστορίας*, τόμ.Α, Ε.Μ.Ν.Ε., Αθήνα, 1985, σ.245-249

¹⁸⁰ Υ. Giossos, "Scoring for the homeland: The soccer team of the refugees of Volos", *Studies in Physical Culture and Tourism*, 15(1), 2008, 53-64

¹⁸¹ Ελ. Ιωαννίδου, «Τα αθλητικά σωματεία των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1922-1940)», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, 15, 2004, 34-113

τις ευνοϊκές συνθήκες τις οποίες δημιουργεί η μεταρρυθμιστική περίοδος Tanzimat· ειδικότερα η αλλαγή στη δομή της «δημόσιας σφαίρας» της πόλης, ως αποτέλεσμα της προαναφερθείσας ιστορικής εξέλιξης, επισύρει την εμφάνιση νέων φορέων δημοσίου λόγου ή διαλογισμού όπως εφημερίδες και συσσωματώσεις. Στα πλαίσια της διαδικασίας αυτής η *Φιλολογική και Εμπορική Λέσχη «Η Πρόοδος»* (1871) συνιστά, καθώς σημειώνει ο Κωνσταντίνος Πέτσιος, τον πρώτο θεσμό δημόσιας κοινωνικότητας ιδιωτών – εμπόρων και λογίων στην ιστορία της πόλης ο οποίος στοχεύει στην διακήρυξη νέων ιδεών και στην βελτίωση σύνολου του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της πόλης. Στις διακηρύξεις της συσσωμάτωσης, περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, η ίδρυση Βιβλιοθήκης, Αναγνωστηρίου καθώς και η διοργάνωση διαλέξεων και δημοσίων μαθημάτων στα πρότυπα του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* – διαδικασία η οποία βαθμιαίως θα επιτευχθεί.¹⁸²

Η ιστορική αυτή εξέλιξη φαίνεται να δομεί ένα προηγούμενο του οποίου η τάση εκφράζεται και κατά την διάρκεια των πρώτων προαπελευθερωτικών χρόνων του 20^{ού} αιώνα μέσω μιας δημόσιας κινητικότητας η οποία αφορά θρησκευτικές, φιланθρωπικές αλλά και πολιτικές συσσωματώσεις. Στις τελευταίες συγκαταλέγεται και η παρουσία του *Ελληνικού Πολιτικού Συλλόγου* (1908) ως φορέα προπαγάνδας της *Ηπειρωτικής Εταιρείας*.¹⁸³ Το ίδιο έτος, μάλιστα, ιδρύεται και ο *Λαϊκός Προοδευτικός Σύλλογος* ο οποίος στα πλαίσια ενός εκπολιτιστικού και πολιτικού σχεδίου στοχεύει στην βελτίωση του επιπέδου ζωής των κατοίκων της πόλης.¹⁸⁴

Ανάλογα επιχειρήματα, εκπορευόμενα ωστόσο από θρησκευτική βάση, εκφράζονται κατά την ίδια περίοδο και με την ίδρυση των θρησκευτικών αδελφοτήτων του «*Αγίου Κοσμά*» (1906) και της «*Θεοτόκου*» (1911) οι οποίες με την δράση τους αποβλέπουν στην ενίσχυση του θρησκευτικού στίγματος της πόλης· την ίδια στιγμή το δημόσιο πεδίο της τελευταίας ενισχύεται και από φιλανθρωπικά εγχειρήματα, όπως η ίδρυση της *Φιλοπτώχου Αδελφότητας Κυριών «Ζωοδόχος Πηγη»* καθώς από την διάδοση και παγίωση συνταγματικών ιδεών τις οποίες υπηρετεί ο *Συνταγματικός Πολιτικός Σύλλογος* (1911).¹⁸⁵

Στα παραπάνω, βέβαια, θα ήταν παράλειψη να μην σημειώσουμε και την συμβολή των συντεχνιών οι οποίες, σύμφωνα με τον Γιώργο Παπαγεωργίου, εκτός από σημαντική συμβολή στον τομέα της τοπικής εμπορικής δραστηριότητας συντελούν σημαντικά, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, και στην

¹⁸² Κ. Θ. Πέτσιος, ο.π., 43-57

¹⁸³ Κ. Θ. Πέτσιος, «Οι νοοτροπίες και οι θεσμοί δημοσιότητας στα Γιάννενα της απελευθέρωσης» στο <http://goo.gl/Igq9pV> (πρόσβ.: 20/05/2015, 10:15)· για την Ηπειρωτική Εταιρεία βλ. ενδεικτικά S. Ploumidis, “Nuances of Irredentism: The Epirote Society of Athens (1906-1912)”, *The Historical Review/La Revue Historique*, VIII, 2011, 149-177

¹⁸⁴ Κ. Θ. Πέτσιος, ο.π.

¹⁸⁵ Ελ. Ι. Νικολαΐδου, «Εσωτερικές εξελίξεις (1830-1913)», στο Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ηπειρος 4.000 χρόνια ιστορίας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1997, 309

κοινωνική δραστηριότητα της πόλης. Συγκεκριμένα, ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, το συντεχνιακό σύστημα αναλαμβάνει τον ρόλο ενός δικτύου κοινωνικότητας το οποίο βασίζεται στην λογική της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας. Μάλιστα, εν τη απουσία ενός κεντρικού φορέα ο οποίος να επιλαμβάνεται τα προβλήματα τα οποία ανακύπτουν στο πεδίο της δημοσιότητας της πόλης, οι συντεχνίες σχηματίζουν μια τοπική «κοινωνία πολιτών» επωμιζόμενες οι ίδιες τα προβλήματα αλλά και τις λύσεις τους. Επιπλέον, και κατά αναλογία άλλων συσσωματώσεων της περιόδου, οι συντεχνίες των Ιωαννίνων λειτουργούν κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ως φορείς διάδοσης της «Μεγάλης Ιδέας» στο δημόσιο πεδίο της πρωτεύουσας της Ηπείρου.¹⁸⁶

Την δράση αυτή συμπληρώνουν την εν λόγω περίοδο και οι σύλλογοι της ηπειρωτικής διασποράς με κυριότερη την ίδρυση (1872) του *Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου* στην Κωνσταντινούπολη ο οποίος στοχεύει στην διάδοση της δημοτικής εκπαίδευσης στην Ήπειρο καθώς και στην μόρφωση και ηθική διαπαιδαγώγηση των Ηπειρωτών.¹⁸⁷

Η τάση αυτή φαίνεται πως βρίσκει, λίγο πριν την απελευθέρωση της πόλης, τους αντικατοπτρισμούς της και στον τομέα του αθλητισμού όταν και ιδρύεται ο πρώτος, σύμφωνα με την υφιστάμενη έρευνα, αθλητικός σύλλογος.

Ο *Πανηπειρωτικός Γυμναστικός Σύλλογος*, καθώς ονομάζεται, συστήνεται στο κοινό της πόλης μέσω της *Ηπείρου* την 25^η Δεκεμβρίου του 1911, όταν και αναγγέλλεται η ίδρυση του καθώς και δημοσιεύεται πρόσκληση προς τα μέλη του για ψήφιση καταστατικού· η τελευταία πάντως, αν και αρχικώς ματαιώνεται, οδηγεί εν τέλει στις αρχές του 1912 στην εκλογή διοικητικού συμβουλίου το οποίο συγκροτούν ο αρχιτέκτων Π. Μελίρρυτος ως πρόεδρος, ο Β. Βοΐλας ως αντιπρόεδρος, ο νομικός Σ. Συρμακέσης, ο δάσκαλος Δ. Κασιούμης καθώς και οι Β. Κίγκος και Μ. Τζιμόπουλος ως σύμβουλοι ενώ ο έμπορος Λ. Αλιεύς επιφορτίζεται με το αξίωμα του ταμία, ο Α. Βαβαρέτος του γενικού γραμματέα και ο παραγγελιοδόχος Κ. Αρεταίος του ειδικού. Παρά ταύτα, αν και οι πληροφορίες τις οποίες μας παρέχει ο ερευνητής είναι σχετικά λίγες, αξιοσημείωτος της εμφάνισης του συλλόγου αποτελεί ο δημόσιος λόγος ο οποίος καταγράφεται και έυχεται ο σύλλογος να καταξιωθεί μεταξύ των υπολοίπων ελληνικών οι οποίες δρουν στις κοινότητες της οθωμανικής επικράτειας.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα (αρχές 19ου αι. ως 1912)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1982, σσ. 101-104, 150-151 (η διατριβή έχει εκδοθεί υπό τον τίτλο Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ι.Μ.Ι.Α.Χ., Ιωάννινα, 1988)

¹⁸⁷ Ελ. Ι. Νικολαΐδου, ο.π., 309-311

¹⁸⁸ Στ. Μπέτης, «Ηπειρωτικές αδελφότητες και σύλλογοι της Τουρκοκρατίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 26, 1984, 237

Τα αθλητικά σωματεία των Ιωαννίνων (1919-1934)

Η προσάρτηση των Ιωαννίνων στο ελληνικό κράτος (1913) παρουσιάζει, καθώς αναφέραμε και παραπάνω, μια αξιόλογη εν γένει σωματειακή δραστηριότητα η οποία, όπως θα δούμε, αναπαράγεται και στον τομέα του αθλητισμού. Η τάση αυτή, καθώς σημειώνει ο Νικόλαος Αναστασόπουλος, μπορεί να εκφράζει το πνεύμα ανανέωσης το οποίο επιφέρει στα δημόσια πράγματα της πόλης η απελευθέρωση και το επιχείρημα εναρμόνισης του τοπικού με το εθνικό, ωστόσο ανταποκρίνεται και στην παρακαταθήκη των τελευταίων χρόνων της οθωμανικής περιόδου, όπως αυτή αναλύθηκε στην προηγούμενη υποενότητα. Αποτέλεσμα των δύο αυτών συνθηκών είναι η συγκρότηση ενός δικτύου το οποίο μέχρι και την Μικρασιατική Καταστροφή (1922) καθώς και την επακόλουθη εισροή προσφύγων στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων – πρώτη σημαντική συγκυρία της μεταπελευθερωτικής περιόδου – αριθμεί τουλάχιστον 84 σωματεία.¹⁸⁹

Προτού, πάντως, προβούμε στην ανάλυση της δράσης των σωματείων, τόσο στην προκειμένη περίοδο όσο και σε εκείνη η οποία έπεται έως και το 1936, οφείλουμε να σημειώσουμε ορισμένες διαπιστώσεις οι οποίες, ως αποτέλεσμα της ερευνητικής διαδικασίας, δικαιολογούν, εν πολλοίς, τις επιλογές αξιοποίησης των ερευνητικών μας δεδομένων.

Κυριότερη διαπίστωση είναι, χωρίς αμφιβολία, ο μη εντοπισμός των καταστατικών των αθλητικών σωματείων των Ιωαννίνων της εν λόγω περιόδου· ο τελευταίος σίγουρα δεν μας κάνει σοφότερους, όσον αφορά την πραγματικότητα η οποία επικρατεί στο ερευνητικό πεδίο της ιστορίας του αθλητισμού στην Ελλάδα ωστόσο υπήρξε καθοριστικός η στόχευση της παρούσας υποενότητας να αρκестεί στην ανάδειξη της δράσης των συλλόγων και όχι της καταστατικής λειτουργίας τους, των εσωτερικών δομών τους καθώς και των «λόγων» τους οποίους εκφράζουν.

Η διαπίστωση αυτή είναι αποτέλεσμα αρκετών επιχειρημάτων εκ μέρους του ερευνητή, ωστόσο δύο είναι εκείνες οι οποίες έπαιξαν τον πιο καθοριστικό ρόλο: η έρευνα στο Αρχείο του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων (στο εξής Α.Π.Ι.) και στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

¹⁸⁹ Ν. Αναστασόπουλος, «Σωματειακή οργάνωση στα Ιωάννινα κατά την απελευθερωτική περίοδο», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσιος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανελληνιακού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισμική: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τόμ. Β, σ.π., 809-832

Από την έρευνα στο Α.Π.Ι. δεν προέκυψαν τα καταστατικά των σωματείων παρά μόνο οι ιδρυτικές πράξεις αναγνώρισης τους οι οποίες και δύναται να εντοπιστούν στον Α' τόμο του *Βιβλίου Αναγνωρισμένων Σωματείων* (στο εξής Β.Α.Σ). Η έλλειψη αυτή ενδέχεται να οφείλεται σε αρκετούς παράγοντες ωστόσο ως ο πλέον επικρατής φαντάζει η πυρκαγιά στο παλιό Διοικητήριο της πόλης (1927)(εικ. 10), στο οποίο στεγαζόταν το Πρωτοδικείο και την οποία φέρεται να προκάλεσαν οι ληστές Ρετζαίοι.¹⁹⁰ Όπως αναφέρει, μάλιστα, ο Ιωάννης Νικολαΐδης στην πραγματεία του για τα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου σχετικά με το συμβάν, από την φωτιά καταστράφηκε σημαντικό μέρος του κτιρίου και των υποδομών του ενώ «ο εισαγγελέας ... Π. Μαυροπούλης, με ανακοίνωση του, καλούσε όλους, όσοι είχαν στα χέρια τους έγγραφα από φακέλους του καμένου Διοικητηρίου ... να τα παραδώσουν το ταχύτερο στις υπηρεσίες ...».¹⁹¹ Ακόμη ένα στοιχείο το οποίο μαρτυρά τις επιπτώσεις της πυρκαγιάς στο Α.Π.Ι. είναι και οι σκοποί των σωματείων όπως αυτοί αναγράφονται στο αντίστοιχο πεδίο του Β.Α.Σ.. Χαρακτηριστικό του τελευταίου είναι πως οι σκοποί των σωματείων τα οποία ιδρύθηκαν πριν το 1928 παραμένουν κενοί την ίδια στιγμή που εκείνοι οι οποίοι αφορούν τα ιδρυθέντα μετά το 1928 σωματεία καταγράφονται κανονικά – δείγμα πως το Β.Α.Σ. ενδεχομένως ανασυντάχθηκε.

Εξίσου σημαντική πηγή για τα καταστατικά των αθλητικών σωματείων των Ιωαννίνων θα μπορούσε να είναι και η *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, την οποία επίσης μελετήσαμε δίχως, ωστόσο, κάποιο αξιόλογο αποτέλεσμα. Στην περίπτωση αυτή η απουσία καταστατικών οφείλεται περισσότερο στο ότι τα τελευταία, αλλά και οι κατά καιρούς τροποποιήσεις τους, δημοσιεύονταν στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* από το 1890 και μέχρι το 1914 – ένα χρόνο, δηλαδή, κατόπιν της απελευθέρωσης της πόλης και 4 χρόνια πριν την ίδρυση του πρώτου αθλητικού σωματείου κατά την μεταπελευθερωτική περίοδο.¹⁹²

Υπό αυτές τις συνθήκες, λοιπόν, και εν τη απουσία των καταστατικών των αθλητικών σωματείων, η ανάλυση θα αρκестεί σε ότι αντλήθηκε από την έρευνα στον Τύπο της περιόδου, στο Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Ιωαννιτών (στο εξής Ι.Α.Δ.Ι.), στο Β.Α.Σ. καθώς και σε δευτερογενή βιβλιογραφία.

Ακόμη μια διαπίστωση η οποία διαφωτίζει την πραγματικότητα η οποία επικρατεί στον γιαννιώτικο σωματειακό αθλητισμό του Μεσοπολέμου, και της οποίας η ύπαρξη θα βοηθούσε σημαντικά στην ερευνητική διαδικασία, είναι εκείνη η οποία σχετίζεται με την απουσία ενός επίσημου θεσμικού και οργανωτικού φορέα. Συγκεκριμένα, σε αντίθεση με την πλειοψηφία των υπόλοιπων σωματείων της

¹⁹⁰ για μια αναλυτική καταγραφή του περιστατικού της πυρκαγιάς καθώς και των συνεπειών της βλ. στο Ν. Αναστασόπουλος, «Πρωτοδικείο Ιωαννίνων (1913 - 1940): Ιστορία, πρόσωπα και η δράση τους», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 37, Ιωάννινα, 2003, 153-155

¹⁹¹ Ι. Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου, 1927-1928*, τόμ. 7, χ.ό., Ιωάννινα, 1995, 200

¹⁹² Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 - 1922*, ο.π., 161

ελληνικής επικράτειας τα οποία ήδη από την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα συγκροτούν αλλά και εκχωρούνται σε θεσμούς όπως τον *Σύνδεσμο Ελληνικών Αθλητικών και Γυμναστικών Σωματείων* (1897)¹⁹³ ή, κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου, στις κατά τόπους ενώσεις και την *Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία* (1926)¹⁹⁴ τα σωματεία των Ιωαννίνων θα αρκεστούν κατά την εν λόγω περίοδο σε άτυπες και βραχύβιες οργανωτικές απόπειρες μέχρι και την περίοδο 1951-1952 όταν και προσχωρούν στους παραπάνω θεσμούς και συντάσσουν την τοπική ένωση τους.¹⁹⁵ (εικ. 11 και εικ. 12)

Τελικώς, και κατόπιν αυτής της μεθοδολογικής παρένθεσης, κρίνεται σκόπιμο να δοθεί μια πρώτη εικόνα για τα σωματεία τα οποία πρόκειται να καταγραφούν. Από την έρευνα, λοιπόν, η οποία επιχειρήθηκε στο Β.Α.Σ., μεταξύ των ετών 1914-1936 προέκυψε η ύπαρξη 10 σωματείων τα οποία σχετίζονται με τον τομέα του αθλητισμού (πίνακας 1). Εξ αυτών τα 9 προκύπτει ότι είναι αμιγώς αθλητικά ενώ 1 φαίνεται να εμπεριέχει αθλητικές δραστηριότητες σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα (Ένωση Νέων Πυρσόγιαννης «ο Φοίνιξ»). Το πρώτο αθλητικό σωματείο, όπως αναλύουμε και παρακάτω, ιδρύεται, τυπικά τουλάχιστον, το έτος 1919 (Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «ο Ηρακλής») ενώ το τελευταίο το 1934 (Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος Παραμυθιάς «το Σούλι»). Εν τέλει από τα σωματεία τα οποία ιδρύθηκαν κατά την εν λόγω περίοδο προκύπτει πως 4 εξ αυτών έχουν ως έδρα τους περιοχές εκτός του αστικού ιστού των Ιωαννίνων (1 Πυρσόγιαννη, 1 Παραμυθιά και 2 Φιλιάτες) ενώ εντοπίζεται και ένα προσφυγικό (Ποδοσφαιρική Αθλητική Ένωση Κολχίδος Ιωαννίνων).

¹⁹³ το 1928 μετονομάζεται σε Σ.Ε.Γ.Α.Σ.

¹⁹⁴ σύμφωνα με τον Γ. Γάσια, το 1923 συντάσσεται η Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων Αθηνών (Ε.Π.Σ.Α.), το 1924 η Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων Μακεδονίας – Θράκης (Ε.Π.Σ.Μ.-Θ.) και το 1925 η Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων Πειραιώς (Ε.Π.Σ.Π) στο Γ. Γάσιας, ο.π., 49

¹⁹⁵ Π. Γ. Σταματέλου, «Η κοινωνία των Ιωαννίνων (1950-1951): η μαρτυρία του Τύπου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 33, 1998-1999, 373· ένα μέρος της ιδρυτικής πράξης της Ένωσης Ποδοσφαιρικών Σωματείων Ηπείρου εντοπίστηκε στο προσωπικό αρχείο του Κωνσταντίνου Κόκκα. Σύμφωνα με το έγγραφο ημερομηνία ίδρυσης της Ε.Π.Σ.ΗΠ. ορίζεται η 1^η Ιουνίου του 1952 ενώ η ένωση περιλαμβάνει τους νομούς Ιωαννίνων και Άρτας-Πρέβεζας. Τα ιδρυτικά σωματεία της ένωσης είναι τα: 1) Π.Α.Σ. «Ατρόμητος» 2) Π.Α.Σ. «Αβέρωφ» 3) Αθλητικός Μορφωτικός Σύλλογος «Ολυμπιακός» 4) «Παναμβρακικός» Άρτας 5) «Αετός» Άρτας. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους η Ε.Π.Σ.ΗΠ. καταθέτει το καταστατικό της στο Πρωτοδικείο Ιωαννίνων και στις αρχές του 1953, η ένωση αναγνωρίζεται και τυπικά από το Πρωτοδικείο Ιωαννίνων με σκοπό στο Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., 1914, Ιωάννινα, αύξ. αριθμ. 684

Πίνακας 1 – Αθλητικά, Γυμναστικά και σχετικά με αθλητικές δραστηριότητες σωματεία (1914-1936)

A.A.	Τίτλος Σωματείου	Έδρα Σωματείου	Ημερομηνία Υποβολής Καταστατικού	Ημερομηνία Τοιχοκόλλησης Καταστατικού	Αριθ./Ημερομηνία Δικαστικής Εγκρίσεως Σωματείου	Ημερομηνία Καταχώρησης στο Β.Α.Σ.	Παρατηρήσεις (Αριθ./Ημερομηνία Απόφασης Διάλυσης – Τροποποίησης Σωματείου)
39	Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «ο Ηρακλής»	Ιωάννινα	-	-	35/27-03-1919	-	640/15-12-1950 (Διάλυση)
122	Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος Ιωαννίνων «ο Πύρρος»	Ιωάννινα	-	-	287/18-06-1924	-	-
208	Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Ατρόμητος»	Ιωάννινα	-	-	437/08-10-1930	-	397/27-09-1962 (Τροποποίηση σε «Αθλητικός Όμιλος Ιωαννίνων») 163/23-10-1970 (Διάλυση)
225	Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Ολυμπιακός Ιωαννίνων»	Ιωάννινα	23-06-1931	10-06-1931	256/10-06-1931	20-06-1931	641/15-12-1950 (Διάλυση)
233	Αθλητικός Σύλλογος Φιλιατών «ο Ηρακλής»	Φιλιάται	14-08-1931	22-09-1931	367/22-09-1931	30-09-1931	-
242	Ποδοσφαιρική Αθλητική Ένωση Κολχίδος Ιωαννίνων	Ιωάννινα	18-02-1932	02-03-1932	147/02-03-1932	12-03-1932	201/18-11-1970 (Διάλυση)
250	Ένωσις Νέων Πυρσόγιαννης «Ο Φοίνιξ»	Πυρσόγιαννη	23-07-1932	16-08-1932	423/16-08-1932	26-08-1932	344/20-06-* (Διάλυση)
265	Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Αβέρωφ»	Ιωάννινα	18-03-1933	29-03-1933	131/29-03-1933	10-04-1933	157/23-10-197* (Διάλυση)
270	Αθλητικός Σύλλογος Φιλιατών «ο Άρης»	Φιλιάται	13-05-1933	24-05-1933	255/24-05-1933	03-06-1933	-
418	Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος Παραμυθιάς «το Σούλι»	Παραμυθιά	29-04-1934	12-05-1934	232/12-05-1934	22-05-1934	-

Σημ.: Τα πεδία του πίνακα στα οποία υπάρχει το σύμβολο του αστερίσκου (*) είναι εκείνα τα οποία δεν είναι ευανάγνωστα στην πηγή

Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «ο Ηρακλής» (1919): η ατέλεια της πρώτης συσσωμάτωσης

Αν και πρόκειται αναμφίβολα για το πρώτο ποδοσφαιρικό σωματείο που εμφανίζεται στα απελευθερωμένα Ιωάννινα, κατά το έτος 1919,¹⁹⁶ ο σαφής προσδιορισμός της πραγματικής χρονικής αφετηρίας του «Ηρακλή», αλλά και της συνολικότερης δραστηριότητας του προκαλεί πολλά ερωτήματα.

Στην διαπίστωση αυτή, εκτός των επανειλημμένων ανασυστάσεων του – κάτι το οποίο μεταφράζεται και σε μια φτωχή παρουσία στα πλαίσια του δημοσίου πεδίου της πόλης, συντελούν ακόμη δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η πληροφορία, ελεγχόμενη μολαταύτα, του Ιωάννη Ν. Νικολαΐδη σύμφωνα με την οποία η εμφάνιση του «Ηρακλή» τοποθετείται στα 1917.¹⁹⁷ ο δεύτερος, ανάλογης φύσης με τον πρώτο, είναι η ύπαρξη ενός ύμνου αφιερωμένου σε μέλη του συλλόγου ο οποίος φέρει την υπογραφή του Άλκη Μάνθου – Μυρσίνη και γράφηκε στα 1918.¹⁹⁸ Ως εκ τούτου, και πάντα στα πλαίσια μιας υπόθεσης εργασίας, το 1919 ως έτος ίδρυσης του «Ηρακλή» πρέπει να λογίζεται περισσότερο ως ένα *terminus ante quem*¹⁹⁹ μιας προϋπάρχουσας και άτυπης συσσωμάτωσης και λιγότερο ως πραγματική χρονική αφετηρία της δράσης του.

Το πλαίσιο συγκρότησης του συλλόγου πρέπει, μάλλον, να θεωρηθεί ως μια διαδικασία «εκπολιτισμού από τα πάνω».²⁰⁰ Συγκεκριμένα, καθώς προκύπτει από τις πηγές, η πρωτοβουλία ίδρυσης του σωματείου φαίνεται πως ανήκει στον γιο του Βέλγου πρόξενου Εμμανουήλ ντε Μπουσών (ή δε Πουσών) καθώς και σε άλλα μέλη της επιφανούς τοπικής κοινωνίας όπως οι έμποροι Αρίστιππος Χαντέλης, Ιωάννης Νιτσιδής και Ναπολέοντας Θεμελής καθώς και ο, ήδη αναφερθείς, Άλκης –

¹⁹⁶ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αρ. 39

¹⁹⁷ Ι. Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου 1925 – 1926*, τόμ. 6, χ.ό., Ιωάννινα, 1994, 135

¹⁹⁸ Ο ύμνος φέρει τίτλο “Ύμνος για τον αρχηγό και υπαρχηγό του συλλόγου «Ηρακλής» Εμμανουήλ δε Πουσών Βέλγον την καταγωγήν και τον υπαρχηγόν αυτού Αρίστιππον Χαντέλην έλληνα (Ηπειρώτην) την καταγωγήν” και μπορεί να εντοπιστεί στο προσωπικό αρχείο του παλαιού ποδοσφαιριστή και παράγοντα Κωνσταντίνου Κόκκα σε μετεγγραμμένη μορφή. Το περιεχόμενο του, γραμμένο με έμμετρο ύφος και εμφανή ηρωοποιητική διάθεση, εκθειάζει τις προσωπικότητες του ιδρυτή του συλλόγου Εμμανουήλ ντε Μπουσών (ή δε Πουσών) και του μέλους του Αρίστιππου Χαντέλη. Συνθέτης του είναι ο νομικός, λογοτέχνης, και επίσης μέλος του συλλόγου, Άλκης – Μάνθος Μυρσίνης και φέρει ημερομηνία την 20ή Νοεμβρίου 1918. Ενδεικτικά αναφέρουμε ένα μέρος του:

«Ω κρατερέ μας Αρχηγέ κι αμίμητο το θάρρος/ Μανώλη μας αθλητικέ που δεν σου βγαίνει άλλος. Εις τον τρανό μας Αρχηγό και στον υπαρχηγό ακόμη/ είχαμε την τελευταία μας ελπίδα μια και μόνη. Να κάμετε σύλλογον κρατερόν και απαράμιλλον στην τόλμην/ να δείχουνε τον θαυμασμόν κι οι καημέν' ακόμη »

¹⁹⁹ Στην έρευνα της για τα ελληνικά γυμναστικά και αθλητικά σωματεία της περιόδου 1870 – 1922 η Χρ. Κουλούρη σημειώνει πως η ημερομηνία επίσημης έγκρισης της λειτουργίας ενός σωματείου πρέπει μάλλον να χρησιμοποιείται επιφυλακτικά. Αν δεν διασταυρώνεται με στοιχεία άλλων πηγών πρέπει να δηλώνει πιθανότατα ένα *terminus ante quem* το οποίο προσδιορίζει την τυπική θέσμιση μιας άτυπης συσσωμάτωσης η οποία προϋπάρχει, στο Χρ. Κουλούρη, ο.π., 162

²⁰⁰ Με τον όρο «διαδικασία εκπολιτισμού» εννοούμε την γένεση του αθλητισμού ως ειρηνικής μεθόδου σωματικής αναμέτρησης η οποία είναι σύγχρονη της υποχώρησης βίαιων πρακτικών, της επίλυσης διαφορών με μη βίαια μέσα και αμοιβαίως συμφωνημένους κανόνες στο Ν. Ελίας – Ερ. Ντάνινγκ, *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, μτφρ. Σ. Χειρδάρη – Γ. Κακαρούκα, επιμ. Π. Κυπριανός, Κατάρτι, Αθήνα, 2010, 44

Μάνθος Μυρσίνης.²⁰¹ Μάλιστα ο τελευταίος, και σε ότι αφορά το σκέλος του «εκπολιτισμού», σημειώνει πως η εμφάνιση του συλλόγου δίνει μια άλλη διέξοδο στην φυσική επιθυμία εκτόνωσης της νεολαίας η οποία, μέχρι εκείνη την στιγμή, ασχολείται με το δυσάρεστο παιχνίδι του πετροπολέμου, κατάλοιπο των οθωμανικών χρόνων.²⁰² Τέλος, αν και δεν έχουμε επαρκείς πληροφορίες ώστε να το επαληθεύσουμε, σημειώνεται επίσης πως η δράση του συλλόγου εκτός από αθλητικούς εξυπηρετούσε και εθνικούς σκοπούς, αντιμετωπίζοντας ομάδες τούρκων και εβραίων της πόλης.²⁰³ Αξίζει πάντως να έχουμε υπόψιν μας πως συχνά η ονομασία ενός σωματείου αρκεί, σε κάποιο βαθμό, για να συμπυκνώσει ένα μέρος της ιδεολογικής αλλά και κοινωνικής ταυτότητας του. Ως εκ τούτου, η χρήση ονομασιών ή εμβλημάτων που παραπέμπουν σε ένα αρχαιοελληνικό ή μυθολογικό πρόσωπο – όπως αυτή του Ηρακλή – ενέχει (και) εθνικές σκοπιμότητες.²⁰⁴

Το 1924, δηλαδή 5 χρόνια κατόπιν της επίσημης ίδρυσης του, ο «*Ηρακλής*» - ο οποίος χαρακτηρίζεται και ως «Πανηπειρωτική Αθλητική Ένωση» - εμφανίζεται ως ανασυγκροτημένος, με ευρύτερο αθλητικό πρόγραμμα κατηρτισμένο από τους εμπόρους Επαμεινώνδα Πουλή και Αρίστιππο Χαντέλη και με δύο ποδοσφαιρικές ομάδες, μια ανδρών και μια εφήβων.²⁰⁵ Το γεγονός αυτό, δηλαδή η ανασυγκρότηση του, μας οδηγεί στην υπόθεση πως το σωματείο βρισκόταν μάλλον σε αδράνεια μην εμφανίζοντας κάποια αξιοσημείωτη δραστηριότητα, κάτι το οποίο προκύπτει και από την απουσία του από τη δημοσιότητα της πόλης, από το 1919 μέχρι και το εν λόγω έτος. Επιπλέον ως προς την διαδικασία της ανασυγκρότησης, η τελευταία προκύπτει πως λαμβάνει χώρα μέσα από τάξεις μιας

²⁰¹ Γ. Δ. Φαρμάκης, *Φωτογραφική διαδρομή ηπειρωτικού αθλητισμού, 1918-1967*, χ.ό., Ιωάννινα, 8' σε ότι αφορά τους ντε Μπουσών (ή δε Πουσών) και Χαντέλη, η παρουσία τους στο ιδρυτικό σχήμα του «*Ηρακλή*» επιβεβαιώνεται και από τον ύμνο όπως αυτός αναλύεται στην υποσημείωση

²⁰² Άλκ. Μάνθος – Μυρσίνης, *Γεώργιος Αχ. Βαβαρέτος, Αφιέρωμα*, χ.ό., Αθήνα, 1980, 1' σε ότι αφορά το παιχνίδι του πετροπολέμου ο Νικολαΐδης αναφέρει μεταξύ άλλων πως μια αγαπημένη συνήθεια των παιδιών, κατά το 1916, ήταν το βίαιο παιχνίδι του πετροπολέμου στο οποίο επιδίδονταν ακόμη και οι μαθητές της Ζωσιμαίας Σχολής. Η διαδικασία που ακολουθείτο ξεκινούσε από τον σχηματισμό δύο ομάδων οι οποίες πήγαιναν στην περιοχή του Ατ Παζάρ (σημ. βρισκόταν εκεί που σήμερα βρίσκεται η λαϊκή αγορά της Αγ. Μαρίνας) κι ακολούθως «...έσπαγαν τα κεφάλια τους», στο Ι. Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου 1915 – 1916*, τόμ. 2, χ.ό., Ιωάννινα, 1992, 122

²⁰³ Γ. Δ. Φαρμάκης, ο.π.

²⁰⁴ Χρ. Κουλούρη, ο.π, σσ. 191, 192· Ο Β. Τσοκόπουλος στο άρθρο του για την αθλητική ζωή στη Θεσσαλονίκη κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται και εκφράζεται η εθνική ταυτότητα ως χαρακτηριστικό του «*Ηρακλή*» Θεσσαλονίκης στο V. Tsokopoulos, «La formation de la vie sportive à Thessalonique (première moitié du XXe s.)», *Études balkaniques*, 11, 2004, 127-144· γενικότερα, πάντως, φαίνεται πως ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια η σημειολογία προσώπων της αρχαίας ελληνικής ιστορίας ή μυθολογίας παίζει καθοριστικό ρόλο στην συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας και την επιβεβαίωση του εθνικού συνεχούς. Ειδικότερα όσον αφορά τον Ηρακλή η Λουκία Δρούλια σημειώνει πως ο συμβολισμός του είχε, ήδη προεπαναστατικά, έναν εθνεγερτικό χαρακτήρα και συνδέοντας το νεότερο ελληνοισμό με το αρχαίο κλέος, στο Λ. Δρούλια, «Η πολυσημία των συμβόλων και το «ρόπαλο» του Ηρακλέους» του Ρήγα», *Ερανιστής*, 21, 1997, σσ. 131, 132· για την ονοματοθεσία αρχαιοελληνικών ονομάτων στα πλαίσια της παραπάνω νοοτροπίας βλ. επίσης της ίδιας, «Η εθμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ο Διαφωτισμός: Ένα παράδειγμα από την Αχαΐα», *Μνήμων*, 10, 1987, 187-201 και «Η θεά Αθηνά, θεότητα έμβλημα του Νέου Ελληνισμού», *Οι χρήσεις της Αρχαιότητας από το Νέο Ελληνισμό*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 2002, 221-240

²⁰⁵ *Η Αναγέννησις*, τχ. 3. 15/02/1924, 1· *Αθλητική Επιθεώρησις*, Μάρτιος 1924, 12

άλλης συσσωμάτωσης, η οποία έχει ήδη κάνει την εμφάνιση της, του Εφηβικού Ηθοπλαστικού Συλλόγου «Αναγέννησις».²⁰⁶

Ακόμη ένας παράγοντας ο οποίος επιβεβαιώνει, την σύνδεση της «Αναγέννησης» με τον «Ηρακλή» είναι η προσωπικότητα του φιλόλογου Σωτήρη Ζούμπου.²⁰⁷ Ο τελευταίος, ο οποίος εμφανίζεται το 1925 ως πρόεδρος του συλλόγου να προσκαλεί, μέσω του τοπικού Τύπου, «... πάντα τα μέλη ... και όσοι θέλουν να εγγραφώσι ως τοιαύτα ...» στα γραφεία της συλλόγου «... εν τη λεωφόρω Δωδώνης αρ. 49» προκειμένου να ψηφιστεί καταστατικό, να λάβουν χώρα διοικητικές αρχαιρεσίες και να ορισθεί κανονισμός ωρών των ασκήσεων (εικ. 13).²⁰⁸ Από την συνεδρίαση αυτή προκύπτει το νέο διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου το οποίο απαρτίζεται από τον Σωτ. Ζούμπο (πρόεδρο), τον ιατρό Π. Αποστολίδη (αντιπρόεδρο), τον έμπορο Χ. Μαρτίνη (ταμία), τον Β. Παππά (γεν. διαχειριστή) και τους Αρ. Χαντέλλη και τον υπολοχαγό Αρ. Μπαλτατζή ως αρχηγούς του ποδοσφαιρικού τμήματος.²⁰⁹ Παράλληλα με τις παραπάνω διεργασίες ο σύλλογος, κατά το ίδιο έτος, αρχίζει να λειτουργεί στις τάξεις του και τμήματα χορωδίας και μανδολινάτας (εικ. 14).²¹⁰

Αν και φαίνεται να δραστηριοποιείται αγωνιστικά στο επόμενο χρονικό διάστημα, η ισχνή αυτή αγωνιστική παρουσία του «Ηρακλή»²¹¹ δικαιολογεί σε μεγάλο βαθμό το δημοσίευμα του *Ηπειρωτικού Αγώνα*, κατά το 1927, σύμφωνα με το οποίο ο «... εν αδρανεία διατελών ...», μέχρι πρότινος, σύλλογος ανασυστήνεται για ακόμη μια φορά. Η διεργασία αυτή μάλιστα θα οδηγήσει και στη συγκρότηση ενός νέου διοικητικού συμβουλίου, το οποίο αυτήν την φορά θα αποτελείται από τον δικηγόρο Σωτ. Γκιζά (πρόεδρος), τον Φωτ. Μαρτίνη (αρχηγός), τον Δημ. Αυγερόπουλο (υπαρχηγός), τον έμπορο Κων. Παππά (γραμματέας), τον Σταμ. Παπαζώη (διαχειριστής) και τον Αν. Μελή (ταμία).²¹²

Επιπλέον, και πάντα στα πλαίσια των ερευνητικών δεδομένων που προέκυψαν, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η τελευταία αυτή ανασύσταση δίνει και μια σημαντική ώθηση στην, τουλάχιστον αγωνιστική, δραστηριότητα του συλλόγου. Στα πλαίσια αυτά λοιπόν, λίγους μήνες αργότερα, και πιο συγκεκριμένα τον Μάιο του '28, ο «Ηρακλής» προκηρύσσει ποδοσφαιρική αναμέτρηση εναντίον της ομάδας του στρατού, στην πλατεία Στρατώνων.²¹³ Η αναμέτρηση αυτή, όπως σημειώνεται, θα λάβει χώρα στις 14 του εν λόγω μήνα και - πέραν του αμιγώς αγωνιστικού - θα

²⁰⁶ Ι.Α.Δ.Ι., Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ιωαννιτών (στο εξής Π.Δ.Σ.Δ.Ι.), χφ. 11, αρ. απόφ. 76-07/04/1927, φ. 322^v

²⁰⁷ η σχέση του Σωτήρη Ζούμπου με τον Εφηβικό Ηθοπλαστικό Σύλλογο «Αναγέννηση» επιβεβαιώνεται στο Α. Ν. Γιαννέλος, «Τα περιοδικά στα Ιωάννινα μετά την απελευθέρωση», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 38, 2004, 24

²⁰⁸ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 31/10/1925, 4

²⁰⁹ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 02/11/1925, 4

²¹⁰ Ι. Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου, 1923-1924*, τόμ. 5, ο.π., 25

²¹¹ *Αθλητικός Κόσμος*, τχ. 28, 1/11/1926, 16

²¹² *Ηπειρωτικός Αγών*, 14/10/1927, 4

²¹³ Η πλατεία Στρατώνων βρισκόταν πίσω από τα κτίρια της VIII Μερραρχίας, περίπου εκεί όπου βρίσκεται σήμερα το πάρκο «Λιθαρίτσια» αποτελούσε μια εκ των «αθλητικών εγκαταστάσεων» στις οποίες λάμβαναν χώρα αθλητικές αναμετρήσεις, κυρίως ποδοσφαιρικές. Για την καταγραφή των αθλητικών εγκαταστάσεων της πόλης των Ιωαννίνων κατά την υπό εξέταση περίοδο βλέπε το επόμενο κεφάλαιο

έχει και φιλανθρωπικό χαρακτήρα, καθώς τα έσοδα της πρόκειται να διατεθούν υπέρ των σεισμοπαθών του μεγάλου σεισμού που είχε ήδη πλήξει την Κόρινθο. Μάλιστα, σχετικά με το γεγονός, η *Ήπειρος* σημειώνει πως «πάσα σύστασις προς ενίσχυσιν της εν λόγω ενεργείας θεωρείται περιττή».²¹⁴ Παρά την προκήρυξη πάντως, καθώς προκύπτει, ο αγώνας αναβάλλεται για τις επόμενες ημέρες – με άγνωστο το αν τελικώς έλαβε χώρα - και στην θέση του προκηρύσσονται προκριματικοί μεταξύ των δύο ομάδων.²¹⁵

Το νέο ενδιαφέρον που παρατηρείται στην δραστηριότητα του «*Ηρακλή*» αποτυπώνεται και σε έναν ακόμη τομέα: εκείνον της δημοφιλίας του συλλόγου. Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από δημοψήφισμα, το οποίο διοργανώνει η πανελλήνιας κυκλοφορίας *Αθλητική Εβδομάς* σχετικά με το πιο δημοφιλές σωματείο, ο «*Ηρακλής*» από την πρώτη κιόλας στιγμή, εντοπίζεται μεταξύ άλλων επίσημων και ανεπίσημων σωματείων της ελληνικής επικράτειας έχοντας λάβει 2 ψήφους.²¹⁶ Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως τα αποτελέσματα δημοσιεύονται εβδομαδιαίως και μόνον εάν πληρούν τους κανόνες που έχει ορίσει η εφημερίδα για το δημοψήφισμα. Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο οι ψήφοι να ήταν περισσότερες αλλά τελικώς να απορρίφθηκαν. Στα πλαίσια αυτά λοιπόν, σε κατοπινό φύλλο, ο σύλλογος λαμβάνει 4 ψήφους²¹⁷ οι οποίες αυξάνονται σε 6²¹⁸ και αργότερα σε 13²¹⁹ ώσπου να καταλήξουν στις 23²²⁰ όταν και η διαδικασία του δημοψηφίσματος τερματίζεται. (εικ. 15)

Επιστρέφοντας στον τομέα της αγωνιστικής δραστηριότητας, η τελευταία συνεχίζεται με αμείωτη ένταση. Στα πλαίσια αυτής, και πάντα με γνώμονα τις καταγραφές του Τύπου της περιόδου, ο «*Ηρακλής*», κατά τα έτη 1928-1929, δίνει εσωτερικούς αγώνες με την Β' ομάδα του,²²¹ με μικτές ομάδες της πόλης²²² ενώ σπανίως αγωνίζεται και ενάντια σε ομάδες άλλων πόλεων της Ηπείρου, όπως της Πρέβεζας.²²³ Αρκετές φορές, μάλιστα, την ομάδα στελεχώνουν και μέλη του διοικητικού συμβουλίου της όπως οι Δημ. Αυγερόπουλος, Φωτ. Μαρτίνης και Σταμ. Παπαζώης.²²⁴

Εξίσου συχνές είναι και οι αναμετρήσεις με την ποδοσφαιρική ομάδα του στρατού στο γήπεδο της πλατείας Στρατώνων. Όπως καταγράφεται μάλιστα, αν και οι αναμετρήσεις αυτές λαμβάνουν χώρα «... υπό τον συνήθη ακατάσταστον καιρόν ...» της πόλης, η έκβαση τους οδηγεί στο να

²¹⁴ *Ήπειρος*, 09/05/1928, 2· *Ηπειρωτικός Αγών*, 09/05/1928, 2

²¹⁵ *Ηπειρωτική Αγών*, 11/05/1928, 1

²¹⁶ *Αθλητική Εβδομάς*, 11/07/1928, 23

²¹⁷ *Αθλητική Εβδομάς*, 18/07/1928, 23

²¹⁸ *Αθλητική Εβδομάς*, 26/07/1928, 24

²¹⁹ *Αθλητική Εβδομάς*, 02/08/1928, 21

²²⁰ *Αθλητική Εβδομάς*, 12/09/1928, -

²²¹ *Αθλητική*, 01/11/1928, 3

²²² *Αθλητική*, 10/11/1928, 14/02/1929, 3· *Αθλητική Εβδομάς*, 21/02/1929, 12

²²³ *Αθλητική*, 26/11/1929, 3

²²⁴ *Αθλητική*, 01/11/1928, 3

χαρακτηριστούν οι ομάδες «... αξίας λόγου, αίτινες ... δίδουν την πεποίθησιν ότι θα αποβούν υπολογίσιμοι».²²⁵

Ανάλογες αναμετρήσεις ωστόσο λαμβάνουν χώρα και εναντίον ποδοσφαιρικών στρατιωτικών ομάδων άλλων πόλεων, όπως της Κέρκυρας. Η τελευταία μάλιστα, η οποία λαμβάνει χώρα τον Ιανουάριο του 1930, χαρακτηρίζεται ως «... λαμπράν πρωτοβουλίαν ...» για την συνολική αθλητική δραστηριότητα της πόλης ενώ η παρουσία επισήμων και πλήθους φιλάθλου κοινού μεταφράζεται ως εκδήλωση του ενδιαφέροντος «... υπέρ της αναπτύξεως του αθλητικού στοιχείου των Ιωαννίνων».²²⁶

Τελικώς, το 1930 φαίνεται πως αποτελεί το τελευταίο έτος ύπαρξης του «*Ηρακλή*» καθώς τα επόμενα χρόνια δεν εμφανίζεται να έχει δραστηριότητα· ως εκ τούτου εικάζεται πως η ατέλεια αυτής της πρώτης, στα μεταπελευθερωτικά χρονικά της πόλης, αθλητικής συσσωμάτωσης φτάνει στο τέλος της.

Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος Ιωαννίνων «ο Πύρρος» (1924): αθλητική πρωτοπορία και αγωνιστική εξωστρέφεια

Σε αντίθεση με την ίδρυση του «*Ηρακλή*» εκείνη του Πανηπειρωτικού Αθλητικού Συλλόγου Ιωαννίνων «ο Πύρρος» φαίνεται να προκύπτει κατά το έτος το οποίο μαρτυρά το Β.Α.Σ.. Η εν λόγω διαπίστωση συνάγεται αρχικώς από την ύπαρξη μιας ανακοίνωσης του ίδιου του συλλόγου στις 15/06/1924 – δηλαδή τρεις ημέρες πριν αυτός αποκτήσει επίσημη μορφή²²⁷ - στο περιοδικό *Αναγέννησις*, μέσω της οποίας αυτός πληροφορεί ότι «... από της τρεχούσης εβδομάδος θα αρχίση τας εργασίας του ... και θα προπονήση τους διαφόρους φιλάθλους εις όλα τα είδη των αγωνισμάτων».²²⁸

Επιπλέον, η διαδικασία ίδρυσης του φαίνεται να σχετίζεται με το ήδη διατελόν Σύστημα Προσκόπων της πόλης. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί μια σειρά από γεγονότα και πληροφορίες, που αφορούν τα δύο σωματεία και την σχέση που έχουν και οι οποίες αποτυπώνονται στα έντυπα μέσα της περιόδου.

Ένα πρώτο πεδίο της σχέσης μεταξύ «*Πύρρου*» και Προσκόπων είναι η συστέγαση τους σε κοινά γραφεία. Όπως χαρακτηριστικά πληροφορεί και η *Αναγέννησις*, στο ίδιο δημοσίευμα με παραπάνω, «*δι' εγγραφάς μελών και περισσοτέρας πληροφορίας ας απευθυνθούν οι θέλοντες εις τα Γραφεία των Προσκόπων ...*» στην οδό Αραβαντινού 14.²²⁹

Ένα δεύτερο πεδίο είναι αυτό που συγκροτείται στη βάση της κοινής δράσης των δύο συλλόγων και εκφράζεται μέσω της συνδιοργάνωσης αθλητικών αγώνων. Συγκεκριμένα κατά τον Ιούνιο και

²²⁵ *Αθλητική*, 12/01/1929, 3· 17/01/1929, 3· 14/02/1929, 3· *Αθλητική Εβδομάς*, 21/02/1929, 12

²²⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 29/01/1930, 3

²²⁷ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αρ. 112

²²⁸ *Η Αναγέννησις*, τχ. 11, 15/06/1924, 1

²²⁹ στο ίδιο

Αύγουστο του 1924 ο νεοσυσταθείς «Πύρρος» συνδιοργανώνει με τους Προσκόπους τους πρώτους κολυμβητικούς²³⁰ και αθλητικούς²³¹ αγώνες στα χρονικά της πόλης. Οι αγώνες αυτοί διοργανώνονται, αντιστοίχως, στην περιοχή του Μώλου και σε εκείνη του Ζεβαδιέ - οι τελευταίοι μάλιστα στα πλαίσια των εγκαίνιων του τοπικού Γυμναστηρίου²³² - ενώ περιλαμβάνουν διάφορα αθλήματα (όπως 100, 200 και 300 μέτρα ελεύθερης κολύμβησης, αγώνες δρόμου, ρίψεως και άλματος) (εικ. 16 και εικ. 17)· σε αμφότερες τις διοργανώσεις, ιθύνων νους είναι ο αρχηγός του Συστήματος Προσκόπων και νομικός Γεώργιος Αχ. Βαβαρέτος.

Το τρίτο, και τελευταίο, πεδίο σχέσης του «Πύρρου» με το Σύστημα Προσκόπων έχει να κάνει με το γεγονός πως μέλη του πρώτου διατελούν ή έχουν διατελέσει μέλη του δεύτερου. Παραδείγματα αυτής της συνθήκης αποτελούν κατά την πρώτη περίοδο σύστασης του συλλόγου ο πρόεδρος του, και καθηγητής στο επάγγελμα, Β. Σαχίνης ο οποίος, όπως προκύπτει, έχει ήδη διατελέσει αρχηγός των Προσκόπων. Ομοίως, κατά την προκείμενη περίοδο, ο Γεώργιος Αχ. Βαβαρέτος, διατελεί συγχρόνως γενικός γραμματέας του «Πύρρου» και αρχηγός του προσκοπικού Συστήματος.²³³

Σε ότι αφορά την ονομασία του σωματείου, αυτή, καθώς σημειώθηκε και στην περίπτωση του «Ηρακλή», εξυπηρετεί ορισμένες σκοπιμότητες. Τόσο, λοιπόν, ο επιθετικός προσδιορισμός «Πανηπειρωτικός», όσο και η χρήση του ιστορικού προσώπου του Πύρρου θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως στοχεύουν στην ανάδειξη της τοπικής ταυτότητας και του ιστορικού συνεχούς του – ένα χαρακτηριστικό των επαρχιακών σωματείων, όπως έχει σημειώσει και η Χρ Κουλούρη.²³⁴ Όσον αφορά, από την άλλη, το έμβλημα του συλλόγου αυτό ήταν ένας βυζαντινός δικέφαλος αετός ενώ τα χρώματα ενώ χρώματα της ομάδας ήταν το άσπρο και το μαύρο.²³⁵

Επιπλέον, και σε σχέση με ορισμένα ακόμη χαρακτηριστικά, όπως ενημερώνει η *Αναγέννησις*, ο σύλλογος ορίζει «δικαίωμα εγγραφής ... δρ. 3 και μηνιαία συνδρομή δραχ 2»²³⁶ (εικ. 18) ενώ, μεταξύ άλλων, τον Δεκέμβριο του 1924 – δηλαδή 6 μήνες από την ίδρυση του – αποκτά και τον δικό του αθλητικό χώρο όταν ο Δήμος του παραχωρεί το γυμναστήριο στην περιοχή Ζεβαδιέ. Στην απόφαση

²³⁰ Η άποψη σχετικά με το ότι είναι οι πρώτοι κολυμβητικοί αγώνες υποστηρίζεται στο *Ηπειρωτική Ηχώ*, 01/01/1925, 4 και στο Α. Ν. Γιαννέλος, ο.π., 30· βλ. επίσης *Ηπειρος*, 29/06/1924, 2· *Η Αναγέννησις*, τχ. 13, 15/07/1924, 8

²³¹ Η άποψη σχετικά με το ότι είναι οι πρώτοι αθλητικοί αγώνες υποστηρίζεται στο *Ηπειρωτική Ηχώ*, ο.π. και *Η Αναγέννησις*, τχ. 16, 01/09/1924, 8· βλ. επίσης *Ηπειρος*, 24/08/1924, 2· 29/08/1924, 2

²³² Το Γυμναστήριο στην περιοχή του Ζεβαδιέ αποτελούσε μια από τις αθλητικές εγκαταστάσεις της πόλης. Για την καταγραφή των αθλητικών εγκαταστάσεων της πόλης των Ιωαννίνων κατά την υπό εξέταση περίοδο βλέπε το επόμενο κεφάλαιο

²³³ Σε ότι αφορά την παρουσία των εν λόγω προσώπων στο διοικητικό σχήμα του «Πύρρου» βλ. *Ηπειρωτική Ηχώ*, 24/10/1924, 4· σε ότι αφορά την σχέση του Β. Σαχίνη με τους προσκόπους βλ. Α. Ν. Γιαννέλος, ο.π., 26 και ειδικότερα την υποσημείωση 7

²³⁴ Χρ. Κουλούρη, ο.π., 194· για τον χαρακτήρα της ηπειρώτικης ταυτότητας ενδεικτικά βλ. Elias G. Skoulidas, *ibid.*

²³⁵ Γ. Δ. Φαρμάκης, ο.π., 15

²³⁶ *Η Αναγέννησις*, τχ. 11, 15/06/1924, 1· συγκρίνοντας το κόστος εγγραφής και συνδρομής με τα μέσα ημερομίσθια της περιόδου συμπεραίνουμε πως ο «Πύρρος» ήταν ένα σωματείο που επέτρεπε συμμετοχή σε μια μεγάλη μερίδα της κοινωνικής ιεραρχίας στο Μ. Ρηγινός, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα (Βιομηχανία – Βιοτεχνία)*, Ε.Τ.Ε, Αθήνα, 1987, 38-50

της παραχώρησης μάλιστα, η οποία γίνεται γνωστή και μέσω του Τύπου,²³⁷ διατυπώνεται ρητώς πως ο σύλλογος «... ουδέν πραγματικό δικαίωμα αποκτά ... πλην της απλής συμφώνως προς τον προορισμόν του Γυμναστηρίου χρήσεως και υπό τους όρους όπως έχη το δικαίωμα ο Δήμος να διαθέση το γυμναστήριον δι' οιανδήποτε χρήσιν και ζητήση ν' αφαιρέση από τον Σύλλογο ... όποτε δήποτε θελήση ».²³⁸ Αν, πάντως, μπορούμε να συνάγουμε κάποιο συμπέρασμα από το τελευταίο γεγονός αυτό είναι ότι ο «Πύρρος» πρέπει να θεωρείται το πρώτο αθλητικό σωματείο των Ιωαννίνων με δικό του αθλητικό χώρο.

Για το χρονικό διάστημα του έτους 1925, τα δημοσιεύματα τα οποία αφορούν τον σύλλογο και την δραστηριότητα του είναι σποραδικά. Μεταξύ αυτών το κυριότερο καταγράφει τις αρχαιρεσίες του νέου διοικητικού συμβουλίου του - οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο κτίριο του Κουραμπά - το οποίο αποτελείται από τους Χαρ. Στάρα στην θέση του προέδρου, τον καθηγητή Δημ. Μαντζίλα στην θέση του γραμματέα, τον έμπορο Επαμεινώνδα Πουλή ως ταμία, και τον δικηγόρο Σωτήριο Γκιζά και τον δάσκαλο Ευάγγελο Ζαγόρο στις θέσεις των συμβούλων.²³⁹ Ο τελευταίος, μάλιστα, αποτελεί ακόμη μια ένδειξη της σχέσης του συλλόγου με το Σύστημα Προσκόπων της πόλης καθώς και αυτός, έχει χρηματίσει αρχηγός των τελευταίων.²⁴⁰

Η σποραδικότητα των δημοσιευμάτων θα μπορούσαμε να πούμε πως απαντάται, πιθανότατα, στη μη-βιώσιμη κατάσταση του σωματείου κατά την προκειμένη περίοδο. Στη διαπίστωση αυτή συνηγορεί σε μεγάλο βαθμό και ένα δημοσίευμα της *Ελευθερίας*, τον Ιούνιο του 1927, σύμφωνα με το οποίο ο σύλλογος «... επανασυστήθη προ τινός ...».²⁴¹ Η επανασύσταση αυτή, ως διεργασία, θα αποδώσει ακόμη ένα νέο διοικητικό σχήμα, το οποίο αποτελείται από τους νομικούς Σωτ. Γκιζά και Γεωρ. Βαβαρέτο, τον έμπορο Επ. Πουλή, τον Λέοντα Οικονόμου και τον Δημ. Χαμπίμπη,²⁴² ενώ, επιπλέον, θα συνοδευτεί και από την διοργάνωση εσωτερικών και Πανεπειρωτικών Αγώνων.²⁴³

Τους πρώτους μήνες του 1928 ο «Πύρρος» θέτει σε εφαρμογή εκείνο το αθλητικό εγχείρημα το οποίο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως, χαρακτηρίζει την πρωτοπορία της δραστηριότητας του, δικαιολογώντας, κατά αυτόν τον τρόπο, και τον χαρακτηρισμό τον οποίο επιλέξαμε: μια ποδηλατοδρομική εκδρομή με προορισμό την Κωνσταντινούπολη.

Πιο συγκεκριμένα, στις 10 Μαρτίου ο *Ηπειρωτικός Αγών* δημοσιεύει σχετικά ότι “κατόπιν αποφάσεως του Διοικητικού Συμβουλίου του Αθλητικού ... Συλλόγου «Πύρρος» την 10^{ην} Ιουνίου. ... θέλει γίνει μεγάλη π[ο]δηλατοδρομική εκδρομή μέχρι της Κωνσταντινουπόλεως ” σημειώνοντας

²³⁷ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 11/12/1924, 4

²³⁸ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 9, αρ. απόφ. 195-03/02/1924, φ. 90^ν-91^ρ

²³⁹ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 28/06/1925, 4

²⁴⁰ Αργ. Γιαννέλος, ο.π., 26 και ειδικότερα την υποσημείωση 7

²⁴¹ *Ελευθερία*, 06/06/1927, 2

²⁴² *Ελευθερία*, 07/07/1927, 1,2

²⁴³ *Ελευθερία*, 30/06/1927, 1

επιπλέον, σχετικά με το εγχείρημα, ότι «η διανυθισσομένη απόστασις υπολογίζεται εις 2000 χιλιόμετρα και οι ποδηλατισταί θα διέλθουν δια της Β. Ηπείρου, Θεσσαλνίκης (sic), Ανδριανουπόλεως καταλήγοντες εις Μεγάλην Πλατείαν την της Κωνσταντινουπόλεως».²⁴⁴

Όσο και αν φαίνεται εκτός πραγματικότητας, χρονικού ή κοινωνικού συγκειμένου, το εγχείρημα του «Πύρρου» είναι πέρα για πέρα αληθινό, κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται σχεδόν έναν μήνα αργότερα όταν και ξεκινούν οι πρώτες ποδηλατοδρομικές προπονήσεις. Σε μια εξ αυτών, καθώς αναφέρεται, οι ποδηλάτες του συλλόγου διανύουν περίπου 50 χιλιόμετρα ενώ ακολουθούν και άλλες προς πόλεις πέριξ των Ιωαννίνων.²⁴⁵ Μεταξύ των τελευταίων είναι και η Άρτα για την οποία την 21^η και 22^α του ίδιου μήνα οργανώνεται ακόμη μια προπονητική εκδρομή αποστάσεως 160 χιλιομέτρων μετ' επιστροφής και διάρκειας 5 ωρών.²⁴⁶ (εικ. 19)

Τελικώς, δεν γνωρίζουμε αν η ποδηλατοδρομική εκδρομή προς την Κωνσταντινούπολη λαμβάνει χώρα, κυρίως εξαιτίας του ότι το εγχείρημα δεν ξανακαταγράφεται στη δημοσιότητα της πόλης. Μοναδικό σχετικό γεγονός είναι ένα αίτημα του προέδρου του συλλόγου Σωτ. Γκιζά προς το Δήμο της πόλης, το οποίο ωστόσο γίνεται αρκετές ημέρες κατόπιν της προγραμματισμένης ημερομηνίας έναρξης της εκδρομής – δείγμα, ενδεχομένως, κάποιας προσωρινής ματαίωσης· το εν λόγω αίτημα, το οποίο και συζητείται στο δημοτικό συμβούλιο της πόλης την 9^η Ιουλίου 1928,²⁴⁷ ζητά, εκ μέρους του Δήμου, την άμεση καταβολή της προβλεπόμενης ετήσιας επιχορήγησης προκειμένου το ποδηλατικό τμήμα του συλλόγου να φέρει εις πέρας το εγχείρημα εντός του πρώτου δεκαημέρου του Ιουλίου. Αν και το αίτημα γίνεται, εν τέλει, δεκτό το εγχείρημα παραμένει άγνωστο αν τελέσθηκε.²⁴⁸

Σε ότι αφορά την υπόλοιπη αγωνιστική δραστηριότητα, ο «Πύρρος» φαίνεται πως τον Μάιο του εν λόγω έτους αντικαθιστά τον «Ηρακλή» στην ποδοσφαιρική αναμέτρηση η οποία έχει προκηρυχθεί προς ενίσχυση των σεισμοπαθών του μεγάλου σεισμού της Κορίνθου.²⁴⁹ Σε διοικητικό επίπεδο, από την άλλη, προκηρύσσεται για το τέλος του μήνα γενική συνέλευση, η οποία θα λάβει χώρα στη Ζωσιμαία Σχολή και στην οποία μεταξύ άλλων θα συζητηθεί και το ενδεχόμενο το σωματείο να αναγνωριστεί από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.²⁵⁰

Χωρίς, πάντως, να γνωρίζουμε αν τελικώς αποφασίζεται ή όχι η αναγνώριση του «Πύρρου» αυτό το οποίο μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα είναι πως η γενική συνέλευση αυτή αποδίδει στο

²⁴⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 10/03/1928, 3

²⁴⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 05/04/1928, 3

²⁴⁶ *Ηπειρος*, 20/04/1928, 2· *Ηπειρος*, 22/04/1928, 2

²⁴⁷ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 13, αύξ. αριθμ. 108-09/07/1928, φ. 39

²⁴⁸ για μια συνοπτική ανάλυση του φαινομένου βλ. και το Στρ. Ψαράκης, «Μια άγνωστη ιστορία ποδηλατοδρομίας στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου (1928)» στο <http://goo.gl/tra42H> (πρόσβ.: 20/05/2015, 11:51)

²⁴⁹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 25/05/1928, 4

²⁵⁰ *Ηπειρωτικός Αγών*, 31/05/1928, 4

σωματείο ένα νέο διοικητικό συμβούλιο. Το τελευταίο αποτελείται από τους Σωτ. Γκιζά, ο οποίος επανεκλέγεται παμψηφεί πρόεδρος του συλλόγου, τον Επαμ. Πουλή ως ταμία ενώ στην θέση του αντιπροέδρου εκλέγεται ο χρηματιστής Σπ. Πούλιος, γενικός γραμματέας ο φοιτητής Γ. Πουτέτσης και έφορος γυμναστηρίου ο Δημ. Αυγερόπουλος. Καθώς συμπληρώνεται από το δημοσίευμα της *Ηπείρου* «η θέσις του γυμνασιάρχου ανετέθη εις τον κ. Δαλιάνην άριστον προπονητήν».²⁵¹

Το επόμενο έτος (1929) ο «*Πύρρος*» προβαίνει σε ακόμη μια πρωτοποριακή αγωνιστική διοργάνωση. Συγκεκριμένα, κατόπιν της ποδηλατοδρομίας την οποία επιχείρησε να διοργανώσει κατά το προηγούμενο έτος, σειρά έχει τώρα το επιχείρημα διοργάνωσης ιπποδρομιών.²⁵² Καθώς, λοιπόν, δημοσιεύεται “ο *Αθλητικός σύλλογος* ..προκήρυξεν ... ιπποδρομίας εις τας οποίας δύνανται να λάβωσιν μέρος άπαντες οι βουλόμενοι ιππείς κατόπιν αιτήσεως” συμπληρώνοντας πως «... το ανωτέρω αγώνισμα είναι πρωτοτυπία δια την χώραν».²⁵³ Παράλληλα με την προηγούμενη διοργάνωση, συνεχίζει να αναμετράται και σε ανεπίσημους ποδοσφαιρικούς αγώνες με άτυπες ομάδες της πόλης όπως η «*Στρατιωτική*»²⁵⁴ καθώς και εκείνη η οποία έχει σχηματιστεί από μαθητές του Πεντατάξιου Διδασκαλείου της πόλης.²⁵⁵

Ανάλογη δραστηριότητα καταγράφει και κατά την διάρκεια του 1930 συνεχίζοντας τις ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις με μην αναγνωρισμένα σωματεία της πόλης όπως αυτό της προσκοπικής «*Νίκης*» στο γήπεδο της πλατείας Στρατώνων.²⁵⁶

Βεβαίως, αν θα μπορούσε κάτι να χαρακτηρίσει το εν λόγω έτος, αυτό σίγουρα θα ήταν η εξωστρέφεια η οποία χαρακτηρίζει την δράση του «*Πύρρου*» η οποία, δίχως αμφιβολία, συνιστά μια καινοτομία σε σύνολη την νεότερη αθλητική ιστορία των Ιωαννίνων. Η εξωστρέφεια αυτή εκφράζεται πρωτίστως με την διοργάνωση φιλικού αγώνα μεταξύ του γιαννιώτικου συλλόγου και του *Παναιτωλικού*· για το γεγονός, μάλιστα, πληροφορούμαστε μέσω των σελίδων του *Ηπειρωτικού Αγώνα* πως η αναμέτρηση «... θα λάβη χώρα εις το *Αγρίνιον*...» ενώ, επίσης, σημειώνεται «... ότι πρώτην φο(ρ)άν ομά(ς) των *Ιωαννίν(ω)ν* θα περάση τα σύ(ν)ορα της *Ηπε(ί)ρου* για ν’ αγω(ν)ισθή ...».²⁵⁷ Η τελευταία διαπίστωση, αν και εκπορεύεται από ένα ξεκάθαρα αθλητικό γεγονός αναδεικνύει, συν τοις άλλοις, μια ιστορική πραγματικότητα της μεσοπολεμικής *Ηπείρου* – καθοριστική και στην ανάπτυξη του αθλητισμού: τις κακές συγκοινωνιακές υποδομές.²⁵⁸

²⁵¹ *Ηπειρος*, 16/06/1928, 1

²⁵² *Ηπειρωτικός Αγών*, 13/02/1929, 4

²⁵³ *Η Αθλητική*, 09/03/1929, 3

²⁵⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 13/11/1929, 2

²⁵⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 21/11/1929, 4

²⁵⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 11/01/1930, 4

²⁵⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 30/03/1930, 1

²⁵⁸ Μ. Παππά, «Νέες Χώρες και εθνική ενσωμάτωση: το παράδειγμα των Ιωαννίνων», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσιος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου: Ιστορία – Λογισόνη: Η Ηπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913*, τόμ. Α, ο.π., 221-242

Της φιλικής αναμέτρησης στο Αγρίνιο, ωστόσο, προηγείται μια αντίστοιχη μεταξύ των ίδιων συλλόγων στα Ιωάννινα²⁵⁹ με το γεγονός, μάλιστα, να καταγράφεται από τον τοπικό Τύπο σε σχεδόν ημερήσια διάταξη και με κάθε λεπτομέρεια. Χαρακτηριστικό του τελευταίου είναι η αναφορά πως οι αθλητές του *Παναιτωλικού*, άμα τη αφίξει τους στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, «... *εγένοντο δεκτοί ... παρά του Δημάρχου κ. Βλαχλείδη εν τω δημ(α)ρχιακώ Μεγάρω και προσεφέρθησαν υπό του Δήμου εις αυτού(ς) αν(α)ψυκτ(ι)κά*».²⁶⁰ Σχετικά με την αναμέτρηση, η οποία περιγράφεται σε κάθε πτυχή της,²⁶¹ τονίζεται πως την «... *παρηκολούθησαν ο Δήμαρχος της πόλεως ... και πλείστα μέλη της Κοινωνίας (sic) της ...*» καθώς και πως κατόπιν της λήξης της ακολούθησε τιμητικό δείπνο με παρουσία όλων των αθλητών και παραγόντων της πόλης.²⁶² (εικ. 20 και εικ. 21)

Αναλόγως του αγώνα με τον *Παναιτωλικό* διεξάγεται, το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα, και αγώνας με τον *Παναμβρακικό*. Το πρώτο παιχνίδι λαμβάνει χώρα στην Άρτα όπου η δεύτερη ομάδα του «*Πύρρου*» ηττάται²⁶³ ενώ το δεύτερο διεξάγεται, λίγες ημέρες αργότερα, στο σύνηθες γήπεδο της πλατείας Στρατώνων με νικήτρια την ομάδα των Ιωαννίνων. Καθώς σημειώνεται, μάλιστα, «*εξ' Άρτης δια να παρακολουθήσουν την συν(ά)ντησιν ήλθον και πολλοί φίλαθλοι*» ενώ μετά το τέλος του παιχνιδιού «*ο κ. Δήμαρχος εις τους νικητάς π(ρ)οσέφερεν ... έπαθλον κυπέλλου*».²⁶⁴ Επιπλέον, όπως δημοσιεύεται σε κατοπινό φύλλο, η σχέση του γιαννιώτικου με τον αρτινό σύλλογο δεν εξαντλείται αποκλειστικά στο αγωνιστικό πεδίο αλλά συγκροτείται και στα πλαίσια ενός υποτυπώδους δικτύου συνεργασίας. Δείγμα της τάσης αυτή φαίνεται να είναι η πρόθεση των δύο σωματείων να σχηματίσουν από κοινού μια μικτή ομάδα η οποία να αναμετρηθεί εναντίον του Πανιωνίου.²⁶⁵

Εκτός, πάντως, από την αγωνιστική δραστηριότητα κατά το εν λόγω έτος λαμβάνουν χώρα και διοικητικές αρχαιρεσίες στα πλαίσια των οποίων συγκροτείται ένα νέο διοικητικό συμβούλιο· το τελευταίο απαρτίζεται, μεταξύ άλλων, οι νομικοί Γ. Κωνσταντινίδης και Στ. Κατσαδήμας, ο εκπαιδευτικός Αλκ. Κοντοπάνος, ο ιατρός Π. Αποστολίδης, ο έμπορος Α. Τσουκανέλης καθώς και ο ωρολογοποιός Κ. Βαζάκας.²⁶⁶

Το 1931, συνεχίζοντας στη λογική της εξωστρέφειας, το σωματείο του «*Πύρρου*» προβαίνει σε ακόμη μια πρωτοποριακή κίνηση: την ιστορικά πρώτη, ενδεχομένως, διεθνή αναμέτρηση αθλητικού σωματείου των Ιωαννίνων.

²⁵⁹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 09/05/1930, 4

²⁶⁰ *Ηπειρωτικός Αγών*, 11/05/1930, 4

²⁶¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 16/05/1930, 1, 4

²⁶² *Ηπειρωτικός Αγών*, 13/05/1930, 4

²⁶³ *Ηπειρωτικός Αγών*, 18/07/1930, 4

²⁶⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 22/07/ 1930, 4

²⁶⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 19/08/1930, 4

²⁶⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 17/09/1930, 4

Συγκεκριμένα, καθώς αναφέρει ο *Ηπειρωτικός Αγώνας* της 5^{ης} Απριλίου “επελθούσης συμφωνίας μεταξύ της αθλητικής μας ομάδος «Πύρρος» και της πρωταθλήτριας της Αλβανίας «Σκε(ν)τέρμπεη αύται θα συναντηθούν εις Κορυτσάν ...”.²⁶⁷ (εικ. 22) Την αθλητική αναμέτρηση, η οποία λαμβάνει χώρα λίγο καιρό αργότερα ακολουθούν, ως συνήθως, πολύστηλα αφιερώματα τα οποία περιγράφουν το χρονικό της παραμονής του γιαννιώτικου σωματείου καθώς και του επιτελείου του στην αλβανική πόλη, τον αγώνα – ο οποίος γίνεται υπό κακές καιρικές συνθήκες και λήγει 4-0 υπέρ της «Σκεντέρμπεη» αλλά και το αθλητικό επίπεδο της γειτόνου χώρας σε σύγκριση με εκείνο της Ηπείρου²⁶⁸ ενώ φαίνεται να υπάρχει και πρόθεση μιας επαναληπτικής αναμέτρησης στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, χωρίς πάντως να γνωρίζουμε αν πραγματοποιείται.²⁶⁹

Η αγωνιστική δραστηριότητα του «Πύρρου» συνεχίζεται και κατά το επόμενο χρονικό διάστημα με αναμετρήσεις απέναντι σε ομάδες των γύρω πόλεων, όπως του *Παναμβρακικού* καθώς και της «*Νικόπολης*» στην Πρέβεζα. Τελικώς, το 1932 η δράση του συλλόγου φαίνεται να ατονεί, δείγμα μιας ενδεχόμενης διάλυσης η οποία οφείλεται, καθώς θα δούμε παρακάτω, στην ίδρυση του Π.Α.Σ. «ο Αβέρωφ».

Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Ατρόμητος» (1930) – Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Ολυμπιακός Ιωαννίνων» (1931): η σύντομη ζωή ενός εργατικού και ενός «πειραϊκού» αθλητικού σωματείου

Πριν την ίδρυση του Π.Α.Σ. «ο Αβέρωφ» ωστόσο – στο χρονικό μεταίχμιο της δεκαετίας του 1920 προς την δεκαετία του 1930 - κάνουν την εμφάνιση τους στο δημόσιο πεδίο της πόλης ακόμη δύο συσσωματώσεις, οι οποίες, καθώς θα δούμε εν συνεχεία καταγράφουν βραχύβια δραστηριότητα στα αθλητικά πράγματα των Ιωαννίνων· οι συσσωματώσεις αυτές είναι ο Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Ατρόμητος» (1930) και ο Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Ολυμπιακός Ιωαννίνων» (1931).

Σε ότι αφορά τον πρώτο, αν και δεν γνωρίζουμε κατά πόσο η εμφάνιση του προκύπτει μέσα από μια διαδικασία αναπαραγωγής του προτύπου το οποίο παρέχει το ομώνυμο αθηναϊκό σωματείο (1923), αυτό το οποίο μπορούμε να συνάγουμε είναι πως η ίδρυση του αποτελεί την τυπική θέσμιση (*terminus ante quem*) μιας προγενέστερης συσσωμάτωσης. Στην διαπίστωση αυτή συνηγορεί και η ανάλογη ύπαρξη τεκμηρίων σύμφωνα με τα οποία ο «Ατρόμητος» φαίνεται να καταγράφει αγωνιστική

²⁶⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 05/04/1931, 4

²⁶⁸ *Ηπειρωτικός Αγών*, 18/04/1931, σσ.1, 4

²⁶⁹ *Κήρυξ*, 18/04/1931, 3

δραστηριότητα ήδη από το 1928²⁷⁰ ενώ και ένα έτος κατόπιν της ίδρυσης του παρουσιάζεται μέσω δημοσιεύματος ως «... παλαιά ομάς ...» της οποίας πρόεδρος φέρεται ο νομικός, δημοσιογράφος και μεταγενέστερος δήμαρχος Ιωαννίνων Γρηγόριος Σακκάς.²⁷¹

Σχετικά με τους σκοπούς του σωματείου, αυτοί, αν και γνωστοποιούνται στο αντίστοιχο πεδίο του Β.Α.Σ. με την λακωνική φράση «*η διάδοση του αθλητισμού εν Ηπείρω*»,²⁷² φαίνεται πως επί της ουσίας στοχεύουν στη συγκρότηση αυτού το οποίο μαρτυρά και ο υπότιτλος της υποενοότητας: ενός εργατικού σωματείου. Συγκεκριμένα, καθώς μαρτυρά απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης σχετικά με την χορήγηση οικονομικής βοήθειας το σωματείο κατά το έτος 1931 «... *διαλαμβάνει 40 μέλη προερχόμενα εκ των τάξεων των μαθητών και εργατών*». ²⁷³ Ομοίως, κατά την ίδια περίπου χρονική περίοδο ο τοπικός Τύπος καταγράφει τον «*Ατρόμητο*» ως ομάδα «... *αποτελούμενη ως επί το πλείστον από εργαζόμενα παιδιά ...*». ²⁷⁴ Η εργατική ταυτότητα του συλλόγου επιβεβαιώνεται επιπλέον και από το γεγονός της συγκρότησης μικτής ομάδας με τον τοπικό *Εργατικό Αστέρα*²⁷⁵ ενώ την ίδια άποψη υιοθετεί και ο Κωνσταντίνος Κόκκας υποστηρίζοντας στις μαρτυρίες του πως το σωματείο μετά την πολιτική παρέμβαση της Αριστεράς διαδραμάτισε τον ρόλο της εργατικής ομάδας αποτελούμενη κυρίως από εργάτες υποδηματοποιούς.

Σε αντίθεση με τον «*Ατρόμητο*», ο «*Ολυμπιακός Ιωαννίνων*» φαίνεται πως αποτελεί ακόμη ένα δείγμα της πανελλήνιας απήχησης την οποία καταγράφει κατά την εν λόγω περίοδο ο *Ολυμπιακός Πειραιώς*.²⁷⁶ εξού, άλλωστε, και ο χαρακτηρισμός ως «πειραιϊκό» σωματείο.

Στην διαπίστωση αυτή συνηγορεί και δημοσίευμα του Μαΐου του 1931, σύμφωνα με το οποίο «*η συμπαθής πρωταθλήτρια του Πειραιώς και κατά πάσαν πιθανότητα και της Ελλάδος «Ολυμπιακός» ηλεκτρίζει τας νεονεύτους ομάδας των επαρχιακών πόλεων αι οποία μαζί με την ονομασίαν αυτήν ζηλούν και την δόξαν της. Εσχάτως δεν είναι περισσότερο από ένας μήνας, μερικοί αποστάται του Πύρρου μαζί με μερικούς άλλους ως επί το πλείστον μαθητάς συνέπτυξαν ένα σύλλογο σε πολύ καλές βάσεις και ο οποίος κατ' αυτάς πρόκειται επισήμως να αναγνωρισθή*». (sic)²⁷⁷

Πράγματι, κατόπιν λίγων ημερών η ίδρυση του Αθλητικού και Ποδοσφαιρικού Συλλόγου «*Ολυμπιακός Ιωαννίνων*» αναγνωρίζεται και θεσμικά με σκοπό της δράσης του, καθώς σημειώνεται στο Β.Α.Σ., «*τη διάδοση του αθλητισμού εν Ηπείρω*». ²⁷⁸

²⁷⁰ *Η Αθλητική*, 10/11/1928, 3

²⁷¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 16/05/1931, 2

²⁷² Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 208

²⁷³ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 17, αρ. απόφ. 67-04/05/1931, 21^ν

²⁷⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 16/05/1931, 2

²⁷⁵ *Η Αθλητική*, 10/11/1928, 3

²⁷⁶ Β. Τσοκόπουλος, *Η πόλη και η ομάδα: ο Ολυμπιακός και ο Πειραιάς του Μεσοπολέμου μέσα από ιστορικά τεκμήρια*, Πολύτροπον, Αθήνα, 2008, 21-22

²⁷⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 16/05/1931, 2

²⁷⁸ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 225

Αναφορικά με την αγωνιστική δραστηριότητα των συλλόγων, καθώς προκύπτει από δημοσιεύματα της περιόδου, φαίνεται πως αυτή αναπαράγεται στα πλαίσια ενός δικτύου αναμετρήσεων με τοπικές ομάδες αλλά και ορισμένες οι οποίες προέρχονται από γειτονικές πόλεις. Συγκεκριμένα, ο «Ατρομήτος» αναμετράται με συλλόγους της πόλης, όπως ο «Πύρρος»,²⁷⁹ ενώ κατά το ίδιο χρονικό διάστημα φέρεται να ενδιαφέρεται να ενισχυθεί και με παίκτες οι οποίοι αγωνίζονται στον «Ολυμπιακό Ιωαννίνων».²⁸⁰ Ο τελευταίος, από την άλλη, αν και εξίσου ανταγωνίζεται τον «Πύρρο»,²⁸¹ φαίνεται, επιπλέον, πως έρχεται αντιμέτωπος και με ομάδες γειτονικών πόλεων, όπως τον «Αμφίλοχο»²⁸² ή τον τοπικό «Ολυμπιακό»²⁸³ καθώς και τον Παναμβρακικό.²⁸⁴

Πανεπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Αβέρωφ» (1933): το σωματείο των σωματείων

Κατά αναλογία του «Πύρρου», η δράση τόσο του «Ατρομήτου» όσο και του «Ολυμπιακού Ιωαννίνων» φαίνεται να ατονεί εξίσου κατά το έτος 1932. Στην διαπίστωση αυτή, εκτός από την υποχώρηση την οποία φανερώνει η παρουσία των δύο συλλόγων στο πεδίο δημοσιότητας της πόλης, καθοριστικό ρόλο φαίνεται πως διαδραματίζει και η ίδρυση του Π.Α.Σ. «ο Αβέρωφ».

Η διαδικασία συγκρότησης ενός σωματειακού μορφώματος το οποίο να υπερκαθιστά τα υπάρχοντα ως «σωματείο των σωματείων», εκπροσωπώντας σύνολο το αθλητικό στίγμα της πόλης των Ιωαννίνων και όντας, παραλλήλως, βιώσιμο φαίνεται πως καλλιεργείται ως ιδέα ήδη από το 1932 όταν η Επιτροπή Εθνικής Σωματικής Αγωγής συνερχόμενη στην Γενική Διοίκηση Ηπείρου παροτρύνει τους τοπικούς φορείς προς την σύμπτυξη ενός και μόνου αθλητικού συλλόγου.²⁸⁵ Η προαίρεση αυτή επιβεβαιώνεται αργότερα κατά το εν λόγω έτος όταν καταγράφεται μεταξύ άλλων πως «... απεφασίσθη η συγχώνευσις όλων των αθλητικών συλλόγων, εις ένα Γενικόν Αθλητικόν Σύλλογον ...» γνωστοποιώντας παράλληλα ότι αυτός θα φέρει την επωνυμία «ο Αβέρωφ».²⁸⁶ (εικ. 23)

Σύστοιχη της εν λόγω καταγραφής, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, είναι και η δημοσιοποίηση των αρχαιρεσιών οι οποίες πρόκειται να λάβουν χώρα. Συγκεκριμένα, πρόσκληση συντεταγμένη από τα διοικητικά συμβούλια του «Πύρρου», του «Ατρομήτου» και του «Ολυμπιακού Ιωαννίνων», καλεί άπαντα τα μέλη των εν λόγω σωματείων «... όπως προσέλθωσι ... εις το Κινηματοθέατρον

²⁷⁹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 09/01/1932, 4

²⁸⁰ *Ηπειρωτικός Αγών*, 09/07/1932, 4

²⁸¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 21/06/1931, 4

²⁸² *Ηπειρωτικός Αγών*, 12/05/1931, 4

²⁸³ αναφέρεται και ως «Ολυμπιακός» Καραβασαρά (σ.σ. η παλιά ονομασία της Αμφιλοχίας)· *Ηπειρωτικός Αγών*, 26/05/1931, 1

²⁸⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 04/06/1931, 4

²⁸⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 06/08/1932, 4

²⁸⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 18/11/1932, 1

Ευστρατιάδου εις έκτακτον Γενικήν Συνέλευσιν» με θέματα προς συζήτηση την ανακοίνωση προσωρινής επιτροπής σχετικής με την συγκρότηση του Πανεπειρωτικού Αθλητικού Συλλόγου και την επιλογή του νέου διοικητικού συμβουλίου του.²⁸⁷(εικ. 24) Η διαδικασία αυτή έχει ως αποτέλεσμα την ίδρυση του Π.Α.Σ. «ο Αβέρωφ» ο οποίος αναφέρεται ως ένα σωματείο «... φυσικής αγωγής με διακλαδώσεις εις όλα τα είδη της γυμναστικής του αθλητισμού και των σπορ γενικώς».²⁸⁸ ομοίως της ίδρυσης εκλέγεται και το πρώτο διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου το οποίο αποτελείται από τον έμπορο Σωτ. Μαρτίνη στη θέση του προέδρου, τον γυμνασιάρχη της Ζωσιμαίας Σχολής Χρίστο Σούλη στην θέση του αντιπροέδρου, τον λοχαγό Σ. Αναγνωστόπουλο ως γενικό γραμματέα, τον έμπορο Κ. Ζαλλίγα ως ταμία και τον, επίσης, έμπορο Χρ. Μαρτίνη ως έφορο· σύμβουλοι του σωματείου αναδεικνύονται ο ιατρός Γ. Δευτεραίος, ο ταγματάρχης Ι. Βογάς, ο οδοντίατρος Γ. Χρηστίδης καθώς και οι Γ. Ρίζος, Ι. Νούσιας και Ν. Γκλίναβος ενώ αναπληρωματικοί ο δικηγόρος Σ. Κυρκόπουλος, ο έμπορος Ε. Θεόπιστος και ο, επίσης, δικηγόρος Σ. Ρώμπας· γυμναστής του συλλόγου διορίζεται, τελικώς, ο ήδη αναφερθείς Φάνης Δούμας.²⁸⁹

Κατά το επόμενο χρονικό διάστημα, και συγκεκριμένα τον Απρίλιο του 1933, λαμβάνει χώρα και η τυπική ίδρυση του σωματείου (*terminus ante quem*) η οποία ως σκοπό έχει την «σωματική και ηθική αγωγή των μελών αυτού εν τε τη έδρα και τας επαρχίας Ηπείρου συμφώνως ταις ελληνικαίς παραδόσεσι δια της ιδρύσεως εκασταχού τας ταύτας ... αθλητικών συλλόγων».²⁹⁰

Η ανάδραση την οποία φαίνεται πως προκαλεί η ίδρυση του Π.Α.Σ. «ο Αβέρωφ» στο πεδίο δημοσιότητας της πόλης επιβεβαιώνεται, εκτός από την επιλογή του ονόματος του συλλόγου προς τιμήν του ηπειρώτη εθνικού ευεργέτη Γεωργίου Αβέρωφ, και από την απεικόνιση της σύστασης του στον τοπικό Τύπο. Δείγμα της τάσης αυτής είναι και η άποψη σύμφωνα με την οποία το σωματείο «... περικλύει εις το διοικητικόν και οργανωτικόν αυτού προσωπικόν πρόσωπα επίλεκτα της καλύτερας κοινωνικής τάξεως, των Ιωαννίνων, επιστήμονας και λογίους παντός κλάδου ...».²⁹¹ (sic)

Αναφορικά με την αγωνιστική του δραστηριότητα, αυτή ακολουθεί, εν πολλοίς, την λογική των προκάτοχων τοπικών σωματείων με μοναδική, ωστόσο, διαφορά την απουσία τοπικού ανταγωνισμού – αφού, όπως είδαμε, τα υπόλοιπα σωματεία της πόλης οδηγήθηκαν στη συγκρότηση του. Στα πλαίσια αυτά λοιπόν, αν και εντοπίζονται αγώνες εναντίον άτυπων σωματείων της πόλης, όπως μια ομάδα συγκροτημένη από μαθητές του Αγροτικού Οικοτροφείου της πόλης,²⁹² η πλειοψηφία των αναμετρήσεων του γιαννιώτικου συλλόγου λαμβάνει χώρα εναντίον σωματείων γειτονικών

²⁸⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 19/11/1932, 2

²⁸⁸ *Ηπειρωτικός Αγών*, 25/11/1932, 3

²⁸⁹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 24/11/1932, 4

²⁹⁰ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 265

²⁹¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 28/01/1932, 3

²⁹² *Ηπειρωτικός Αγών*, 11/01/1933, 4

πόλεων όπως του Παναμβρακικού²⁹³ ή του «Κεραυνού» Άρτας.²⁹⁴ Ειδικότερα όσον αφορά την τελευταία αυτή λαμβάνει χώρα στην Άρτα, στα πλαίσια θεσμοθετημένου κυπέλλου υπό τον τοπικό Μητροπολίτη,²⁹⁵ και συνδυάζεται με την διοργάνωση «αθλητικής εκδρομής» από τα Ιωάννινα προκειμένου οι κάτοικοι τους εκτός από τον αγώνα να απολαύσουν και το περιβάλλον της έτερης πόλης της Ηπείρου.²⁹⁶ (εικ. 25)

Προσφυγικός και Αποκεντρωμένος Σωματειακός Αθλητισμός: τα αναγνωρισμένα σωματεία του συνοικισμού Κολχίδας, των Φιλιάτων, της Παραμυθιάς και της Πυρσόγιαννης

Εκτός, βέβαια, των προαναφερθέντων σωματείων, τα οποία είναι αμιγώς αθλητικά και έχουν ως έδρα την πόλη των Ιωαννίνων, η υπό εξέταση περίοδος καταγραφεί και την ίδρυση και δραστηριότητα σωματείων στα οποία μια εκ των δύο προηγούμενων συνθηκών – ενίοτε και οι δύο – δεν ισχύουν: σωματεία προσφυγικά, σωματεία αποκεντρωμένα του γιαννιώτικου αστικού ιστού, σωματεία τα οποία εντάσσουν τον αθλητισμό σε ένα ευρύτερο και πολυσυλλεκτικό πρόγραμμα.

Χρονικά, το πρώτο εξ αυτών των σωματείων το οποίο κάνει την εμφάνιση του ως μια θεσμικά αναγνωρισμένη συσσωμάτωση είναι ο Αθλητικός Σύλλογος Φιλιάτων «ο Ηρακλής»· ιδρυθείς το 1931 με έδρα τις Φιλιάτες της Θεσπρωτίας – οι οποίες κατά την εν λόγω περίοδο ανήκουν διοικητικά στο νομό και το Πρωτοδικείο Ιωαννίνων – ο σύλλογος στοχεύει στην «... προπαρασκευή υγείων σωμάτων ικανών δια την ζωήν τα παιδιά του λαού να αγαπήσουν τας σωματικές ασκήσεις πάσης φύσεως και την υγιεινήν ζωήν της υπαίθρου ως και ν' αναπτύξει αυτά σωματικώς και ηθικώς».²⁹⁷ Αναφορικά με την αγωνιστική δραστηριότητα την οποία καταγράφει αυτή φαίνεται να περιορίζεται σε ποδοσφαιρικούς αγώνες με άτυπα σωματεία των Φιλιάτων ή γειτονικών πόλεων, όπως της Παραμυθιάς,²⁹⁸ με τις αναμετρήσεις να έχουν συχνά και φιλανθρωπικό χαρακτήρα.²⁹⁹

Δύο χρόνια αργότερα, τον Μάιο του 1933, η θεσπρωτική κωμόπολη αποκτά ακόμη ένα αθλητικό σωματείο, τον Αθλητικό Σύλλογο «ο Άρης»· σκοπός του τελευταίου αποτελεί «η σωματική και ηθική των μελών αυτού αγωγή».³⁰⁰ Η ίδρυση του «Άρη», παρά ταύτα, θα πρέπει να λογίζεται περισσότερο ως το *terminus ante quem* της ύπαρξης του η οποία, καθώς μαρτυρά και ο τοπικός Τύπος

²⁹³ *Ηπειρωτικός Αγών*, 11/03/1934, 4· *Ηπειρωτικός Αγών*, 12/03/1934, 2

²⁹⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 04/05/1933, 1

²⁹⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 09/05/1933, 4

²⁹⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 04/05/1933, 4

²⁹⁷ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 233

²⁹⁸ *Ηπειρωτικός Αγών*, 27/08/1931, 4· *Ηπειρωτικός Αγών*, 04/09/1931, 2

²⁹⁹ τον Φεβρουάριο του 1932 ο «Ηρακλής» αγωνίζεται εναντίον μιας άτυπης ομάδας από αγόρια του Οικοτροφείου Φιλιάτων με τις εισπράξεις της αναμέτρησης να προορίζονται για το μαθητικό συσσίτιο της πόλης· *Θεσπρωτία*, 03/02/1932, 4

³⁰⁰ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 270

της περιόδου, φαίνεται πως προκύπτει στα τέλη του 1932.³⁰¹ Σχετικά με την αγωνιστική δραστηριότητα του «Άρη», αυτή περιορίζεται εξίσου σε αναμετρήσεις με συλλόγους γειτονικών πόλεων όπως αυτόν της Παραμυθιάς – στον οποίο παραθέτει, μάλιστα, και τιμητικό δείπνο,³⁰² ή της Πάργας – στην οποία ο μεταβαίνει με βενζινόπλοιο το οποίο ναυλώνει ο τοπικός «Ολυμπιακός».³⁰³

Πέραν των Φιλιατών, αθλητική σωματειακή δραστηριότητα παρατηρείται από το 1934 και στην έτερη θεσπρωτική κωμόπολη της Παραμυθιάς, μέσω του Αθλητικού και Ποδοσφαιρικού Συλλόγου «το Σούλι» ο οποίος στοχεύει στην «*δια του αθλητισμού, της γυμναστικής και της συναφούς ψυχαγωγίας σωματική και πνευματική των μελών του ανάτασις κ' προαγωγή ...*» καθώς και στην διάδοση «*... του αθλητισμού κ' του αθλητικού αισθήματος εν γένει εις τον λαόν*»³⁰⁴ ενώ και στην Πυρσόγιαννη της επαρχίας Κόνιτσας από το 1932 η Ένωσις Νέων Πυρσόγιαννης «*Ο Φοίνις*», αναπαράγοντας το πρότυπο των νεανικών οργανώσεων όπως αυτό καθιερώθηκε από τις αρχές του 20ού αιώνα,³⁰⁵ καλλιεργεί μεταξύ άλλων και τη σωματική διάπλαση των μελών της.³⁰⁶

Τέλος, η πρακτική της αθλητικής συσσωμάτωσης φαίνεται ότι κατά την προκείμενη περίοδο βρίσκει αντίκρυσμα και στο έντονο προσφυγικό στοιχείο της πόλης των Ιωαννίνων³⁰⁷ μέσω της ίδρυσης της Ποδοσφαιρικής Αθλητικής Ένωσις Κολχίδας (1932) η οποία σκοπεύει στην «*διάδοση του αθλητισμού εις τους πρόσφυγας του Νομού Ιωαννίνων συμφώνως προς τας Ελληνικάς παραδόσεις*».³⁰⁸

Από την Πανηπειρωτική Αθλητικομουσική Ένωσις στην Ποδοσφαιρική Ομάδα Βήσσανης: τα ανεπίσημα αθλητικά σωματεία και η δράση τους

Εκτός, βέβαια, από τα επίσημα και αναγνωρισμένα σωματεία τα οποία εξετάσαμε προηγουμένως η περίοδος καταγράφει και μια πλειάδα, κυριολεκτικά, ανεπίσημων και μη αναγνωρισμένων συλλόγων. Έτσι, αν θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε σχηματικά την αθλητική αυτή σωματειακή δραστηριότητα, προκειμένου να αντιληφθούμε το μέγεθος της, τα αναγνωρισμένα αθλητικά σωματεία θα έπαιζαν τον ρόλο τους εποικοδομήματος ενώ τα μην αναγνωρισμένα της βάσης αυτής της σωματειακής δομής.

³⁰¹ *Θεσπρωτία*, 09/11/1932, 4

³⁰² *Θεσπρωτία*, 14/04/1934, 1

³⁰³ *Θεσπρωτία*, 31/07/1935, σσ. 1, 4

³⁰⁴ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 418

³⁰⁵ για τις νεανικές οργανώσεις βλ. ενδεικτικά Α. Λιάκος, *Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων: το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*, ο.π.

³⁰⁶ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 250

³⁰⁷ Μ. Χριστοπούλου, «Η ένταξη των προσφύγων στην περιοχή των Ιωαννίνων (1922-1930)», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 38, 2004, 213-237

³⁰⁸ Β.Α.Σ., τόμ. Α', Α.Π.Ι., Ιωάννινα, 1914, αύξ. αριθμ. 242

Προτού, πάντως, προβούμε στην ανάδειξη της δράσης τους οφείλουμε να σημειώσουμε πως σε αντίθεση με τα επίσημα η καταγραφή των ανεπίσημων σωματείων δεν διέπεται, ως διαδικασία, από ανάλογη αξιοπιστία· η διαπίστωση αυτή εκπορεύεται κυρίως από το είδος των πηγών οι οποίες αξιοποιούνται, με κυριότερη αυτή του τοπικού Τύπου. Ως εκ τούτου στόχος της παρούσας υποενότητας δεν είναι η συνολική ανάδειξη του φαινομένου όσο μια δειγματοληπτική καταγραφή η οποία αφενός αιτιολογείται από τα ερευνητικά δεδομένα, αφετέρου προβάλλει σε έναν ικανοποιητικό βαθμό την σωματειακή αυτή τάση.

Ένα πρώτο αποτελεσματικό δείγμα της τάσης αυτής στα μεσοπολεμικά Ιωάννινα είναι ο σχηματισμός της *Πανηπειρωτικής Αθλητικομουσικής Ένωσις* «... παρά πολλών φιλάθλων και φιλομούσων νέων της πόλεως ...»³⁰⁹ στα μέσα της δεκαετίας του '20. Αποτελώντας, ενδεχομένως, αντιστάθμισμα μιας υποτονικής σωματειακής δραστηριότητας η εμφάνιση της φαίνεται πως αφενός αναπαράγει το πρότυπο του αθλητικού – πολιτιστικού σωματείου, αφετέρου προκύπτει μέσα από τις τάξεις των μελών των δύο μοναδικών συλλόγων της πόλης κατά την εν λόγω περίοδο, του «*Ηρακλή*» και του «*Πύρρου*». Στη διαπίστωση αυτή συνηγορεί, μεταξύ άλλων, δημοσίευμα – πρόσκληση «*ενωτικής επιτροπής*» σύμφωνα με το οποίο «... καλούνται τα μέλη των αθλητικών σωματείων «*Πύρρος*» και «*Ηρακλής*» εν τη αιθούση του πρώην Φρουραρχείου ... εις Γενικήν Συνέλευσιν δια την σύμπηξιν των Σωματείων»³¹⁰ καθώς και η στελέχωση του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου στο οποίο συμμετέχουν προσωπικότητες γνώριμες από την θητεία τους σε κάποιον από τους υπάρχοντες δύο συλλόγους, όπως ο Αρίστιππος Χαντέλλης, ο Σωτήρης Ζούμπος και ο Επαμεινώνδας Πουλής.³¹¹

Αναλόγως αξιοσημείωτη φαίνεται πως είναι και η δράση του ποδοσφαιρικού σωματείου του Α' Συστήματος Προσκόπων της πόλης το οποίο φέρει την επωνυμία «*Νίκη*». Ανασυσταθέν το 1923 σύμφωνα με το περιοδικό *Αναγέννησις*³¹², το τοπικό προσκοπικό κίνημα φαίνεται πως ήδη από το 1924 έχει στις τάξεις του και ποδοσφαιρική ομάδα³¹³ η οποία αναμετράται με άλλα άτυπα σωματεία της πόλης³¹⁴ - μεταξύ των οποίων και η στρατιωτική ομάδα³¹⁵ - καθώς και με αναγνωρισμένα, όπως ο «*Πύρρος*». ³¹⁶ Από το 1930 η «*Νίκη*» φαίνεται να καταγράφει και εξωστρεφή αγωνιστική δραστηριότητα αγωνιζόμενη με ομάδες γειτονικών πόλεων όπως τον «*Αχιλλέα*» - «... ομάδα του γυμνασίου *Πρέβεζας*». ³¹⁷(εικ. 26)

³⁰⁹ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 16/02/1926, 4

³¹⁰ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 12/02/1926, 4

³¹¹ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 16/02/1926, 4

³¹² *Η Αναγέννησις*, τχ. 5, 15/03/1924, 1

³¹³ *Αθλητική Επιθεώρησις*, Μάρτιος 1924, 12

³¹⁴ *Η Αναγέννησις*, τχ. 3, 15/02/1924, 1

³¹⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 19/02/1930, 4

³¹⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 11/01/1930, 4· *Ηπειρωτικός Αγών*, 16/01/1930, 4

³¹⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 08/01/1930, 4· *Ηπειρωτικός Αγών*, 16/04/1930, 2

Κατά αντιστοιχία των αποκεντρωμένων της πόλης των Ιωαννίνων αναγνωρισμένων σωματείων δραστηριότητα φαίνεται πως καταγράφουν και ανάλογα άτυπα. Ένα εξ αυτών είναι και ο ποδοσφαιρικός σύλλογος του χωριού της Βήσσανης (εικ. 27) ο οποίος, καθώς πληροφορούμαστε από αφιέρωμα του *Ηπειρωτικού Αγώνα*, το 1930 μετρά ήδη ένα έτος λειτουργίας, χωρίς πάντως να έχει συγκροτηθεί «... εις νόμιμον σώμα». Στην δραστηριότητα του, μάλιστα, συνεισφέρει οικονομικά και η τοπική κοινότητα, διαθέτοντας το ποσό των 750 δραχμών, ενώ για τον ίδιο σκοπό διοργανώνονται και θεατρικές παραστάσεις.³¹⁸ Αναφορικά με την αγωνιστική δράση του, το ποδοσφαιρικό σωματείο της Βήσσανης φαίνεται πως αναμετράται απέναντι σε ομάδες γειτονικών χωριών, όπως του Βασιλικού,³¹⁹ της Ζίτσας,³²⁰ ή των κάτω Ραβένιων³²¹ ενώ πιο σπάνια αντίπαλοι του είναι ομάδες της πόλης των Ιωαννίνων όπως ο «Πύρρος».³²²

Ανάλογη αθλητική σωματειακή δραστηριότητα εντοπίζεται επίσης στο χωριό Πλαίσια Κατσανοχωρίων όπου, καθώς αναφέρεται, «μερικά φιλοπρόοδα παιδιά άρχισαν τις αναγκαίες προπονήσεις για να πραγματοποιήσουν στην κεντρική πλατεία ... μια ποδοσφαιρική συνάντηση μ' άλλα φιλοπρόοδα παιδιά της κοινότητας Πεστών ...». Η πρωτοβουλία αυτή, η οποία σημειώνεται πως ανήκει στον δημοδιδάσκαλο του χωριού, οδηγεί στην συγκρότηση της *Παγκατσανοχωρίτικης* ενώ αναδεικνύει, σύμφωνα με δημοσίευμα της περιόδου, το γεγονός πως ακόμη και «... εις τα πολύ απομακρυσμένα μέρη της Ηπείρου, οι κάτοικοι ... ασχολούνται εις τον αθλητισμόν ως ιδίως εις το ποδόσφαιρον, το Αγγλικό αυτό παιγνίδι που κατέκτησε τον κόσμο ολόκληρον».³²³

Αθλητικές διοργανώσεις και σωματειακές διενέξεις, ψυχαγωγικές δραστηριότητες και αστική κοινωνικότητα: η δημιουργία μιας αθλητικής δημόσιας σφαίρας

Αν η εμφάνιση των αθλητικών σωματείων κατά την εν λόγω περίοδο αποτέλεσε μια σημαντική συγκυρία στη νεότερη ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων τότε, αναμφίβολα, ακόμη πιο σημαντικός υπήρξε ο ρόλος τον οποίο αυτά διαδραμάτισαν στον αστικό χώρο της ηπειρωτικής πρωτεύουσας. Η διαπίστωση αυτή, όπως θα δούμε και παρακάτω, εκπορεύεται από το γεγονός πως οι αθλητικές συσσωματώσεις, όπως και αυτές οι οποίες κινούνται σε άλλα πεδία της καθημερινότητας, αποτελούν προνομιακούς χώρους (ανά)παραγωγής μιας αστικής κοινωνικότητας και κινητικότητας.³²⁴

³¹⁸ *Ηπειρωτικός Αγών*, 23/08/1930, 2

³¹⁹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 21/08/1930, 2

³²⁰ *Ηπειρωτικός Αγών*, 11/08/1933, 2

³²¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 11/08/1933, 4

³²² *Ηπειρωτικός Αγών*, 02/09/1930, 4

³²³ *Ηπειρωτικός Αγών*, 12/09/1930, 2

³²⁴ Όπως σημειώνει η Έφη Αβδελά, η εμφάνιση των συσσωματώσεων ως μια νεωτερική, γραφειοκρατικοποιημένη και ιεραρχημένη μορφή οργάνωσης ταυτίζεται με την ηγεμονία των μεσαιών αστικών στρωμάτων και την εμφάνιση της λεγόμενης «αστικής κοινωνικότητας», στο Ε. Αβδελά, «Εισαγωγή: συλλογική δράση και παραγωγή δημόσιας

Προτού, βεβαίως, προβούμε στην ανάλυση των επιμέρους τρόπων μέσω των οποίων συγκροτούνται οι διεργασίες αυτές οφείλουμε να σημειώσουμε πως μια πρώτη, έμμεση, νύξη των ζητημάτων τα οποία πρόκειται να εξετασθούν έγινε και στην προηγούμενη υποενότητα· εν ολίγοις, η αναφορά στις τοπικές ή υπερτοπικές αναμετρήσεις στις οποίες συμμετέχουν οι αθλητικοί σύλλογοι της περιόδου συνιστά, όπως θα δούμε πιο ενδελεχώς και παρακάτω, ένα μικρό δείγμα κοινωνικότητας υπό την έννοια μιας διαδικασίας μέσω της οποίας συνάπτονται σχέσεις, αποδίδονται πολιτισμικά νοήματα ή αναπτύσσονται συλλογικές δράσεις στον δημόσιο χώρο.³²⁵

Στα πλαίσια, λοιπόν, της τελευταίας διαπίστωσης η παρούσα ενότητα θα εξετάσει τους τρόπους μέσω των οποίων τα αθλητικά σωματεία (ανά)παράγουν την έννοια της κοινωνικότητας στο συγκεκριμένο της καθημερινότητας τους, της σχέση τους με άλλα αθλητικά σωματεία καθώς και του ρόλου τους στην κοινωνία της πόλης των Ιωαννίνων.

Ένα πρώτο πεδίο ανάπτυξης μιας μορφής αστικής κοινωνικότητας είναι οι διοργανώσεις οι οποίες τελούνται με την συμμετοχή των επίσημων ή ανεπίσημων αθλητικών συλλόγων της πόλης καθώς και φορέων της. Σημαντικότερη όλων φαίνεται πως είναι οι «Πανεπειρωτικοί Αγώνες» οι οποίοι πρέπει να λογίζονται ως η ιστορικά πρώτη μεγάλης εμβέλειας αθλητική διοργάνωση η οποία λαμβάνει χώρα στην πρωτεύουσα της Ηπείρου.

Συγκεκριμένα, καθώς προκύπτει από τον τοπικό Τύπο της περιόδου, πρόκειται για μια διοργάνωση η οποία επιχειρείται να καθιερωθεί σε ετήσια βάση με χρονολογική αφετηρία το 1926 όταν και τελείται υπό την αιγίδα της *Πανεπειρωτικής Αθλητικομουσικής Ένωσις*. Επιπλέον αναπαράγοντας το κυρίαρχο έμφυλο πρότυπο της περιόδου, απευθύνεται αποκλειστικά σε άρρενες άνδρες και εφήβους ενώ περιλαμβάνει κυρίως αγωνίσματα στίβου. Η αναφορά, μάλιστα, στην ύπαρξη ελληνοδίκου επιτροπής καθώς και η καταγραφή των επιδόσεων των αθλητών φανερώνει πως, σε αντίθεση με την ελαστικότητα την οποία φανερώνουν οι ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις κατά την ίδια περίοδο, οι «Πανεπειρωτικοί Αγώνες» διέπονται από κανονικότητα και ακρίβεια.³²⁶

Τα επόμενα δύο έτη (1927-1928) η διοργάνωση τελεί υπό την αιγίδα του «*Πύρρου*», συχνά με την συμμετοχή και άλλων τοπικών φορέων όπως η μπάντα του ορφανοτροφείου «Γεωργίου Σταύρου».³²⁷ Επιπλέον, καθώς προκύπτει από τις πηγές, στους αγώνες φαίνεται πως συμμετέχουν και αθλητές από την γειτονική Πρέβεζα³²⁸ ενώ αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός πως στους νικητές

κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα», στο Ε. Αβδελά – Χ. Εξερτζόγλου – Χρ. Λυριντζής (επιμ.), *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2015, 12

³²⁵ Ε. Αβδελά, «Δημόσια κοινωνικότητα: εννοιολογήσεις και πλαίσιο για συζήτηση», 7 στο <http://goo.gl/Xaz96M> (πρόσβ.: 20/05/2015, 12:13)

³²⁶ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 22/05/1926, 4· *Ηπειρωτική Ηχώ*, 24/05/1924, 4

³²⁷ *Ελευθερία*, 30/06/1927, 1· *Ηπειρος*, 05/07/1927, 2· *Ελευθερία*, 07/07/1927, 1-2

³²⁸ *Ηπειρωτικός Αγών*, 19/05/1928, 3

απονέμονται μετάλλια καθώς και επάργυρα κύπελλα θεσμοθετημένα από φορείς της πόλης³²⁹ μεταξύ των οποίων και της εφημερίδας *Ηπειρωτικός Αγών*.³³⁰ (εικ. 28)

Ομοίως, η Αθλητική Ομάδα «ο Φοίνικας» του Β' Συστήματος Προσκόπων της πόλης, ιδρυθείσα τον Φεβρουάριο του 1929,³³¹ γνωστοποιεί μέσω του τοπικού Τύπου την πρόθεση της να διοργανώσει πανηπειρωτικούς αγώνες οι οποίοι θα φέρουν την ονομασία «Φοινικιάδες».³³² Στους αγώνες αυτούς, οι οποίοι λαμβάνουν χώρα τον Οκτώβριο του ίδιου έτους και περιλαμβάνουν αγωνίσματα στίβου, αναφέρεται πως συμμετέχουν και αθλητές από την Άρτα και την Πρέβεζα στους οποίους παρατίθεται και τιμητικό δείπνο.³³³ Το επόμενο έτος, ο ίδιος σύλλογος, εκτός από την διοργάνωση των δεύτερων «Φοινικιάδων»³³⁴ τελεί, επιπλέον, ακόμη μια διοργάνωση, τους «Πανιωαννίτικους Αγώνες» η οποία, επίσης, περιλαμβάνει αθλήματα του στίβου.³³⁵ Οι τελευταίοι, μαζί με τους «Πανηπειρωτικούς Αγώνες» επαναδιοργανώνονται από τον «Αβέρωφ» μετά από δύο χρόνια· στους δεύτερους, μάλιστα, λαμβάνουν μέρος, για ακόμη μια φορά, αθλητές από την Άρτα, την Πρέβεζα και την Λευκάδα ενώ αναφορικά με τα αποτελέσματα τονίζεται ότι «*επί των 15 αγωνισμάτων την πρώτην θέσιν κατέχουν τα Ιωάννινα ...*».³³⁶

Τέλος, ανάλογες διοργανώσεις φαίνεται πως τελούνται και στο πεδίο του ποδοσφαίρου. Συγκεκριμένα, τον Μάρτιο του 1930 δημοσιεύεται η ανακοίνωση της τέλεσης ενός πρωταθλήματος υπό την αιγίδα στου «*Πύρρου*» στο οποίο συμμετέχουν επίσης οι ομάδες της Ένωσης Διδασκαλιστών και του Αγροτικού Οικοτροφείου³³⁷ ενώ το έπαθλο της διοργάνωσης σημειώνεται πως αθλοθετήθηκε από τον μητροπολίτη Σπυρίδωνα.³³⁸

Ένα δεύτερο πεδίο συγκρότησης μιας εκδοχής αστικής κοινωνικότητας είναι οι σωματειακοί ανταγωνισμοί και οι διενέξεις. Στην περίπτωση αυτή σημαντικό ρόλο παίζει το χαρακτηριστικό του αθλητισμού, και συγκεκριμένα της έννοιας του σωματείου, ως μέσου συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων. Η διεργασία αυτή καλλιεργείται στην βάση πολλών επιπέδων - όπως ο τόπος, το φύλο ή η γλώσσα - και αναπτύσσεται αντιθετικά· εν ολίγοις η ενδυνάμωση του ταυτοτικού «εμείς» λαμβάνει χώρα μέσω του αντίστοιχου «αυτοί».³³⁹ Ειδικότερα, μάλιστα, στην περίπτωση της τοπικότητας, την οποία και θα εξετάσουμε ακολούθως, η διαδικασία αυτή έχει ως αποτέλεσμα την (ανά)σύνθεση ενός

³²⁹ *Ηπειρος*, 24/05/1928, 2

³³⁰ *Ηπειρωτικός Αγών*, 18/05/1928, 4

³³¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 20/02/1929, 4

³³² *Ηπειρωτικός Αγών*, 27/09/1929, 4

³³³ *Ηπειρωτικός Αγών*, 15/10/1929, 4· *Ηπειρωτικός Αγών*, 16/10/1929, 4

³³⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 13/06/1930, 3· *Ηπειρωτικός Αγών*, 14/06/1930, 3

³³⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 10/04/1930, 2

³³⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 08/08/1933, 3· *Ηπειρωτικός Αγών*, 24/10/1933, 3

³³⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 06/03/1930, 4

³³⁸ *Ηπειρωτικός Αγών*, 26/03/1930, 3

³³⁹ Ν. Ελίας – Ερ. Ντάνινγκ, ο.π., 271-272

αξιακού πλέγματος το οποίο στην βάση της αντιπαλότητας αξιώνει ή απαξιώνει την καταγωγή από έναν δεδομένο τόπο.³⁴⁰

Χαρακτηριστική περίπτωση των όσων προαναφέραμε αποτελεί η ποδοσφαιρική αναμέτρηση του «Πύρρου» εναντίον του Παναιτωλικού στο Αγρίνιο, τον Ιούνιο του 1930. Συγκεκριμένα, καθώς αναφέρεται στον τοπικό τύπο της περιόδου, μια απόφαση του διαιτητή του αγώνα, την οποία η ομάδα του Αγρινίου θεωρεί άδικη, οδηγεί στην διακοπή του και στην έναρξη επεισοδίων εκ μέρους των παικτών και οπαδών της τελευταίας τα οποία ως αποδέκτες έχουν τους ποδοσφαιριστές του «Πύρρου»:

«οι αθληταί μας μετά ταύτα επιβάντες αυτοκινήτου ανεχώ(ρ)ησαν διά το ξενοδοχείον συνοδευόμενοι υπό ισχυρά(ς) αστυνομικής δυνάμεως καθ' ότι ολόκληρος λαός (τ)ο(υ) Αγρινίου ελιθοβόλει και εγιουχάζεν αυτούς κυνηγών τούτους με λεμονόκουπες κτλ. ... αναμένων έξωθι αυ(τ)ού επί ολοκλήρους ώρας όπως βιοπραγήσωσι κατ' αυτούς» (sic)

αναφέρει, μεταξύ άλλων, ο *Ηπειρωτικός Αγών*.³⁴¹ Το περιστατικό φαίνεται πως τις επόμενες ημέρες λαμβάνει ευρύτερες τοπικιστικές διαστάσεις αφού σε αυτό εμπλέκονται με ανακοινώσεις τους τόσο ο Γενικός Διοικητής της Ηπείρου όσο και ο Διευθυντής της, οι οποίοι εκφράζουν την έκπληξη τους για το γεγονός επικαλούμενοι «τοπικές αρετές» της πόλης του Αγρινίου όπως το φιλότιμο και την φιλοξενία.³⁴² Ανάλογη αντίδραση, αλλά με αντίθετο αξιολογικό πρόσημο, προκύπτει και από ανακοίνωση του συλλόγου του «Πύρρου» ο οποίος περιγράφοντας το χρονικό των επεισοδίων αναφέρει μεταξύ άλλων πως η ποδοσφαιρική ομάδα του εξερχόμενη του γηπέδου έγινε αποδέκτης ύβρεων όπως «*Τουρκόσποροι, παλιογιαννιώτες, ρετζαίοι κ.τ.λ.*» (sic).³⁴³ Τέλος, ακόμη τοπικιστική διάσταση του περιστατικού αναδεικνύει με δημοσίευμα της και η εφημερίδα *Ελευθερία* αναφέροντας χαρακτηριστικά πως:

«τους Αγρινιώτε(ς) αθλητάς, οι Ιωαννίται συνάδελφοι των εδεξιώθησαν, ελθόντας ενταύθα μ(ε)τά μεγίστης ευγενεία(ς) και αγάπης αλλ' οι Αγρινιώτ(ε)ς αθληταί εφέρθησαν προς τους μεταβάντας εις Αγρίνι(ο)ν Ιωαννίτας συναδέλφους των απρεπ(έ)στατα, αγενέστατα, χαμαλικώτατα».³⁴⁴

Ανάλογα επεισόδια, πάντως, συμβαίνουν κατά την εν λόγω περίοδο και στα πλαίσια αναμετρήσεων συλλόγων της πόλης των Ιωαννίνων, όπως αυτής μεταξύ του «*Ατρόμητου*» και του «*Ολυμπιακού*» αναδεικνύοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, την δυναμική των συλλογικών ταυτοτικών διεργασιών. Αποτέλεσμα, μάλιστα, του γεγονότος είναι και η διαπίστωση πως «*με τοιαύτα επεισόδια, διετρανώθη ο*

³⁴⁰ Π. Κυπριανός – Μ. Χουμεριανός, *Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών*, Διόνικος, Αθήνα, 2009, 158

³⁴¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 03/06/1930, 4

³⁴² *Ηπειρωτικός Αγών*, 05/06/1930, 4

³⁴³ *Ηπειρωτικός Αγών*, 06/06/1930, σσ. 1, 4

³⁴⁴ *Ελευθερία*, 26/06/1930, 2

φανατισμός των θεατών ...» καθώς επίσης και ότι «η συνάντησις αυτή ενεποίησε θλιβεράν εντύπωσιν εις όλους τους φιλάθλους ... και οι γνωστοί τοις πάσι πρωταίτιοι των σκηνών εκηλίδωσαν τον άφθαστον ιπποτισμόν και ανδρισμόν του αθλητού, καταφύγοντες εις απρεπή και πρωτότυπα μέσα επιβολής». ³⁴⁵

Αν, πάντως, οι δύο προηγούμενες περιπτώσεις μπορούν να συστήσουν εκδοχές μιας εκπεφρασμένης – μέσω του αθλητισμού – κοινωνικότητας τότε, δίχως αμφιβολία, το κατ' εξοχήν πεδίο κοινωνικής τριβής είναι η ψυχαγωγική δραστηριότητα η οποία αναπτύσσεται στα πλαίσια της σωματειακής ζωής· κεντρική θέση σε αυτήν κατέχουν οι χοροεσπερίδες οι οποίες εκτός από το να συνιστούν, σε ετήσια συνήθως βάση, το πλέον περίοπτο κοσμικό γεγονός ενός συλλόγου το οποίο στοχεύει, κυρίως, στην οικονομική του ενίσχυση αποτελούν, συγχρόνως, και μια από τις ελάχιστες – ενδεχομένως τη μοναδική – σωματειακή δραστηριότητα η οποία δεν κάνει έμφυλες διακρίσεις. ³⁴⁶

Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, ο «Πύρρος», ήδη από το 1928, φαίνεται πως διοργανώνει - ή έστω προτίθεται - χοροεσπερίδες σε διάφορους χώρους της πόλης των Ιωαννίνων όπως το καφενείο «Αβέρωφ» ³⁴⁷ ή το κέντρο «Ευστρατιάδου». ³⁴⁸ Η τελευταία μάλιστα περιγράφεται ενδελεχώς σε πρωτοσέλιδο δημοσίευμα του *Ηπειρωτικού Αγώνα* όπου, μεταξύ άλλων, σημειώνεται πως «περιέργως ... δεν παρέστησαν όσοι αναμένοντο» ενώ «... περιεργότερον εξ όλων ήτο ότι α(π)ουσίαζε(ν) ω(ς) επι το πλείς(τ)ον το ευπαθές φ(ύ)λον». Παρά την τελευταία αυτή διαπίστωση πάντως, η οποία ευθύμως επισημαίνεται ότι έχει ως αποτέλεσμα μια αριθμητική δυσαναλογία μεταξύ ανδρών και γυναικών, τονίζεται πως «εν πάσει περιπτώσει ο σκοπός (το)υ χορού ε(π)έτυχεν διότι εισεπράχθησαν ικανοποιητικά ποσά, υπέρ του καλού αυτού συλλόγου». (εικ. 29)

Η δραστηριότητα αυτή, η οποία συχνά βρίσκει και την συμπαράσταση του τοπικού Τύπου, ³⁴⁹ αναπαράγεται εν ευθέτω χρόνω και από άλλους αθλητικούς συλλόγους της πόλης· ένας εξ αυτών είναι και ο «Αβέρωφ» ο οποίος διοργανώνει χοροεσπερίδα στο καφεζυθοπωλείο «Ηβη» ³⁵⁰ η οποία σημειώνει μεγάλη επιτυχία και προσελκύει πλήθος της καλής τοπικής κοινωνίας ³⁵¹ ενώ ο «Ατρόμητος» φαίνεται να προτιμά την διοργάνωση μιας θεατρικής παράστασης. ³⁵² (εικ. 30)

Στην συγκρότηση αυτής της αθλητικής δημόσιας σφαίρας - η οποία από το 1928 εμπλουτίζεται με την κυκλοφορία της εφημερίδας *Αθλητική* ³⁵³ και το 1931 με την εμφάνιση της πρώτης διαφήμισης

³⁴⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 30/07/1931, 2

³⁴⁶ Χρ. Κουλούρη, ο.π., 202-203

³⁴⁷ *Ηπειρος*, 22/03/1928, 2

³⁴⁸ *Ηπειρωτικός Αγών*, 28/11/1928, 1

³⁴⁹ σε δημοσίευμα ανακοίνωσης του «Πύρρου» σχετικής με την πρόθεση διοργάνωσης χοροεσπερίδας ο *Ηπειρωτικός Αγώνας* υπερθεματίζει στο κάτω μέρος της σελίδας γράφοντας προτρέποντας «ΕΝΙΣΧΥΣΑΤΕΝ ΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΟΣΦΑΙΡΟΝ»· *Ηπειρωτικός Αγών*, 15/01/1931, 1

³⁵⁰ *Ηπειρωτικός Αγών*, 14/01/1933, 4

³⁵¹ *Ηπειρωτικός Αγών*, 19/01/1933, 1

³⁵² *Ηπειρωτικός Αγών*, 17/05/1931, 4

³⁵³ σε δημοσίευμα του *Ηπειρωτικού Αγώνα* ανακοινώνεται πως η κυκλοφορία της θα αρχίσει στα τέλη του Οκτωβρίου του εν λόγω έτους, στο *Ηπειρωτικός Αγών*, 17/10/1929, 2

αντιπροσωπείας αθλητικών ειδών στην πόλη των Ιωαννίνων (εικ. 31)³⁵⁴ – φαίνεται πως καθοριστικό ρόλο συνιστά ακόμη ένας, τελευταίος, παράγοντας: η πρόσληψη της σωματειακής ζωής ως ένα, με όρους Pierre Bourdieu, *πεδίο παραγωγής κεφαλαίου*: ένας χώρος ο οποίος, εν ολίγοις, (ανά)παράγει σταθερές ή δημιουργεί προοπτικές στα πλαίσια μιας κοινωνικής ομάδας ή εν γένει της κοινωνικής ιεραρχίας.³⁵⁵

Στην διαπίστωση αυτή, ειδικότερα όσον αφορά την περίπτωση των αθλητικών σωματείων της πόλης των Ιωαννίνων, οδηγεί μια σειρά από δεδομένα τα οποία προέκυψαν ως αποτέλεσμα της έρευνας. Το πρώτο εξ αυτών σχετίζεται με την επαγγελματική ενασχόληση των εκάστοτε διοικητικών παραγόντων η οποία στα πλαίσια της αποδοχής της θεωρίας σύμφωνα με την οποία ένα σωματείο συνιστά ένα *πεδίο (ανά)παραγωγής κεφαλαίου* επιβεβαιώνει ότι «στα επαρχιακά κέντρα ... οι αθλητικοί σύλλογοι συσπειρώνουν ... τις τοπικές ελίτ».³⁵⁶

Συγκεκριμένα, καταγράφοντας τα ονόματα εκείνων οι οποίοι διοικούν τα συμβούλια των συλλόγων, όπως αυτά εντοπίζονται στον τοπικό Τύπο, και αναζητώντας την επαγγελματική τους ενασχόληση σε οδηγούς της περιόδου³⁵⁷ ή σε δευτερογενή βιβλιογραφία³⁵⁸ προκύπτει ότι σε σύνολο 57 επιβεβαιωμένων προσώπων (πίνακας 2) οι 24 – ήτοι το 42% του συνόλου (γράφημα 1) – ανήκει στην κατηγορία των εμπόρων - ιδιοκτητών καταστημάτων και των ελεύθερων επαγγελματιών, όπου την μερίδα του λέοντος κατέχουν οι δικηγόροι και οι ιατροί. Αμέσως λιγότεροι των προηγούμενων είναι όσοι ανήκουν επαγγελματικά στην κατηγορία των καθηγητών – δασκάλων (7 – 12%) ενώ μικρή αλλά αξιοσημείωτη παρουσία εμφανίζουν και οι στρατιωτικοί (3 – 5%). Παρά ταύτα, οφείλουμε να σημειώσουμε πως ένα σημαντικό ποσοστό του συνόλου (20 - 35%) υπήρξε ακαθόριστο ως προς την επαγγελματική του ταυτότητα χωρίς ωστόσο αυτό να υποβαθμίζει την τάση την οποία επιχειρούμε να αναδείξουμε.

Το δεύτερο δεδομένο στο οποίο κατέληξε η έρευνα στους παράγοντες των γιαννιώτικων αθλητικών σωματείων, ενισχύοντας την άποψη πως η σωματειακή ζωή συνιστά ένα είδος *κεφαλαίου*, αφορά την συχνή παρουσία ορισμένων εξ αυτών σε τουλάχιστον 2 διοικητικά συμβούλια - συγκεκριμένα 10 πρόσωπα εκ των 57, δηλαδή το 18%. Ενδεικτικά αξίζει να αναφέρουμε πως ο Γεώργιος Αχ. Βαβαρέτος εκτός από τον «*Πύρρο*», χρηματίζει, μεταξύ άλλων, αρχηγός του Α'

³⁵⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 03/01/1931, 3

³⁵⁵ για μια ευσύνοπτη και αρκετά κατανοητή παρουσίαση της θεωρίας του Pierre Bourdieu βλ. ενδεικτικά στο P. Smith, *Πολιτισμική θεωρία: μια εισαγωγή*, μτφρ. Θ. Κατσικερός, επιμ. Ν. Μπουμπάρης, Αθήνα, Κριτική, 2006, 214-200· για την εφαρμογή της τελευταίας στο πεδίο του αθλητισμού και συγκεκριμένα σε εκείνο του αθλητικού σωματείου βλ. στο M. Nicholson – R. Hoyes, *Sport and social capital: an introduction*, Elsevier, Oxford, 2008, 154-158

³⁵⁶ Χρ. Κουλούρη, ο.π., 176

³⁵⁷ *Ελληνικός Οδηγός: 1913 – 1919 & 1920-1929*, Γιάννενα, Πρέβεζα, Άρτα και Βόρειος Ήπειρος, Αθήνα, Δημοκρατικός Τύπος Α. Ε., 2013

³⁵⁸ Ν. Αναστασόπουλος, «Το Βιβλίο Καταστατικών Εταιρειών (1931-1935) των Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 35, 2001, 15-96· του ιδίου, «Εμπορικές συνεταιριστικές δραστηριότητες στα Ιωάννινα (1914-1930): η μαρτυρία του *Βιβλίου Καταστατικών Εταιρειών*», στο Δ. Ρόκος (επιμ.), *Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη της Ηπείρου*, Λιβάνης, Αθήνα, 2007, 184-201

Συστήματος Προσκόπων, όπως αναφέραμε και παραπάνω, ενώ επιπλέον διατελεί μέλος του Εφηβικού Ηθοπλαστικού Συλλόγου «*η Αναγέννησις*», της Ηπειρωτικής Μανδολινάτας καθώς και της Πανηπειρωτικής Ένωσης Εφέδρων Πολεμιστών την ίδια στιγμή κατά την οποία οι Αρίστιππος Χαντέλλης, Επαμεινώνδας Πουλής και Σωτήρης Ζούμπος εντοπίζονται αρχικώς ως μέλη του «*Ηρακλή*» και ακολούθως του «*Πύρρου*».

Η τελευταία διαπίστωση, αν και σημαντική ως έχει, αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία στα πλαίσια των αποτελεσμάτων τα οποία παράγει· εν ολίγοις, η συχνή παρουσία των ίδιων προσώπων σε διοικητικά συμβούλια αθλητικών, και μη, συλλόγων φαίνεται πως λαμβάνει χώρα στα πλαίσια ενός δομημένου κοινωνικού δικτύου το οποίο παράγει ένα *κοινωνικό κεφάλαιο*. Το τελευταίο ορίζεται από τις διαπροσωπικές σχέσεις οι οποίες διέπουν την σωματειακή ζωή - κυρίως την αμοιβαιότητα και την αναγνωρισιμότητα - και φαίνεται πως «εξαργυρώνεται» από μια *κοινωνική κινητικότητα* η οποία συνδέεται με την δημοτική αρχή της πόλης. Συγκεκριμένα, προκύπτει πως 6 από τα 57 πρόσωπα τα οποία διατελούν μέλη Δ.Σ. αθλητικών συλλόγων – κατά προσέγγιση 1 στους 10 δηλαδή (πίνακας 3) – χρηματίζουν, τόσο κατά την εν λόγω χρονική περίοδο όσο και μεταπολεμικά, διοικητικοί παράγοντες του Δήμου της πόλης.³⁵⁹ Ορισμένοι, μάλιστα, εξ αυτών όπως ο Πέτρος Αποστολίδης, ο οποίος διατελεί σύμβουλος του «*Ηρακλή*» ή ο Γρηγόριος Σακκάς, ο οποίος εντοπίζεται ως μέλος του «*Ατρομήτου*», χρηματίζουν και Δήμαρχοι της πόλης.

Η σχέση αυτή, πάντως, φαίνεται πως ούτε μονόδρομη είναι, ούτε παράγει αποκλειστικά το είδος του *κεφαλαίου* το οποίο αναλύσαμε προηγουμένως αλλά, μάλλον, περισσότερο «ανακυκλωτική»· μπορεί δηλαδή τα αθλητικά σωματεία να συγκροτούν ένα δίκτυο το οποίο επωφελεί, εν τέλει, τα μέλη τους σε μια *κινητικότητα* προς ανώτερα πεδία της κοινωνική ζωής, όπως ο τοπικός Δήμος, ωστόσο, η διαδικασία αυτή έχει ως αποτέλεσμα και την συγκρότηση ενός *οικονομικού κεφαλαίου* το οποίο επωφελεί και τους συλλόγους. Εν ολίγοις, στο συγκεκριμένο του ίδιου κοινωνικού δικτύου τα πρόσωπα τα οποία διοικούν τους συλλόγους επωφελούνται από τους τελευταίους αλλά και τους επωφελούν - πάντα με γνώμονα την προώθηση ίδιων συμφερόντων.

Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, όπως προκύπτει από έρευνα στα πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης (πίνακας 4),³⁶⁰ τα σωματεία φαίνεται πως απολαμβάνουν επιχορηγήσεων σε ετήσια, σχεδόν, βάση είτε μέσω του δημοτικού προϋπολογισμού, είτε μέσω έκτακτης οικονομικές ενίσχυσης· πλέον επωφελημένο σωματείο από αυτήν την σχέση είναι ο «*Πύρρος*» ο οποίος, αμέσως μετά την Φιλαρμονική του Δήμου η οποία αποτελεί το κατ' εξοχήν ενισχυμένο, οικονομικά, σωματείο

³⁵⁹ Ι.Α.Δ.Ι., Ηλεκτρονικό Αρχείο, Δημορχιακές Επιτροπές

³⁶⁰ αν και η έρευνα επικεντρώθηκε στην περίοδο 1919 – 1935 τα στοιχεία τα οποία προέκυψαν και αναγράφονται στον πίνακα αφορούν έτη κατά τα οποία εντοπίστηκε η ύπαρξη προϋπολογισμού

κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου,³⁶¹ λαμβάνει επιχορηγήσεις οι οποίες συνολικά ανέρχονται στις 18.500 δραχμές. Εκ των υπολοίπων γνωστών αθλητικών συλλόγων οικονομική ενίσχυση φαίνεται πως λαμβάνουν ο «*Ολυμπιακός Ιωαννίνων*» και ο «*Ατρώμητος*» ενώ επιχορηγήσεις εντοπίζονται και προς άλλους αθλητικούς συλλόγους χωρίς, ωστόσο, να αναφέρεται το όνομα τους.

Αναφορικά με την φύση των επιχορηγήσεων, αυτή φαίνεται ότι πρωτίστως στοχεύει στην λειτουργική υποστήριξη των σωματείων· τόσο η περίπτωση του «*Πύρρου*»,³⁶² του οποίου επιχορηγείται η ποδοσφαιρική ομάδα το 1924, όσο και εκείνες των «*Ολυμπιακού Ιωαννίνων*» και «*Ατρώμητου*», οι οποίοι αμφότεροι επιχορηγούνται «προς εκπλήρωση των σκοπών τους»,³⁶³ επιβεβαιώνουν την προηγούμενη διαπίστωση.

Ανάλογες επιχορηγήσεις λαμβάνουν χώρα και στα πλαίσια κάποιας αθλητικής διοργάνωσης. Χαρακτηριστική του τελευταίου είναι η επιχορήγηση προς τον «*Πύρρο*» για την διοργάνωση ποδηλατοδρομίας προς την Κωνσταντινούπολη – την οποία εξετάσαμε παραπάνω – καθώς και ακόμη μια με σκοπό την συμμετοχή του σε ποδοσφαιρικούς αγώνες.³⁶⁴

Προτού ολοκληρώσουμε, πάντως, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι η οικονομική αυτή σχέση προκαλεί, συχνά, και ερωτηματικά. Ενδεικτικό της τελευταίας αυτής διαπίστωσης αποτελεί ένα αίτημα του «*Πύρρο*» προς την δημοτική αρχή της πόλης για οικονομική ενίσχυση 5.000 δραχμών «... δια προμήθειαν ... ποδοσφαιρικών και αθλητικών οργάνων» η οποία, πάντως, οδηγεί το Δημοτικό Συμβούλιο να αποφανθεί πρωτίστως την συγκέντρωση πληροφοριών «... αν ο αθλητικός Σύλλογος ... έχει ούτως ανάγκην αθλητικών οργάνων ... και αν θα εδικαιολογείτο η τοιαύτη επιχορήγησις ...» επιφυλασσόμενο για την οριστική του απόφαση.³⁶⁵

³⁶¹ Μ. Παππά – Στρ. Ψαράκης, «“Το κύριο στοιχείο, το απαραίτητο γνώρισμα της προόδου”: Φιλαρμονική Δήμου Ιωαννιτών. Μία μουσική πορεία ανάμεσα σε δύο αιώνες», Ιωάννινα, 2015, 1-3 (υπό δημοσίευση)

³⁶² Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 9, αρ. απόφ. 194-03/12/1924, φ. 90^v

³⁶³ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 17, αρ. απόφ. 67-04/05/1931, φ. 21^v-22^r. Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 17, αρ. απόφ. 113-31/07/1931, φ. 54^r

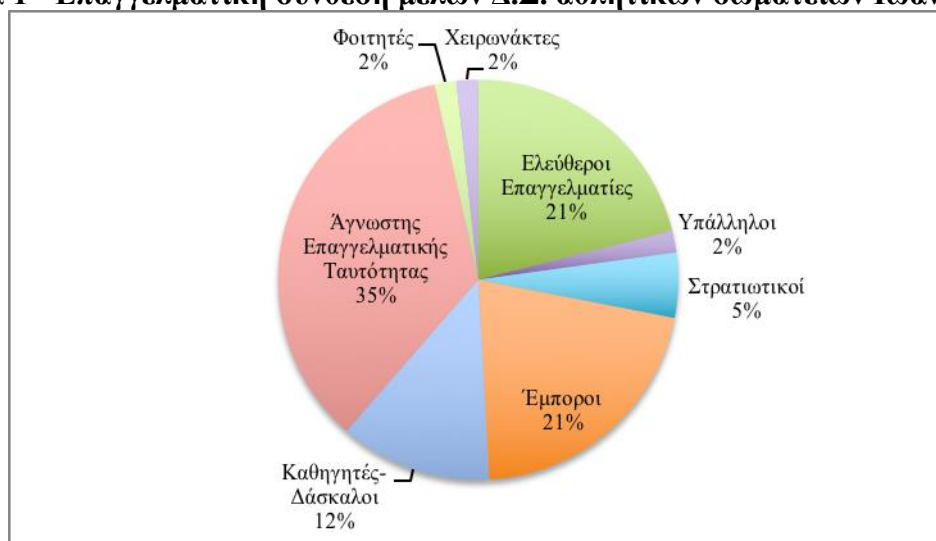
³⁶⁴ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 16, αρ. απόφ. 127-27/08/1930, φ. 35

³⁶⁵ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 14, αρ. απόφ. 232-30/10/1929, φ. 156^r

Πίνακας 2 – Επαγγελματική σύνθεση μελών Δ.Σ. αθλητικών σωματείων Ιωαννίνων

Ελεύθεροι Επαγγελματίες	12
Υπάλληλοι	1
Στρατιωτικοί	3
Έμποροι	12
Καθηγητές-Δάσκαλοι	7
Άγνωστης Επαγγελματικής Ταυτότητας	20
Φοιτητές	1
Χειρωνακτές	1
Σύνολο	57

Γράφημα 1 - Επαγγελματική σύνθεση μελών Δ.Σ. αθλητικών σωματείων Ιωαννίνων (%)

Πίνακας 2 – Μέλη Δ. Σ. τα οποία διατέλεσαν Δήμαρχοι ή Δημοτικοί Σύμβουλοι της πόλης των Ιωαννίνων

Δήμαρχοι	2
Δημοτικοί Σύμβουλοι	6
Σύνολο	6
Ποσοστό	11%

Σημ.: Η αναντιστοιχία του συνόλου με τις επιμέρους κατηγορίες του πίνακα οφείλεται στο γεγονός πως ένας εκ των προσώπων διατελεί Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος της πόλης (Γρηγόριος Σακκάς) ενώ ακόμη ένα πρόσωπο εντοπίζεται ως Δήμαρχος χωρίς να έχει διατελέσει Δημοτικός Σύμβουλος (Πέτρος Αποστολίδης)

Πίνακας 4 – Ετήσιες επιχορηγήσεις δήμου Ιωαννιτών προς αθλητικά σωματεία

Αθλητικά Σωματεία	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1933	1934	Σύνολο
Ποδοσφαιρικός Σύλλογος	500		500									1.000
Πανεπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος Ιωαννίνων «ο Πύρρος»		500				4.000	4.000	6.000	4.000			18.500
Πανεπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Ατρόμητος»									2000			2.000
Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Ολυμπιακός Ιωαννίνων»									2000			2.000
Αθλητικοί Σύλλογοι								4.000		4.000	4.000	12.000

Οι εγκαταστάσεις

Όταν στα τέλη της δεκαετίας του 1910 ο επιφανής Γάλλος αρχιτέκτονας Ερνέστ Εμπράρ επιμελείται το συντεταγμένο από τους αδερφούς Μπερνασκόνι πρώτο ρυθμιστικό σχέδιο της πόλης των Ιωαννίνων³⁶⁶ – όπως άλλωστε έχει ήδη κάνει και με το αντίστοιχο της Θεσσαλονίκης³⁶⁷ - το δημοτικό συμβούλιο της πρωτεύουσας της Ηπείρου, το οποίο και επιλαμβάνεται των προτάσεων του, διατυπώνει ορισμένες ενδιαφέρουσες επισημάνσεις· συγκεκριμένα, αφού παραδέχεται πως:

«... αι νέαι χαράξεις του κ. Εμπράρ εξετελέσθησαν τόσον εντέχνως και τόσον φιλοκάλως, ώστε να προκύπτει εξ'αυτών πόλις θαυμασίως μεμορφωμένη, επομένως αποβαίνει δυσχερές και τολμηρόν να θίξη κανείς τας καλλιτεχνικάς γραμμάς ...»

τονίζει ότι «... σημεία τινά του σχεδίου τούτου δύνανται να υποστώσι ... ελαφράς τροποποιήσεις, χωρίς το καλλιτεχνικόν σύνολον να αλλοιωθή». Στα σημεία αυτά, τα οποία αφορούν ως επί το πλείστον χαράξεις οδών, εντοπίζεται και η προσθήκη δύο «όλως ουσιωδώς», όπως χαρακτηρίζονται, οικοδομημάτων: της κεντρικής υποστέγου αγοράς και του γυμναστηρίου της πόλης. Μάλιστα, η απουσία τους από το σχέδιο του Γάλλου αρχιτέκτονα οδηγεί το δημοτικό συμβούλιο των Ιωαννίνων να επιμείνει πως «επί των δύο τούτων παρελειφθεισών οικοδομών, δέον να επιστηθή η προσοχή του κ. Εμπράρ». Κατόπιν όλων αυτών σημειώνεται ότι το Δημοτικό Συμβούλιο «... απεδέξατο κατ' αρχήν και εγκρίνει το σχέδιον του κ. Εμπράρ, υπό τον όρον να επενεχθώσιν επ'αυτού αι ... υποδεικνυόμεναι τροποποιήσεις».³⁶⁸

Αν και εν τέλει το σχέδιο εφαρμόστηκε μερικώς, με αρκετές παραλείψεις – συμπεριλαμβανομένων και των δύο προαναφερθέντων έργων - και σε μεγάλο βάθος χρόνου – κατ' αναλογία εκείνου της Θεσσαλονίκης³⁶⁹ - μέσα από την ανάγνωση και ανάλυση του προκύπτει, εκ μέρους της δημοτικής αρχής, μια σημαντική πρόθεση: η προσπάθεια της η πόλη των Ιωαννίνων να εξασφαλιστεί με μια αθλητική εγκατάσταση.

Με βάση, λοιπόν, την τελευταία διαπίστωση, και στα πλαίσια των αξιακών προσήμων με τα οποία ενδύεται, εκ μέρους του Δημοτικού Συμβουλίου, το εγχείρημα όσο και της διαμόρφωσης μιας αθλητικής δημόσιας σφαίρας στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, κατά την εν λόγω περίοδο, σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η ανάδειξη της διαδικασίας ανέγερσης αθλητικών εγκαταστάσεων καθώς και ο ρόλος των οποίων αυτές διαδραματίζουν, τόσο πρακτικά όσο και συμβολικά, στο αστικό συγκείμενο των Ιωαννίνων κατά τον Μεσοπόλεμο.

³⁶⁶ Γ. Σμύρης, «Πολεοδομία και αρχιτεκτονική στα Ιωάννινα πριν και μετά την απελευθέρωση» στο <http://goo.gl/q3y2gg> (πρόσβ.: 25/06/2015, 20:44)

³⁶⁷ Αl. Yerolympos, *Urban transformations in the Balkan (1820-1920): aspects of balkan town planning and the remaking of Thessaloniki*, University Studio Press, Thessaloniki, 1996, 87-128

³⁶⁸ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 6, αρ. απόφ., 163/04-12-1919, φ. 2^ο-3

³⁶⁹ Αl. Yerolympos, *ibid.*, 125-128

Αστικός χώρος και αθλητισμός: το φαινόμενο των αθλητικών εγκαταστάσεων

Αν θα μπορούσε να τεθεί μια ορισμένη θεωρητική αφετηρία στην μελέτη και ανάλυση του φαινομένου της εμφάνισης αθλητικών εγκαταστάσεων αυτή θα εκπορευόταν από την παραδοχή πως οι πρώτες είναι το αποτέλεσμα της οικειοποίησης και του μετασχηματισμού της έννοιας του *χώρου* σε εκείνη του *τόπου*· ως εκ τούτου, αν και δύναται να λογιστεί ως φαινόμενο διαχρονικό η αθλητική εγκατάσταση ως *τοπίο άθλησης* ή *αθλότοπος* (*sportscape*) παράγεται, εντούτοις, ιστορικά βάσει των εκάστοτε υλικών και συμβολικών στοιχείων τα οποία συνέχουν την κοινωνική ζωή.³⁷⁰

Η τελευταία διαπίστωση μπορεί να γίνει πιο εύκολα αντιληπτή αν τεθεί στην βάση ορισμένων παραμέτρων. Η πρώτη εξ αυτών σχετίζεται με την επιστήμη της γεωγραφίας και συγκεκριμένα την έννοια της *χωρικότητας*. Καθώς έχει σημειωθεί ο αθλητισμός, όπως και η γεωγραφία, μπορεί να αποτελέσει σημαντικό αναλυτικό εργαλείο του τρόπου με τον οποίο επηρεάζει ή επηρεάζεται ο *χώρος*· ας μην λησμονείται το γεγονός πως κύρια συνιστώσα των sports είναι η *χωρική* πλαισίωση ενώ, πιο σπάνια, ο *χώρος* είναι και αυτός ο οποίος καθορίζει την ύπαρξή τους. Ενδεικτική της σχέσης *χωρικότητας* και αθλητισμού είναι η διαμόρφωση του βρετανικού ποδοσφαιρικού γηπέδου τον 19^ο αιώνα ως αντανάκλαση των σταδιακών *χωρικών* περιορισμών τις οποίες υφίσταται ένα ανοργάνωτο και άναρχο λαϊκό παιχνίδι του μεσαίωνα και της προνεωτερικότητας στα πλαίσια της εκπολιτιστικής διαδικασίας.³⁷¹ Ομοίως, η διαμόρφωση της καλαθοσφαίρισης στα αστικά κέντρα των Η.Π.Α φαίνεται πως προκύπτει στα πλαίσια της ανυπαρξίας επαρκούς χώρου προς εξάσκηση κάποιου άλλου sport.³⁷² Ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως αναλόγως της γεωγραφίας και ο αθλητισμός αποτελεί μια χωρική επιστήμη.³⁷³

Η δεύτερη παράμετρος, άμεσα σχετιζόμενη με την προηγούμενη καθώς και με σύνολο το φαινόμενο, αφορά την σύνδεση αθλητισμού και *αστικοποίησης*.³⁷⁴ Εν προκειμένω, έχει σημειωθεί πως τόσο ο μοντέρνος αθλητισμός όσο και η νεωτερική πόλη μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά τα οποία εκπορεύονται από τις προϋποθέσεις τις οποίες δημιουργεί η διαδικασία της νεωτερικότητας· ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, ότι η ιστορική εμφάνιση των μοντέρνων αστικών

³⁷⁰ Β. Γ. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και τον χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003, 13

³⁷¹ J. Bale, "The Spatial Development of the Modern Stadium", *International Review for the Sociology of Sport*, 28(2-3), 1993, 121-133· για το μεσαιωνικό και προνεωτερικό ποδόσφαιρο βλ. Ν. Ελίας – Ερ. Ντάνινγκ, ο.π., 217-234

³⁷² M. Domke, "Into the Vertical: Basketball, Urbanization, and African American Culture in Early-Twentieth-Century America", *as|peers*, 4, 2011, 135

³⁷³ J. Bale, *Sports geography*, Routledge, New-York², 2003, 2· για μια ευσύννοπη ανάλυση της σχέσης γεωγραφίας και αθλητισμού βλ. επίσης Chr. Gaffney, "Geography of sport", in J. Maguire (edt.), *Social sciences in sport*, Human Kinetics, Champaign, 2014, 109-134

³⁷⁴ για την αστικοποίηση βλ. ενδεικτικά F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος- 18ος αι.)*, τόμ. Α', *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, μτφρ. Αικ. Ασδραγά, Μ.Ι.Α.Τ., Αθήνα, 1995, 519 - 574

κέντρων, κατά την διάρκεια του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, είναι εκείνη η οποία καθορίζει την σύνδεση αστικοποίησης και αθλητισμού.³⁷⁵ Η σύνδεση αυτή συγκροτείται αλλά και εκπορεύεται από τα αποτελέσματα – δυσάρεστα, κατά κύριο λόγο – τα οποία επιφέρει η συγκέντρωση πληθυσμού στις πόλεις: χαρακτηριστικό της τελευταίας, άλλωστε, αποτελεί το γεγονός πως ήδη από το πρώτα χρόνια του 19^{ου} αιώνα διαπιστώνεται, εκ μέρους ιατρών και υγιεινολόγων, η επιβάρυνση της δημόσιας υγιεινής και του περιβάλλοντος του αστικού ιστού, ενώ επιδημικά φαινόμενα όπως της χολέρας, καθώς και άλλων βακτηρίων, εντείνουν την ανησυχία του πληθυσμού.³⁷⁶ Κατά αυτόν τον τρόπο ο «εντοπισμός του ανθυγιεινού», όπως χαρακτηριστικά αποκαλεί την διαδικασία ο Georges Vigarello,³⁷⁷ επιχειρεί πρωτίτως, είτε θεσμικά είτε στα πλαίσια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, την αναδιευθέτηση του χώρου – μέρος της οποίας είναι και η δημιουργία εγκαταστάσεων αναψυχής ή αθλητισμού.

Τρίτη, και τελευταία, παράμετρος αποτελεί το γεγονός πως αυτή καθεαυτή η διαδικασία ανέγερσης αθλητικών εγκαταστάσεων, όπως άλλωστε και το φαινόμενο του αθλητισμού, είναι μια διαδικασία σύστοιχη της νεωτερικότητας: ως εκ τούτου, όπως σημειώνει και ο Παναγιώτης Τουρνικιώτης, τα νέα αθλητικά κτίρια αποτελούν ξεχωριστό κεφάλαιο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και παραδειγματικό πεδίο εφαρμογής των ιδεών του Μοντέρνου.³⁷⁸

Ένας πρώτος ιστορικά συνδυασμός των παραμέτρων αυτών θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως αποτελεί η δημιουργία δημοσίων πάρκων. Η χωρική αυτή καινοτομία της νεωτερικότητας, εκτός από την βελτίωση των επιπέδων υγιεινής του αστικού περιβάλλοντος, φαίνεται πως αποτελεί και ένα ιδανικό αντιστάθμισμα αναψυχής των «επικίνδυνων έξεων» του εργαζόμενου ανθρώπου της πόλης.³⁷⁹ Χαρακτηριστική της διαδικασίας αυτής αποτελεί, άλλωστε, και το γεγονός της αναδιευθέτησης του αστικού χώρου από βιομηχάνους της περιόδου οι οποίοι δημιουργώντας ανάλογες εγκαταστάσεις επιδιώκουν, στα πλαίσια μιας πατερναλιστικής λογικής, την βελτίωση της υγείας των υπαλλήλων τους και ως εκ τούτου της αποδοτικότητας τους.³⁸⁰ Ανάλογο επιχείρημα φαίνεται πως εκφράζεται, κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, και στις κοινότητες

³⁷⁵ για μια ενδεικτική προσέγγιση της σχέσης αστικοποίησης και αθλητισμού βλ. ενδεικτικά R. C. Wilcox – D. L. Andrews, “Sport in the city: cultural, economic and political portraits”, in R. C. Wilcox – D. L. Andrews – R. Pitter – R. L. Irwin, *Sporting Dystopias: The making and meanings of urban sport cultures*, New-York University Press, New-York, 2003, 1-16

³⁷⁶ P. Clark, *European cities and towns 400-2000*, Oxford University Press, Oxford – New-York, 2009, 334-336

³⁷⁷ G. Vigarello, *Το καθαρό και το βρώμικο: Η σωματική υγιεινή από τον Μεσαίωνα ως σήμερα*, ο.π., 179-187

³⁷⁸ Παν. Τουρνικιώτης, «Πρόλογος», στο Παν. Τουρνικιώτης (επιμ.), *Ο αθλητισμός, το σώμα και η μοντέρνα αρχιτεκτονική*, ο.π., 7

³⁷⁹ για την αναδιευθέτηση του αστικού χώρου μέσω της δημιουργίας πάρκων και την χρήση τους ως εγκαταστάσεις αναψυχής και αθλητισμού βλ. ενδεικτικά S. Hardy, “Parks for the People”: Reforming the Boston Park System, 1870-1915», *Journal of Sport History*, 7(3), 1980, 5-23· L. MacGill, “The Emergence of Public Parks in Keighley, West Yorkshire, 1887-93: Leisure, Pleasure or Reform?”, *Garden History*, 35(2), Winter 2007, 146

³⁸⁰ H. Chance, “Mobilising the Modern Industrial Landscape for Sports and Leisure in the Early Twentieth Century”, *The International Journal of the History of Sport*, 29(11), 2012, 1600-1625

ανθρακωρύχων της βορειοανατολικής Αγγλίας όπου η σύνδεση αθλητισμού και αστικού χώρου στοχεύει στην βελτίωση του βιοτικού επιπέδου³⁸¹ όπως και στην Βαρκελώνη όπου η δημιουργία ποικίλων αθλητικών εγκαταστάσεων αναβαθμίζει, μεταξύ άλλων, και το επίπεδο υγιεινής της βιομηχανικής πόλης.³⁸²

Συχνά, πάντως, η δημιουργία μιας αθλητικής εγκατάστασης, ως αποτέλεσμα της σύνδεσης αθλητισμού και αστικού χώρου, μπορεί να στοχεύσει στη σύνολη αναβάθμιση μιας περιοχής. Χαρακτηριστική περίπτωση του φαινομένου αυτού αποτελεί η ανέγερση του σταδίου Ebbets Field στο Μπρούκλιν – διαδικασία η οποία λαμβάνει χώρα στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και εκτός από την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της περιοχής πετυχαίνει και την αναγέννηση της συμβολικής εικόνας της έναντι του γειτονικού Manhattan.³⁸³ Ομοίως, μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η κατασκευή του σταδίου Soldier Field στο Σικάγο στοχεύει στην εξάλειψη της διαβόητης φήμης η οποία ακολουθεί την πόλη και στην ανάδειξη της σε μείζονα παράγοντα κάθε εθνικής διοργάνωσης των Η.Π.Α.³⁸⁴ – κάτι ανάλογο με αυτό το οποίο επιχειρείται κατά την ίδια περίοδο με την ανέγερση του Los Angeles Coliseum στην ομώνυμη πόλη.³⁸⁵

Τα διακριτά αυτά χαρακτηριστικά, τα οποία καθορίζουν την εμφάνιση αθλητικών εγκαταστάσεων κατά την διάρκεια της νεωτερικότητας, εξακολουθούν να υφίστανται και κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου· ας μην λησμονείται, άλλωστε, πως ο τελευταίος αποτελεί, τόσο πρακτικά όσο και συμβολικά, προνομιακή περίοδο για την ανέγερση ανάλογων χώρων – διαδικασία η οποία το 1933 κανονικοποιείται και μέσω της *Χάρτας των Αθηνών*.³⁸⁶

Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, καθώς έχει σημειωθεί, στην Βρετανία η δημιουργία αθλητικών χώρων φαίνεται πως αποτελεί μια διαδικασία η οποία εκπορεύεται από το κράτος και σκοπεύει, πρωτίστως, στην διαφύλαξη των συνθηκών υγιεινής στα βιομηχανικά αστικά κέντρα. Ανάλογη προσπάθεια επιχειρείται και στην Γερμανία – διαδικασία η οποία εντείνεται και από το κλίμα ηττοπάθειας, το οποίο έχει προκαλέσει το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά δεν

³⁸¹ A. Metcalfe, "Sport and space: a case- study of the growth of recreational facilities in East Northumberland, 1850–1914", *The International Journal of the History of Sport*, 7(3), 1990, 348-364

³⁸² X. Pujadas, Sport, "Space and the Social Construction of the Modern City: The Urban Impact of Sports Involvement in Barcelona (1870–1923)", *The International Journal of the History of Sport*, 29(14), 2012, 1963-1980

³⁸³ P. Marquis, "Quand le sport fait ville : le stade Ebbets Field et l'imaginaire d'un nouveau Brooklyn (1898–1913)", *Loisir et Société / Society and Leisure*, 34(1), 2011, 163-194

³⁸⁴ L. Ford, *Soldier Field: A Stadium and its City*, University of Chicago Press, Chicago, 2009

³⁸⁵ S. A. Riess, "Power Without Authority : Los Angeles ' Elites and the Construction of the Coliseum", *Journal of Sport History*, 8(1), 1981, 50-65

³⁸⁶ η *Χάρτα των Αθηνών* (*Charte d'Athènes*) αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό μανιφέστο 95 θέσεων το οποίο υπήρξε αποτέλεσμα των εργασιών του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής (*Congrès Internationale d'Architecture Moderne*), το οποίο έλαβε χώρα στην Αθήνα, και πρέπει να θεωρείται η πρώτη ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη σύνδεση αστικού χώρου και αθλητισμού. Την ίδια χρονιά, άλλωστε, ο περιώνυμος Ελβετός αρχιτέκτονας Le Corbusier συντάσσει και το έργο του *Ακτινοβόλα Πόλη* (*Ville Radieuse*) το οποίο επηρεάζει αλλά και επηρεάζεται από την *Χάρτα των Αθηνών*, Παν. Τουρνικιώτης, «Ο επαναπροσδιορισμός του σώματος: ο αθλητισμός στη μοντέρνα αρχιτεκτονική», ο.π., 13-16

κατοχυρώνεται θεσμικά. Παρά ταύτα, ιδιαίτερα κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1920 πολλά από τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, όπως το Βερολίνο, η Φρανκφούρτη ή το Μόναχο, υιοθετούν την πολιτική ανέγερσης αθλητικών συμπλεγμάτων, η οποία ενθαρρύνεται πλέον και θεσμικά.³⁸⁷

Στην Ελβετία, κατά την ίδια περίοδο, η εκλογή ενός σοσιαλιστή στην δημαρχία της Ζυρίχης θέτει σε εφαρμογή ένα σχέδιο το οποίο αναδιευθετεί τον αστικό χώρο μέσω και της ανέγερσης αθλητικών χώρων. Η περίοδος της «Κόκκινης Ζυρίχης» (“Red Zurich”) (1928-1949), όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, είναι εκείνη η οποία διαμορφώνει, εν πολλοίς, ένα σημαντικό τμήμα της αθλητικής τοπογραφίας της πόλης.³⁸⁸

Τέλος, η πρακτική της ανέγερσης χώρων αναψυχής ή άθλησης φαίνεται πως υιοθετείται και από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου. Στην Ιταλία η милитарιστική προσέγγιση του φασιστικού καθεστώτος, αν και κατ’ αρχάς υποστηρίζει την αξιοποίηση χώρων πρασίνου, εν τέλει ενθαρρύνει την εκμετάλλευση ελεύθερων χώρων με στόχο την δημιουργία σταδίων³⁸⁹. ενδεικτική της τάσης, άλλωστε, είναι η δημιουργία 1.000 αθλητικών σταδίων μεταξύ των ετών 1927-1930.³⁹⁰ Ομοίως στην Γερμανία, κατά το λυκαυγές του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, οι ναζί εκτός από την προετοιμασία τους για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1936 στο Βερολίνο υποστηρίζουν, και θεσμικά, την κληρονομιά αθλητικών εγκαταστάσεων του προηγούμενου καθεστώτος προωθώντας, παράλληλα, και την δημιουργία νέων.³⁹¹

Αστικός χώρος και αθλητισμός στην Ελλάδα (19ος - 20ος αιώνας): σε αναζήτηση μοντέλου

Σε αντίθεση με το διεθνές πλαίσιο, το οποίο αναλύσαμε επιγραμματικά στην προηγούμενη υποενότητα, η αθλητική εγκατάσταση ως αποτέλεσμα της δυναμικής την οποία καταγράφει ο

³⁸⁷ D. Bolz, “Creating Places for Sport in Interwar Europe. A Comparison of the Provision of Sports Venues in Italy, Germany and England”, *The International Journal of the History of Sport*, 29(14), 2012, pp. 2000, 2001-2002

³⁸⁸ C. Koller, “Sport, Urbanity and Communal Socialism: The Case of ‘Red Zurich’ (1928–1949)”, *The International Journal of the History of Sport*, 29(14), 2012, 2013-2029

³⁸⁹ D. Bolz, *ibid.*, 2002-2003

³⁹⁰ V. de Grazia, *The culture of consent: mass organization of leisure in fascist Italy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, 177-179· για μια πιο αναλυτική προσέγγιση του φαινομένου ανέγερσης σταδίων στην φασιστική Ιταλία βλ. το αντίστοιχο κεφάλαιο από το βιβλίο του S. Martin, *Football and Fascism: the national game under Mussolini*, Berg, Oxford – New-York, 2004, 79-108

³⁹¹ D. Bolz, *ibid.*, 2002

αθλητισμός εντός του αστικού χώρου δεν έχει υπάρξει ακόμη αντικείμενο επαρκούς έρευνας σε ότι αφορά τη νεότερη ελληνική ιστορία.³⁹²

Η ερευνητική αυτή πραγματικότητα θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως είναι αποτέλεσμα δύο βασικών διαπιστώσεων: η πρώτη εξ αυτών έχει να κάνει με την σχετικά περιορισμένη βιβλιογραφία η οποία, καθώς θα δούμε και εν συνεχεία, δεν επικεντρώνεται τόσο σε αυτό καθαυτό το φαινόμενο ανέγερσης αθλητικών χώρων όσο το εντάσσει σε ένα ευρύτερο σχήμα ανάλυσης· η δεύτερη, ενδεχομένως σημαντικότερη της πρώτης, σχετίζεται με την έλλειψη μελετών οι οποίες να εστιάζουν στο θεσμικό, ιδεολογικό και κυρίως συμβολικό πλαίσιο το οποίο διαδραματίζει ένα τέτοιο επιχείρημα στο εκάστοτε αστικό συγκείμενο.³⁹³

Ως εκ τούτου, και με γνώμονα τις διαπιστώσεις της προηγούμενης παραγράφου, η ανάλυση της εγχώριας διάστασης του φαινομένου θα βασιστεί περισσότερο στις τάσεις – πρακτικές και συμβολικές – τις οποίες καταγράφουν η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία κατόπιν της σύνταξης του νεοελληνικού κράτους χωρίς, παρά ταύτα, να υποβαθμίζεται η δυναμική την οποία διαδραματίζει, κατά την εν λόγω περίοδο, και η διάδοση του αθλητισμού.

Αναφορικά με τις πρώτες, αυτές, καθώς έχει σημειωθεί, στοχεύουν στον «*εκσυγχρονισμό*» (“*modernité*”) της μορφολογίας των αναδύμενων εγχώριων αστικών κέντρων. Η διεργασία αυτή, η οποία μέσω της εδαφικής ενοποίησης στοχεύει και στην εθνική αναπαράγοντας τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, λαμβάνει χώρα υπό μια διφυή μορφή: αφενός αποσκοπεί στην εξάλειψη κάθε στοιχείου το οποίο να παραπέμπει στο προηγούμενο καθεστώς – διαδικασία η οποία προσφυώς αποκλήθηκε «*αποτουρκισμός*» και αποτέλεσε κύριο συστατικό του «*εκσυγχρονισμού*»· αφετέρου, έχει ως σκοπό τον εκδυτικισμό των υπαρχόντων ή νεοπαγών αστικών κέντρων κάνοντας τα πιο ορθολογικά.³⁹⁴

Η τάση αυτή, κυρίαρχη καθ’ όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, φαίνεται πως συνεχίζει να επικρατεί και κατόπιν των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) και της προσάρτησης των Νέων Χωρών. Ειδικότερα σε ότι αφορά τις τελευταίες, στις οποίες περιλαμβάνεται και η πόλη των

³⁹² Ενδεικτική της σημασίας την οποία καταγράφει η διαδικασία ανέγερσης αθλητικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα αποτελεί το σχετικώς πρόσφατο εγχείρημα του νέου γηπέδου της Αθλητικής Ένωσης Κωνσταντινουπόλεως στη Νέα Φιλαδέλφεια. Συγκεκριμένα τόσο η ανάδειξη της «πολιτιστικής κληρονομιάς» και της προσφυγικής ταυτότητας του συλλόγου – συμβολικά και αισθητικά – μέσω της επιλογής το γήπεδο να ονομαστεί «Αγία Σοφία» όσο και οι ενστάσεις του τοπικού Δήμου σχετικά με την περιβαλλοντική διευθέτηση του χώρου περίξ της εγκατάστασης φαίνεται πως προκάλεσαν μια έντονη δημόσια συζήτηση η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει από μόνη της πεδίο μελέτης της σχέσης αστικού χώρου και αθλητισμού· ορισμένα δείγματα της συζήτησης αυτής μπορούν να εντοπιστούν στα “Το Οικουμενικό Πατριαρχείο συμβάλλει για το νέο γήπεδο της ΑΕΚ «Αγία Σοφία»” στο <http://goo.gl/LSCA9Q> (πρόσβ.: 08/06/2015, 17:34)· “Ενόχλησε τους Τούρκους η «Αγία Σοφία»” στο <http://goo.gl/VP88T3> (πρόσβ.: 08/06/2015, 17:36)· Ανδ. Πετρουλάκης, “Ο Μαρμάρωμένος Βασιλιάς στην κερκίδα των επισήμων” στο <http://goo.gl/Ydjbny> (πρόσβ.: 08/06/2015, 17:38)· “Ο συμβολισμός των πυρσών στην «Αγία Σοφία»” στο <http://goo.gl/St5DIJ> (πρόσβ.: 08/06/2015, 17:40)· Άκ. Γεωργίου, «Γήπεδο ΑΕΚ, προσφυγές και ... Δήμος» στο <http://goo.gl/OVnA16> (πρόσβ.: 08/06/2015, 17:41)

³⁹³ ενδεικτικά αναφέρουμε το J. Traganou, “Shades of Blue: Debating Greek Identity through Santiago Calatrava's Design for the Athens Olympic Stadium”, *Journal of Modern Greek Studies*, 26(1), 2008, 185-214

³⁹⁴ V. Hastaoglou – Martinidis, “City Form and National Identity: Urban designs in 19th century Greece”, *Cadernos de Geografia*, 12, 1993, 3-11

Ιωαννίνων, ο «εκσυγχρονισμός» φαίνεται να αποτελεί προνομιακό πεδίο εφαρμογής πολιτικής εξαιτίας, μεταξύ άλλων, και της πολυ-κεντρικής οργάνωσης σε εθνο-θρησκευτικές συνοικίες η οποία χαρακτηρίζει την μορφολογία του ιστού των πόλεων³⁹⁵ όπως και της αποδοχής και διαπίστωσης της ακαταλληλότητας και του ανορθολογισμού των τελευταίων, η οποία και επισύρει τον «πολεοδομικό καθαρισμό» τους.³⁹⁶

Στα πλαίσια, λοιπόν, των παραπάνω προταγμάτων, τα οποία εκπορεύονται τόσο από την συμβολική όσο και από την πρακτική εκδοχή του ιδεολογήματος του «εκσυγχρονισμού», η αναδιευθέτηση του χώρου την οποία υφίστανται ορισμένα αστικά κέντρα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, και την ανέγερση γυμναστηρίων.³⁹⁷ μεταξύ αυτών βρίσκεται και η Θεσσαλονίκη της οποίας ο επανασχεδιασμός, μετά την μεγάλη πυρκαϊά του 1917, προβλέπει την δημιουργία χώρων αναψυχής και γυμναστικής.³⁹⁸ Ομοίως, στο μεταίχμιο των δεκαετιών 1920-1930 ο Π.Α.Ο.Κ., με την ανοχή των τοπικών αρχών, δημιουργεί την αθλητική του εγκατάσταση στην περιοχή του παλιού Συντριβανιού της πόλης καταπατώντας ένα σημαντικό τμήμα του παλιού εβραϊκού νεκροταφείου.³⁹⁹

Γενικότερα, πάντως, αν θα μπορούσε να σημειωθεί κάτι για τις προηγούμενες περιπτώσεις αυτό είναι πως παρά την πρωτοτυπία και πρωτοπορία τους συνιστούν κατά τα άλλα εξαιρέσεις του κανόνα καθώς μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η ανέγερση αθλητικών εγκαταστάσεων λαμβάνει χώρα στα πλαίσια της δημιουργίας αθλητικών υποδομών. Ενδεικτική, άλλωστε, της τελευταίας διαπίστωσης αποτελεί το γεγονός πως με εξαίρεση την σχολική κτιριολογία, η οποία ειδικότερα την δεκαετία του 1930 αποδίδει πληθώρα αθλητικών υποδομών,⁴⁰⁰ κανένας εκπρόσωπος της «νέας

³⁹⁵ Αλ. Καραδήμου-Γερόλυμπου – Κ. Καύκουλα – Ν. Καλογήρου – Ν. Παπαμίχος – Β. Χαστάογλου, «Πόλη και πολεοδομία στη Βόρειο Ελλάδα μετά το 1912», στο Νεοελληνική Πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος: πρακτικά διεθνούς συμποσίου ιστορίας, τόμ. Β', Ε.Μ.Ν.Ε, Αθήνα, 1985, 405-406

³⁹⁶ Β. Χαστάογλου, «Η ανάδυση της νεοελληνικής πόλης: Η σύλληψη της μοντέρνας πόλης και ο εκσυγχρονισμός του αστικού χώρου», στο Γ. Θ. Μαυρογορδάτος – Χρ. Χατζηιωσήφ *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, τομ. Β', Π.Ε.Κ, Ηράκλειο, 1992, σσ. 101, 103

³⁹⁷ Αλ. Καραδήμου – Γερόλυμπου, «Πόλεις και πολεοδομία», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, οι απαρχές: 1900-1922*, τόμ. Α1, ο.π., 235

³⁹⁸ Αλ. Υερολύμπου, *ibid*, 112-113

³⁹⁹ Ελ. Ιωαννίδου, «Τα αθλητικά σωματεία των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1922-1940)», ο.π., 54-57· για το χρονικό του παλιού εβραϊκού νεκροταφείου και τις απαλλοτριώσεις - καταστροφές τις οποίες υπέστη βλ. ενδεικτικά στο Στ. Σαλέμ, «Το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο», *Χρονικά*, ΚΕ', 2002, 6-17· μια αξιοσημείωτη ανάδραση της εγγύτητας του γηπέδου του Συντριβανιού στο παλιό εβραϊκό νεκροταφείο είναι μεταξύ άλλων και η καθιέρωση, στα πλαίσια της δημόσιας σφαίρας, της έκφρασης "η μπάλα στα μνήματα" στο «Στέλνοντας την μπάλα στα μνήματα – τοπογραφία/Sending the ball to the graves – topography» στο <https://goo.gl/TwYTsf> (πρόσβ.: 11/06/2015, 10:54)· γενικότερα, πάντως, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η ανέγερση αθλητικών εγκαταστάσεων δια της εξάλειψης χαρακτηριστικών τα οποία κληροδότησε το προηγούμενο πολεοδομικό και πολυ-εθνοτικό καθεστώς της οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελεί κατά την εν λόγω περίοδο μια ατύπως θεσμοθετημένη πρακτική. Χαρακτηριστική της περίπτωσης, εκτός από τις αθλητικές εγκαταστάσεις των Ιωαννίνων τις οποίες θα εξετάσουμε εν συνεχεία, αποτελεί το 1929 η ισοπέδωση νεκροταφείου στους Φιλιάτες προκειμένου να αναγερθεί τοπικό γυμναστήριο στο *Ηπειρωτικός Αγών*, 15/05/1929, 4

⁴⁰⁰ καθώς σημειώνεται το 1930 το Υπουργείο Παιδείας αποφασίζει την ανέγερση 4.000 περίπου σχολικών κτιρίων τα οποία οφείλουν να πληρούν χωρικές προϋποθέσεις για την εξάσκηση αθλοπαιδιών και γυμναστικής στο Μ. Καρδαμίτση

αρχιτεκτονικής» της περιόδου δεν είχε την ευκαιρία να κατασκευάσει έναν κτιριακό οργανισμό για αθλητικές δραστηριότητες.⁴⁰¹

Παράλληλα με την παραπάνω τάση η εμφάνιση αθλητικών εγκαταστάσεων στα ελληνικά αστικά κέντρα, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως αποτελεί και το επιστέγασμα της σωματικής άσκησης ως αυτόνομης δραστηριότητας στο πλαίσιο των ασχολιών των κατοίκων της πόλης. Συγκεκριμένα, αν και αθλητικές υποδομές δημιουργούνται στο νεοπαγές ελληνικό κράτος από τα πρώτα κιόλας χρόνια ύπαρξης του με κρατική ή κοινοτική υποστήριξη, σε περιοχές όπως η Αίγινα, η Σύρος ή το Ναύπλιο, η ύπαρξη τους δεν φαίνεται πως ανταποκρίνεται σε ένα ρεαλιστικό αίτημα για σωματική άσκηση. Δείγμα της εν λόγω πραγματικότητας αποτελεί επιπλέον και το γεγονός πως στην περιοχή των Αθηνών λειτουργούσε μέχρι και την δεκαετία του 1870 αποκλειστικά το Δημοτικό Γυμναστήριο. Η κατάσταση αυτή φαίνεται να αλλάζει στα τέλη της εν λόγω δεκαετίας με την ίδρυση του Κεντρικού Γυμναστηρίου δίπλα στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Ομοίως, κατά την ίδια χρονική περίοδο, ιδρύονται και τα πρώτα ιδιωτικά γυμναστήρια συλλόγων της πρωτεύουσας. Τα τελευταία, μάλιστα, εκτός από χώροι εκγύμνασης φαίνεται πως αποτελούν, στα πλαίσια του αστικού συγκειμένου, κι ένα σημαντικό πεδίο κοινωνικότητας. Στα τέλη του αιώνα η αναμαρμάρωση του Παναθηναϊκού Σταδίου, εξαιτίας της συγκυρίας των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896, το καθιστά έναν χώρο άσκησης και διεξαγωγής αγώνων την ίδια στιγμή που το Ποδηλατοδρόμιο Φαλήρου χρησιμοποιείται αρχικώς ως χώρος ποδηλατοδρομιών και ιπποδρομιών για να μετατραπεί σε γήπεδο ποδοσφαίρου όταν το τελευταίο αρχίζει να αποκτά δημοφιλία. Εξίσου, ποδοσφαιρικά γήπεδα δημιουργούνται και στις συνοικίες των Αθηνών. Τέλος, αθλητικές υποδομές αποκτούν με την ίδρυση τους και ειδικά αθλητικά ή γυμναστικά σωματεία όπως οι ναυτικοί σύλλογοι του Πειραιά καθώς και μεγάλα αστικά κέντρα της περιφέρειας.⁴⁰²

Οι αθλητικές εγκαταστάσεις στην πόλη των Ιωαννίνων κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου

Καθώς αναφέραμε και στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου η δημιουργία μιας αθλητικής εγκατάστασης στην πόλη των Ιωαννίνων φαίνεται ότι διατυπώνεται θεσμικά το 1919 από το δημοτικό συμβούλιο. Παρά ταύτα, οφείλουμε να σημειώσουμε πως αυτή δεν είναι και η πρώτη φορά

– Αδάμη, «Σχολικό κτίριο, υγιεινή και αθλητισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στο Παν. Τουρνικιώτης, ο.π., 315-319

⁴⁰¹ Ανδ. Γιακουμακάτος, «Οι υποδομές για τον αθλητισμό στην ελληνική μοντέρνα αρχιτεκτονική», στο Παν. Τουρνικιώτης, ο.π., 341-345

⁴⁰² Χρ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, ο.π., 93-96

κατά την οποία συμβαίνει κάτι τέτοιο καθώς ήδη από το 1916 η δημοτική αρχή της πόλης ειδοποιεί μέσω της *Ηπείρου*, ότι:

*«... προ(κ)ειμένου να ιδρυθή εν τη ημετέρα π(ό)λει γυμναστήριον των μαθητών, καλεί τους δυναμένους να προσφέρωσιν επ' ενοικίω γήπεδον εκτάσεως τριών και πλέον στρεμμάτων εντός (τ)η(ς) πόλεως περιτετοιχισμένον να αποτανθώ(σ)ιν εις το γραφείον (τ)η[ς] Μηχανικής αυτού υπηρεσίας».*⁴⁰³

Το πάγιο, κατά τα δεδομένα, αίτημα ανέγερσης ενός αθλητικού χώρου φαίνεται ότι εν τέλει δρομολογείται το 1923 μέσω μιας σειράς συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης. Στις συνεδριάσεις αυτές αποσαφηνίζεται, μεταξύ άλλων, και το συμβολικό και πρακτικό σκέλος της διαδικασίας ανέγερσης το οποίο θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως επιβεβαιώνει, εν πολλοίς, το ιδεολόγημα του αστικού «*εκσυγχρονισμού*» και των συμπαρομαρτούντων του.

Συγκεκριμένα, πάγια θέση της δημοτικής αρχής, η οποία εκφράζεται στην πλειοψηφία των συνεδριάσεων του συμβουλίου της, αποτελεί η πεποίθηση πως η εγκατάσταση ενός αθλητικού χώρου συνιστά την αναβάθμιση και την βελτίωση της εικόνας της πόλης. Όπως, άλλωστε, αναφέρεται επανειλημμένως «... η μέριμναν περί συστάσεως Γυμναστηρίου προς εκγύμνασιν της νεολαίας ...» είναι επιβεβλημένη καθώς «... είναι ... έργον προόδου και ανωτέρας κοινωνικής αγωγής η ύπαρξις τοιούτου ιδρύματος».

Αναφορικά με το δεύτερο σκέλος της διαδικασίας, προτείνεται η εγκατάσταση του γυμναστηρίου να πραγματοποιηθεί στη συνοικία Ζεβαδιέ και ειδικότερα σε τμήμα του χώρου του εκείθε οθωμανικού νεκροταφείου. (χάρτ. 1, χάρτ. 4 και χάρτ. 5) Το τελευταίο μάλιστα προτείνεται με διαταγή της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου να ισοπεδωθεί⁴⁰⁴ – διαδικασία η οποία εν τέλει πραγματοποιείται κατόπιν απόφασης του Δήμου, οδηγώντας κατά αυτόν τον τρόπο στην έναρξη των εργασιών κατασκευής του γυμναστηρίου. (εικ. 32 και εικ. 33)⁴⁰⁵

Η εγκατάσταση του γυμναστηρίου σε περιοχή όπου εντοπίζεται οθωμανικό νεκροταφείο καθώς και η επιλογή ισοπέδωσης και διαμόρφωσης του τελευταίου θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως συνιστά, τόσο ως πτυχή σύνολης της διαδικασίας δημιουργίας μιας αθλητικής εγκατάστασης όσο και ως μεμονωμένη πράξη, ακόμη μια έκφανση του ιδεολογήματος του «*εκσυγχρονισμού*» ανάλογη με εκείνες τις οποίες εξετάσαμε στην προηγούμενη υποενότητα. Η εν λόγω διαπίστωση ενισχύεται και από το γεγονός πως στην πόλη των Ιωαννίνων, από τα πρώτα κιόλας χρόνια προσάρτησης τους στο ελληνικό κράτος, γίνεται αντιληπτή η οπισθοδρόμηση και η ακαταλληλότητα η οποία χαρακτηρίζει τον αστικό χώρο και η οποία οδηγεί, εκ μέρους της εκάστοτε δημοτικής αρχής,

⁴⁰³ *Ηπειρος*, 23/11/1916, 3

⁴⁰⁴ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 8, αρ. απόφ. 197/29-08-1923, φ. 84

⁴⁰⁵ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 8, αρ. απόφ., 220/08-10-1923, φ. 105^v-106^r

σε νέες πολιτικές διευθέτησης του χώρου σε σχέση με το κληροδοτημένο οθωμανικό μορφολογικό καθεστώς. Στα πλαίσια αυτά λοιπόν «η πόλη αλλάζει, πρέπει να αποσυμφορηθεί, να τακτοποιηθεί και να περιορίσει λαϊκές πρακτικές που καθόλου δεν ευνοούσαν την νέα αντίληψη περί καθαριότητας και πολιτισμού»: μια εξ αυτών είναι και τα οθωμανικά νεκροταφεία.⁴⁰⁶

Η είδηση των εργασιών ανέγερσης του γυμναστηρίου προκαλεί αναδράσεις και στο πεδίο δημοσιότητας της πόλης. Μια εξ αυτών είναι και του καθηγητή Γ. Α. Χαραλάμπη ο οποίος με άρθρο του στο περιοδικό *Η Αναγέννησις* αναπαράγοντας τις βασικές εκφραστικές αρχές της ελληνικότητας στην αρχιτεκτονική⁴⁰⁷ προτείνει το γυμναστήριο «... να καταρτιστεί κατά το αρχαίον σύστημα ...» δηλαδή «... εντός αυτού να φυτωθώσι και δένδρα ...» τα οποία «... αυξάνοντα να δύνανται να τέρπωσι τους οφθαλμούς του αγωνιζομένου και να εξυγιαίνωσι και τους πνεύμονας αυτού δια της αφθονίας του οξυγόνου».⁴⁰⁸

Τον Μάρτιο του 1924 το περιοδικό *Αθλητική Επιθεώρησις* καταγράφει ακόμη μια σημαντική λεπτομέρεια σχετική με την δημιουργία του γυμναστηρίου· συγκεκριμένα αναφέρει πως το τελευταίο υπήρξε αποτέλεσμα των «ιδιαιτέρων ενεργειών» των Ν. Κουτρούλη και Γεωρ. Αχ. Βαβαρέτου - γνωστού για την συμβολή του σε εν γένει την αθλητική δραστηριότητα της πρωτεύουσας της Ηπείρου - συμπληρώνοντας πως για την αποπεράτωση του ο Δήμος διέθεσε 70.000 δραχμές ενώ είχε συγκροτηθεί και επιτροπή η οποία διεξήγαγε έρανο συγκεντρώνοντας 4.000 δραχμές.⁴⁰⁹

Τελικώς, τον Αύγουστο του ίδιου έτους, λαμβάνουν χώρα τα εγκαίνια του γυμναστηρίου· το τελετουργικό, σύμφωνα με δημοσιεύματα του τοπικού Τύπου, πρόκειται να γίνει «... παρουσία των αρχών της πόλης ...» ενώ η είσοδος για το κοινό θα είναι ελεύθερη. Επιπλέον σημειώνεται πως

⁴⁰⁶ Μ. Παππά, «Υγειονομικά προβλήματα και πολιτικές διευθέτησης του χώρου: το παράδειγμα των Ιωαννίνων 1913-1920», στο Γ. Κυριόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, Δημόσια υγεία και κοινωνική πολιτική: ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Παπαζήσης – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» - Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, Αθήνα, 2008, 252-255· καθώς αναφέρει και ο Γιάννης Κανετάκης βασικός παράγοντας σε σύνολη την σύνθεση του φυσικού χώρου της πόλης των Ιωαννίνων είναι, καθ' όλη σχεδόν την διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, τα νεκροταφεία τα οποία διασπείρονται, κυριολεκτικώς, σε όλο το εύρος του αστικού ιστού. Ειδικότερα σε ότι αφορά την συνοικία Ζεβαδιέ το νεκροταφείο το οποίο εντοπίζεται εκεί θεωρείται, σύμφωνα και με την Ευαγγελή Ντάτση, ένα από τα τρία μεγάλα της πόλης στο Ευ. Αρ. Ντάτση, «Ένας άγνωστος πολεοδομικός χάρτης των Ιωαννίνων του 1902», στο *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ήπειρος: Κοινωνία – Οικονομία 15^{ος} – 20^{ος} αι., Γιάννενα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985*, Ιωάννινα, Δήμος Ιωαννιτών, 1987, σ. 105 και Γ. Γ. Κανετάκης, *Το Κάστρο: Συμβολή στην Πολεοδομική Ιστορία των Ιωαννίνων*, Τ.Ε.Ε., Αθήνα, 1994, σσ. 57, 115

⁴⁰⁷ σύμφωνα με τον Δημήτρη Φιλιππίδη οι βασικές εκφραστικές αρχές της ελληνικότητας στην αρχιτεκτονική είναι οι αξίες της ελληνικής φύσης, οι ελληνικές αξίες καθώς και οι κατασκευαστικές αξίες στο Δημ. Φιλιππίδης, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική: αρχιτεκτονική, θεωρία και πράξη (1830-1980) σαν αντανάκλαση των ιδεολογικών επιλογών της νεοελληνικής κουλτούρας*, Μέλισσα, Αθήνα, 1984, 389-390

⁴⁰⁸ *Η Αναγέννησις*, τχ. 2, 01/02/1924, 1

⁴⁰⁹ *Αθλητική Επιθεώρησις*, Μάρτιος 1924, 12· η ύπαρξη της επιτροπής η οποία διεξήγαγε έρανο για την αποπεράτωση του γυμναστηρίου επιβεβαιώνεται και από τα πρακτικά των συμβουλίων του δήμου Ιωαννίνων ήδη από τις αρχές του 1924. Μάλιστα, καθώς αναφέρεται, η συγκρότηση της ήταν αποτέλεσμα των εργασιών της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου ενώ το ποσό το οποίο συγκεντρώθηκε τελικώς δεν επήρκεσε για τμήμα της αποπεράτωσης των έργων στο Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 8, αρ. απόφ. 10/06-01-1924, 153^v

παράλληλα με τα εγκαίνια «θα τελεσθούν διάφορα αθλητικά αγωνίσματα ...» ενώ «κατά τα διαλείμματα θα παιανίζουν αι μουσικάί».⁴¹⁰ Καθώς αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο οι αγώνες αυτοί, οι οποίοι τελούνται υπό την αιγίδα του Γεωρ. Αχ. Βαβαρέτου και του «Πύρρου», πρέπει να λογίζονται ως οι πρώτοι αμιγώς αθλητικοί στην σύγχρονη ιστορία της πόλης.⁴¹¹ Επιστέγασμα της διαδικασίας κατασκευής του γυμναστηρίου στην συνοικία Ζεβαδιέ αποτελεί η προσωρινή εκχώρηση του στο σωματείο του «Πύρρου» κατόπιν αιτήματος του τελευταίου προς το δημοτικό συμβούλιο της πόλης.⁴¹² Κατά αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, εκτός από πρώτη αθλητική εγκατάσταση της ιστορίας της πόλης των Ιωαννίνων το γυμναστήριο Ζεβαδιέ δύναται να θεωρηθεί και ως η πρώτη ιδιόκτητη αθλητική υποδομή της πρωτεύουσας της Ηπείρου. (εικ. 34 και εικ. 35)

Σύγχρονη της διαδικασίας κατασκευής του γυμναστηρίου στην συνοικία Ζεβαδιέ, καθώς και ανάλογη τόσο ως προς τις συμβολικές όσο και ως προς τις πρακτικές της προεκτάσεις, είναι και η ανέγερση ακόμη μιας αθλητικής εγκατάστασης, του γυμναστηρίου Στρατού και Δήμου.

Συγκεκριμένα, τον Μάιο του 1924, στα πλαίσια των εργασιών ενός ακόμη δημοτικού συμβουλίου⁴¹³ γνωστοποιείται, εκτός της ημερήσιας διάταξης μάλιστα, έγγραφο του Ε' Σώματος Στρατού σύμφωνα με το οποίο αυτό προτείνει «... δια την εξάσκησιν και επίδοσιν των οπλιτών προς το γυμνάζεσθαι ... όπως δι' ιδίων εξόδων μεταβάλη τον χώρον της δημοτικής Ιππαγοράς εις Γυμναστήριον». Η δημοτική Ιππαγορά, ή Ατ – Παζάρ όπως αποκαλείτο στα οθωμανικά, αποτελούσε έναν κατά τόπους θεσμό για την πόλη των Ιωαννίνων. Ειδικότερα σε ότι αφορά εκείνη η οποία προτείνεται να μετατραπεί σε γυμναστήριο, αυτή εντοπίζεται στον χώρο όπου σήμερα λειτουργεί η δημοτική λαϊκή αγορά της Αγίας Μαρίνας – παραπλεύρως του Τσιεκούρ Τζαμί και των μενδρεσέδων του. (χάρτ. 2, χάρτ. 4, χάρτ. 5 και εικ. 36)

Η επιλογή της Ιππαγοράς ως χώρου κατασκευής του γυμναστηρίου γίνεται, εκ μέρους του Ε' Σώματος Στρατού, στην βάση μιας πρακτικής και μιας συμβολικής σκοπιμότητας την οποία αυτό έχει: η πρώτη αφορά την εγγύτητά του με τους παλιούς Στρατώνες της πόλης, οι οποίοι βρίσκονταν στον χώρο όπου σήμερα υπάρχει το πάρκο Λιθαρίτσια. Η δεύτερη, σαφώς πιο ενδιαφέρουσα, ενδεικτική της λογικής η οποία διέπει το εγχείρημα κατασκευής του χώρου και ανάλογη εκείνης του γυμναστηρίου της συνοικίας Ζεβαδιέ σχετίζεται με το ιδεολόγημα του «εκσυγχρονισμού»: συγκεκριμένα, η ανέγερση γυμναστηρίου στον εν λόγω χώρο φαίνεται πως συνιστά μια πρώτης τάξεως ευκαιρία κατάργησης της Ιππαγοράς καθώς «... εκ του κεντρικού της θέσεως αυτού δεν προσαρμόζεται η εν μέσω της πόλεως ύπαρξις Ιππαγοράς, ήτις είναι εστία ανθυγιεινών μiasμάτων, προς την παράστασιν αυτής».

⁴¹⁰ *Ηπειρος*, 24/08/1924, 2

⁴¹¹ *Ηπειρος*, 29/08/1924, 2· *Η Αναγέννησις*, τχ. 16, 01/09/1924, 8· *Ηπειρωτική Ηχώ*, 01/01/1925, 4

⁴¹² Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 9, αρ. απόφ. 195/03-12-1924, φ. 90^v-91^r. *Ηπειρωτική Ηχώ*, 11/12/1924, 4

⁴¹³ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 8, αρ. απόφ. 76/08-05-1924, 232^v-233^r

Στις προηγούμενες δύο παραμέτρους προστίθεται ακόμη μια, εκ μέρους του Δήμου αυτήν την φορά, η οποία σχετίζεται με το διαδικαστικό σκέλος της ανέγερσης του γυμναστηρίου Στρατού και Δήμου. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτήν η πρόθεση του Ε' Σώματος Στρατού να κατασκευάσει τον εν λόγω αθλητικό χώρο κρίνεται, εμμέσως πλην σαφώς, αναγκαία και απαραίτητη καθώς, όπως σημειώνεται, ο Δήμος «... θα ηδύνατο ... να προικίση την πόλιν δια γυμναστήριον άνευ ουδεμίας δαπάνης». Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι στην προοπτική του «εκσυγχρονισμού» του αστικού ιστού να προτείνεται ο Δήμος «... να παραχωρήση τον ειρημένον χώρον ... διά την εγκαθίδρυσιν Γυμναστηρίου, καθότι αληθώς λόγοι υγιεινής και παραστάσεως της πόλεως επιβάλλουσι το τοιούτον».

Παρά τα όσα αναφέραμε μέχρι στιγμής σχετικά με την διαδικασία ανέγερσης του γυμναστηρίου Στρατού και Δήμου, η παραχώρηση του δικαιώματος εκμετάλλευσης της δημοτικής Ιππαγοράς στο Ε' Σώμα Στρατού προϋποθέτει, όπως προκύπτει, την μετατόπιση της πρώτης σε άλλο χώρο της πόλης καθώς και την εξασφάλιση πως οι ενοικιαστές της δεν θα αξιώσουν καμιά αποζημίωση σε μια τέτοια περίπτωση. Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, αν και το θέμα φαίνεται πως εξετάζεται με πρωτοβουλία του ίδιου του Δημάρχου η εν τέλει απόρριψη της πρότασης εκ μέρους των ενοικιαστών για ανέξοδη μετακίνηση οδηγεί στην άρνηση του Δήμου ως προς να εκχωρήσει την Ιππαγορά στο Ε' Σώμα Στρατού.⁴¹⁴

Η απόφαση άρνησης παραχώρησης του δικαιώματος χρήσης της Ιππαγοράς στις στρατιωτικές υπηρεσίες της πόλης εκ μέρους του Δήμου οδηγεί, σύμφωνα με τα όσα προκύπτουν από την έρευνα, σε μια αξιοσημείωτη εξέλιξη για τα δρώμενα της πόλης των Ιωαννίνων κατά τον Μεσοπόλεμο. Συγκεκριμένα, τον Μάιο του 1924 γνωστοποιείται πως ο Διοικητής του Ε' Σώματος Στρατού, παρακάμπτοντας την προηγούμενη απόφαση, διατάζει την δημοτική μηχανική υπηρεσία να ξεκινήσει τις εργασίες μετατροπής του χώρου της δημοτικής Ιππαγοράς σε γυμναστήριο υποστηρίζοντας, ψευδώς μάλιστα, πως ο Δήμος ενέκρινε την παραχώρηση του. Η διαδικασία αυτή, αν και σύμφωνα με τα πρακτικά του δημοτικού συμβουλίου λογίζεται ως κατάληψη – κάτι το επιβεβαιώνεται και από την παρουσία συνεργείου στον χώρο – γίνεται εν τέλει κατά πλειοψηφία δεκτή:

*«... υπό τον ρητόν όρον της μη εις της τοιαύτης μετατροπής δημιουργίας δικαιώματος κατοχής επί τον γηπέδον υπέρ των Στρατιωτικών Αρχών, επί απωλεία των επ' αυτού δικαιωμάτων κυριότητος και νομής του Δήμου, και υπό τον όρον όπως το ιδρυθησόμενον γυμναστήριον να η δημοτικόν και να τίθεται εις την διάθεσιν των πολιτών».*⁴¹⁵ (εικ. 37, εικ. 38 και εικ. 39)

⁴¹⁴ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 9, αρ. απόφ. 93/23-05-1924, φ. 8^ν-9^τ

⁴¹⁵ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 9, αρ. απόφ. 97/29-05-1924, φ. 14-15^τ

Το χρονικό της ανέγερσης του γυμναστηρίου Στρατού και Δήμου αποτυπώνεται, κατά αντιστοιχία του γυμναστήριου στην συνοικία Ζεβαδιέ, και στον τοπικό Τύπο της περιόδου. Η αρχή φαίνεται πως γίνεται τον Ιούνιο του 1924 όταν η εφημερίδα *Ηπειρος* δημοσιεύει ότι:

«ο κάτωθι του Δημαρχιακού Καταστήματος χώρος της Πλατείας, όστις ... χρησιμοποιείται ως Ιπαγορά εξητήθη παρά της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ε' Σώματος Στρατού ίνα μετασχηματισθή ω(ς) γυμναστήριον, τόσον στρατιωτικό, όσο και ιδιωτικόν της πόλεως».⁴¹⁶

Το εν λόγω δημοσίευμα, πάντως, δεν αρκείται απλώς στην παραπάνω καταγραφή αλλά προβαίνει και στην αξιολόγηση του εγχειρήματος αναφέροντας χαρακτηριστικά πως:

«είναι η πρότασις και η έμπνευσις αυτή καθ' εαυτήν τόσον οφθαλμοφανώς λαμπρά, ώστε να μη χρειάζεται καμμία άλλη έξαρσις ή σύστασις παρά το ταχύτε(ρ)ον να πραγματωθή».⁴¹⁷

Ομοίως, μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Η Αναγέννησις* επαινείται το έργο του στρατηγού και διοικητή του Ε' Σώματος Στρατού Βλάση Τσιρογιάννη καθώς και άλλων αξιωματούχων των στρατιωτικών υπηρεσιών της πόλης σε σχέση με την συμβολή τους στην δρομολόγηση και αποπεράτωση του έργου.⁴¹⁸

Συχνά, πάντως, αναδράσεις στο πεδίο δημοσιότητας της πόλης σαν αυτές τις οποίες καταγράψαμε μέχρι στιγμής, καταγράφονται και σε εντελώς δυσανάλογο ύφος. Συγκεκριμένα, μέσω δημοσιευμάτων⁴¹⁹ της *Ηπείρου* στηλιτεύεται η αυθαιρεσία των στρατιωτικών αρχών ενώ εκφράζεται και η απορία αν «... υπάρχουν καθόλου καθωρισμένοι σφαίραι δικαιοδοσίας εκάστης αρχής ...».⁴²⁰

Τελικώς, τον Σεπτέμβριο του 1924 φαίνεται πως λαμβάνουν χώρα τα εγκαίνια του γυμναστηρίου με την σύγχρονη διοργάνωση στρατιωτικών αθλητικών αγώνων.⁴²¹ Οι αγώνες αυτοί, οι οποίοι λογίζονται ως οι πρώτοι στρατιωτικοί οι οποίοι λαμβάνουν χώρα στην πόλη,⁴²² γίνονται υπό την αιγίδα του «αθύνοντα νου» σύνολης της διαδικασίας κατασκευής του, του στρατηγού και διοικητή του Ε' Σώματος Στρατού Βλάση Τσιρογιάννη. Η συμβολή του αυτή στην πόλη των

⁴¹⁶ σημειώνεται πως το παλιό Δημαρχείο της πόλης στεγαζόταν εκεί όπου σήμερα στεγάζεται το Δημοτικό Ωδείο της πόλης, πίσω από το Δικαστικό Μέγαρο

⁴¹⁷ *Ηπειρος*, 04/06/1924, 2

⁴¹⁸ *Η Αναγέννησις*, τχ. 14-15, 15/08/1924, 1

⁴¹⁹ *Ηπειρος*, 27/08/1924, 1

⁴²⁰ *Ηπειρος*, 24/08/1924, 1

⁴²¹ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 24/09/1924, 3· 26/09/1924, 4· *Ηπειρος*, 28/09/1924, 2· *Ελευθερία*, 02/10/1924, 2· *Ηπειρος*, 02/10/1924, 2

⁴²² *Η Αναγέννησις*, τχ. 20, 01/12/1924, 8

Ιωαννίνων αναγνωρίζεται, μάλιστα, λίγες ημέρες αργότερα και μέσω ψηφίσματος του Δημοτικού Συμβουλίου.⁴²³

Επιστέγασμα της ανέγερσης του γυμναστηρίου αποτελεί η ανάδειξη της σημασίας του στην αναβάθμιση μιας υποβαθμισμένης, καθώς υποστηρίζεται, περιοχής⁴²⁴ και η σπουδαιότητα του καθώς «... θα στολίζει τα Γιάννενα και ... θα τα παρουσιάζει ως πολιτισμένα ...» αποτελώντας αυτό το πρώτο στοιχείο του πολιτισμού.⁴²⁵ συγχρόνως, στα πλαίσια της λειτουργίας του σχεδιάζεται και η κατασκευή παράπλευρου διδακτηρίου γυμναστικής – διαδικασία η οποία, ωστόσο, φαίνεται πως δεν τελεσφορεί.⁴²⁶ Παρά τον ενθουσιασμό τον οποίο προκαλεί η ίδρυση του, κατόπιν των πρώτων ετών λειτουργίας του όταν και διοργανώνονται σε αυτό διάφορες διοργανώσεις, το γυμναστήριο Στρατού και Δήμου περιέρχεται, σύμφωνα με τον τοπικό Τύπο σε αφάνεια.⁴²⁷ (εικ. 40, εικ. 41, εικ. 42 και εικ. 43)

Η ύπαρξη και λειτουργία αθλητικών εγκαταστάσεων κατά την υπό εξέταση περίοδο συμπληρώνεται από εκείνη του γηπέδου της πλατείας Στρατώνων (χάρτ. 3, χάρτ. 4 και χάρτ. 5). Το τελευταίο, παρά ταύτα, διαφέρει σημαντικά ως προς τα χαρακτηριστικά του τόσο από το γυμναστήριο Ζεβαδιέ όσο και από το γυμναστήριο Στρατού και Δήμου.

Η εν λόγω διαφορά έγκειται αφενός στο ότι εν αντιθέσει των προαναφερθέντων γυμναστηρίων το γήπεδο της πλατείας Στρατώνων δεν είναι μια αμιγώς αθλητική εγκατάσταση αλλά το προαύλιο ενός στρατιωτικού κτιρίου (εικ. 44). Επιπλέον δεν κατασκευάστηκε, όπως οι υπόλοιπες δύο αθλητικές εγκαταστάσεις, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου αλλά το 1869 υπό την επίβλεψη του Ρασήμ Πασιά.

Εντοπισμένο στην περιοχή όπου σήμερα εκτείνεται το πάρκο Λιθαρίτσια – πίσω από το κτίριο της VIII Μεραρχίας, η πλατεία Στρατώνων αξιοποιείται κατά την εν λόγω περίοδο, και λόγω της μορφολογίας της, ως ποδοσφαιρικό γήπεδο. (εικ. 45). Μέχρι τότε τον ρόλο αυτό είχε μια έκταση του στρατοπέδου στο Ακραίο, στην περιοχή όπου σήμερα εκτείνεται μέρος του στρατοπέδου Βελισσαρίου - στις παρυφές της πόλης.

Η μετάβαση από το στρατόπεδο Ακραίου στην πλατεία Στρατώνων λαμβάνει χώρα, καθώς υποστηρίζει ο Κωνσταντίνος Κόκκας, εξαιτίας της μεγάλης απόστασης η οποία χωρίζει το πρώτο από το κέντρο της πόλης των Ιωαννίνων.⁴²⁸ Επιπλέον, σημαντική συμβολή στην ανάδειξη του χώρου σε τόπο διεξαγωγής ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων φαίνεται πως έχει και η ίδια η Διοίκηση της VIII

⁴²³ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 9, αρ. απόφ. 142/06-10-1924, φ. 62^ν

⁴²⁴ *Η Αναγέννησις*, τχ. 19, 01/11/1924, 2

⁴²⁵ *Η Αναγέννησις*, τχ. 20, 01/12/1924, 8

⁴²⁶ Ι.Α.Δ.Ι., Π.Δ.Σ.Δ.Ι., χφ. 10, αρ. απόφ. 141/15-06-1925, φ. 47^ν-48^ρ

⁴²⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 12/08/1931, 1

⁴²⁸ Κων. Κόκκας, «Το ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο στα Γιάννινα 1918-1966», *Ζωσιμάδες*, 24, Απρίλιος – Μάιος – Ιούνιος 2008, 25-26

Μεραρχίας η οποία, καθώς προκύπτει, εκτός από την διάθεση του, συγκροτεί και ποδοσφαιρικά τμήματα στρατευμένων.⁴²⁹ Τα τελευταία συμμετέχουν, κατά καιρούς, σε στρατιωτικές ποδοσφαιρικές διοργανώσεις⁴³⁰ ενώ πιο συχνά αναμετρώνται, στον χώρο της πλατείας, απέναντι σε αθλητικά και ποδοσφαιρικά σωματεία της πόλης.⁴³¹

Η σχέση η οποία διέπει την πλατεία Στρατώνων με την Διοίκηση της VIII Μεραρχίας και η σημασία την οποία η πρώτη καταγράφει ως το μοναδικό ποδοσφαιρικό γήπεδο της πόλης των Ιωαννίνων – μέχρι και την δρομολόγηση κατασκευής του εθνικού σταδίου ή σταδίου Χότζα⁴³² - αναδεικνύεται με τον πλέον εμφαντικό τρόπο το 1930 όταν ο διοικητής της Μεραρχίας αποφασίζει την απαγόρευση χρήσης της από τα αθλητικά και ποδοσφαιρικά σωματεία.⁴³³ Η απαγόρευση αυτή μάλιστα καταγράφεται και στο πεδίο δημοσιότητας της πόλης με τον *Ηπειρωτικό Αγώνα* να αναφέρει πως «... ο κ. Μέραρχος πολύ κακήν υπηρεσίαν προσφέρει εις την φυσικήν αγωγήν της νεολαίας μας αφ' ότου εμποδίζει την χρησιμοποίησιν της Πλατείας του Στρατόνος».⁴³⁴

Αξιοσημείωτη της απαγόρευσης χρήσης του γηπέδου της πλατείας Στρατώνων είναι και η διαμάχη την οποία αυτή προκαλεί μεταξύ των αθλητικών και ποδοσφαιρικών σωματείων της πόλης και της VIII Μεραρχίας· ενδιαφέρον δείγμα της διαμάχης αυτής αποτελούν οι επιστολές διαμαρτυρίας τις οποίες υπογράφουν και αποστέλλουν τα διοικητικά συμβούλια των σωματείων «Πύρρος», «Ολυμπιακός Ιωαννίνων» και «Ατρόμητος» προς θεσμικούς φορείς όπως ο πρωθυπουργός, ο υπουργός των Στρατιωτικών, οι βουλευτές της περιοχής καθώς και η Ε.Π.Ο. μέσω των οποίων γνωστοποιείται η χρήση του γηπέδου για ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις «... από απελευθερώσεως ...».⁴³⁵ ακόμη πιο ενδιαφέρουσα, ωστόσο, είναι η πληροφορία πως οι τα παραπάνω σωματεία φαίνεται να έχουν συστήσει μια πρώτη – υποτυπώδη – ωστόσο τοπική ένωση.⁴³⁶

Τελικώς, ήδη από το 1929 δρομολογείται η ανέγερση του εθνικού σταδίου ή σταδίου Χότζα⁴³⁷ - όπως ονομάζεται η περιοχή στην οποία εγκαθίσταται.⁴³⁸ Ο εν λόγω αθλητικός τόπος, ο οποίος ειρήσθω εν παρόδω μετατρέπεται στο σημερινό Εθνικό Στάδιο «Ζωσιμάδων», αν και ευρισκόμενος υπό διαδικασία κατασκευής φαίνεται πως σταδιακά αντικαθιστά την χρήση του

⁴²⁹ Γ. Δ. Φαρμάκης, ο.π., 11

⁴³⁰ *Ηπειρωτική Ηχώ*, 30/04/1925, 4· *Αθλητική Επιθεώρησης*, Μάιος 1925, σσ. 7,10· *Ήπειρος*, 06/05/1925, 2· *Ελευθερία*, 07/05/1925, 2

⁴³¹ *Ήπειρος*, 19/01/1927, 3· 09/05/1928, 2· *Ηπειρωτικός Αγών*, 09/05/1928, 2· 19/02/1930, 4

⁴³² *Ηπειρωτικός Αγών*, 15/11/1929, 4

⁴³³ *Ηπειρωτικός Αγών*, 25/09/1930, 1

⁴³⁴ *Ηπειρωτικός Αγών*, 28/04/1931, 1

⁴³⁵ *Ηπειρωτικός Αγών*, 04/09/1931, 4

⁴³⁶ *Ηπειρωτικός Αγών*, 27/02/1932, 2

⁴³⁷ *Ηπειρωτικός Αγών*, 15/11/1929, 4

⁴³⁸ Κων. Κόκκας, ο.π., 26

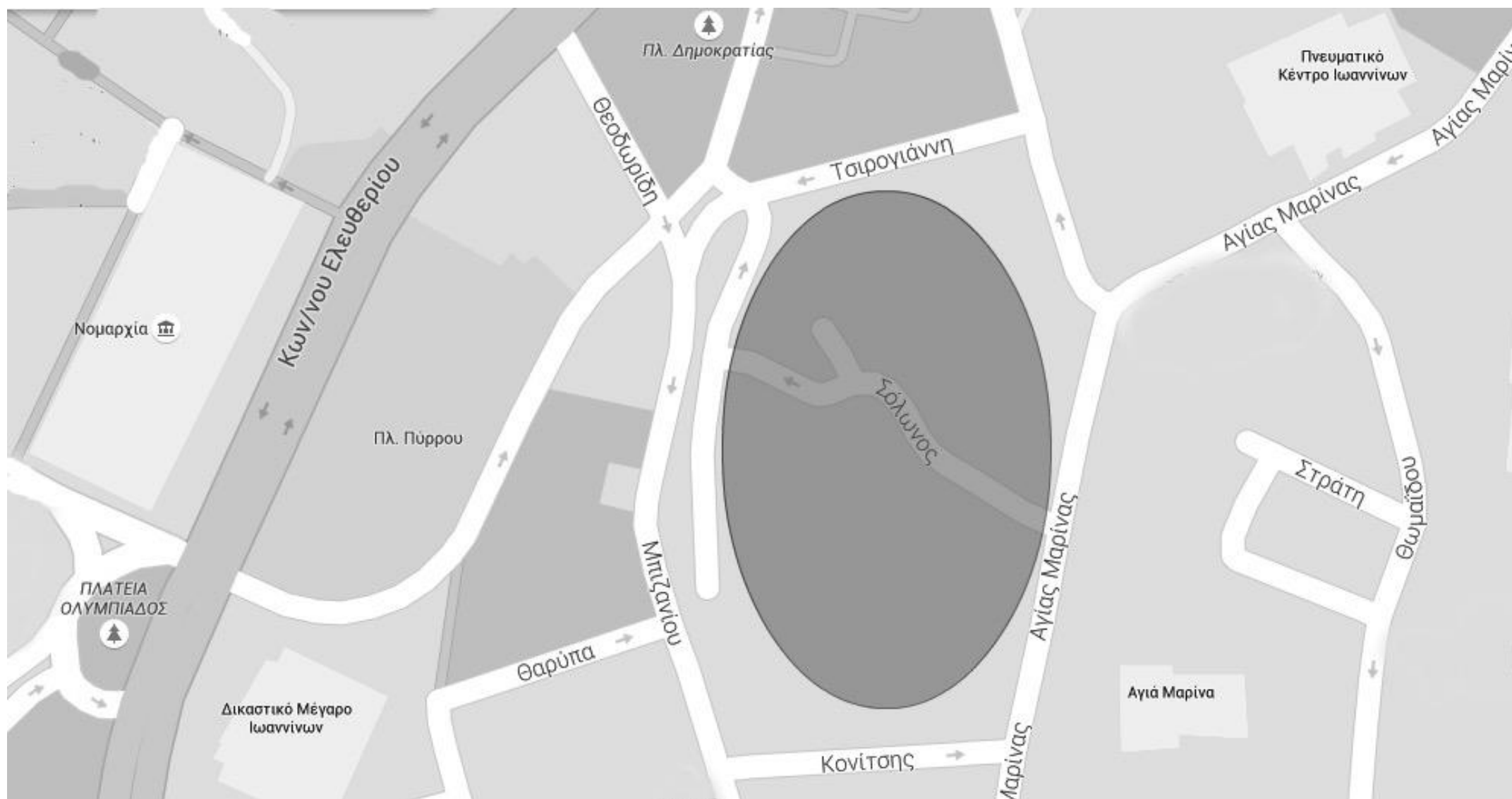
γηπέδου της πλατείας Στρατώνων για να καταστεί κατόπιν της λήξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σε κεντρικό τόπο διοργάνωσης αθλητικών γεγονότων της πρωτεύουσας της Ηπείρου.⁴³⁹

⁴³⁹ Π. Γ. Σταματέλου, ο.π., 373

Χάρτες των αθλητικών εγκαταστάσεων της πόλης των Ιωαννίνων κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου

χάρτης 1 – σε κύκλο η έκταση της συνοικίας Ζεβαδιέ όπου εγκαταστάθηκε το ομώνυμο γυμναστήριο σύμφωνα με χάρτη του 2015

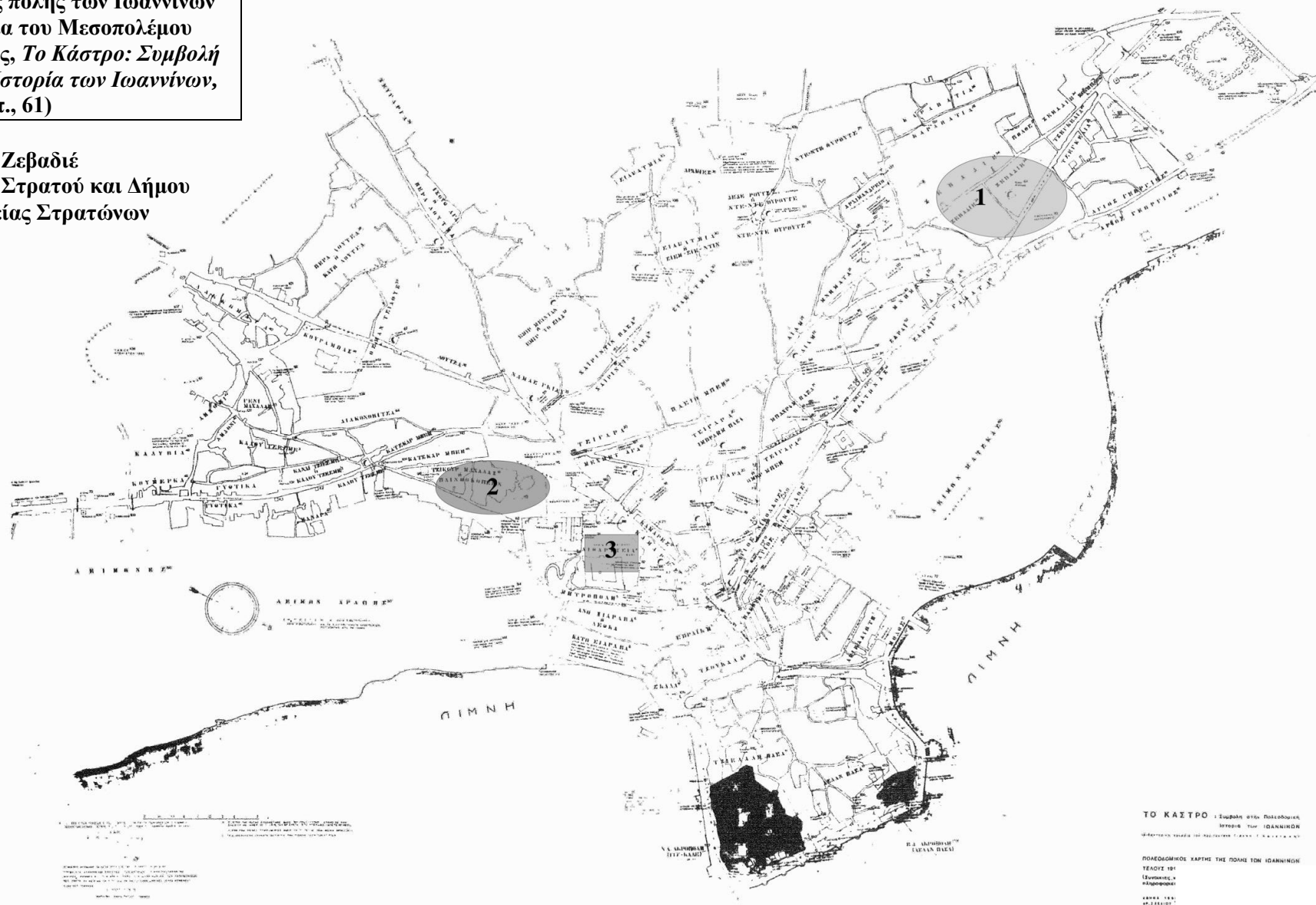
χάρτης 2 – σε οβάλ κύκλο η έκταση όπου εγκαταστάθηκε το γυμναστήριο Στρατού και Δήμου σύμφωνα με χάρτη του 2015

χάρτης 3 – σε τετράγωνο ο χώρος του γηπέδου της πλατείας Στρατώνων σύμφωνα με χάρτη του 2015

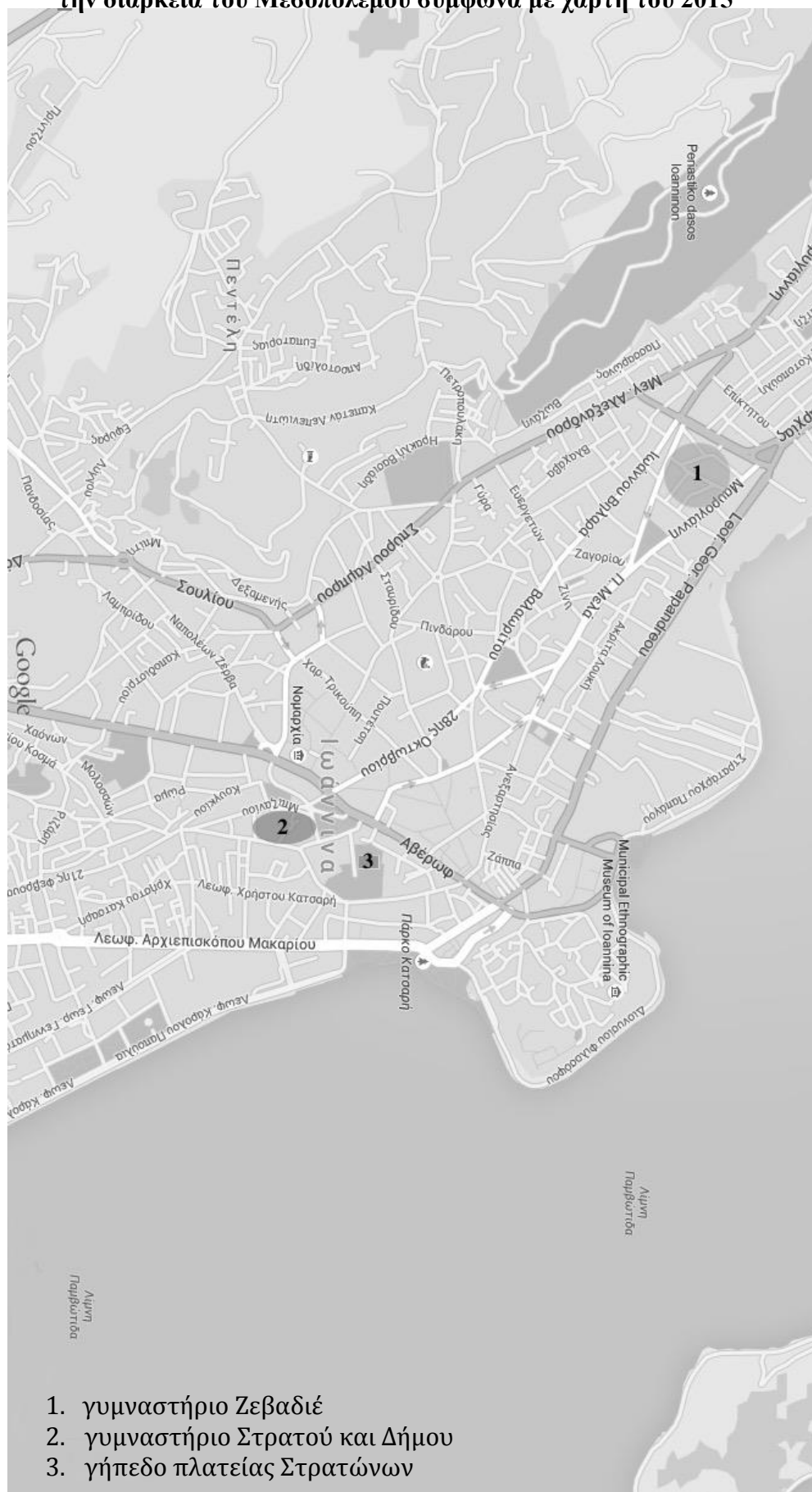
χάρτης 4 - Οι περιοχές των αθλητικών εγκαταστάσεων της πόλης των Ιωαννίνων κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου (πηγή: Γ. Κανετάκης, *Το Κάστρο: Συμβολή στην Πολεοδομική Ιστορία των Ιωαννίνων*, ο.π., 61)

1. γυμναστήριο Ζεβαδιέ
2. γυμναστήριο Στρατού και Δήμου
3. γήπεδο πλατείας Στρατώνων

Πολεοδομικός χάρτης της Πόλης των Ιωαννίνων τέλος 19ου-αρχές 20ού αιώνα.

χάρτης 5 – Οι περιοχές των αθλητικών εγκαταστάσεων της πόλης των Ιωαννίνων κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου σύμφωνα με χάρτη του 2015

Επίλογος

Αν θα μπορούσε να εξαχθεί ένα αρχικό συμπέρασμα σχετικά με την διαμόρφωση του αθλητισμού στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου αυτό θα χαρακτηριζόταν, δίχως αμφιβολία, από την προσπάθεια αναπαραγωγής των κυρίαρχων αντιλήψεων ή τάσεων οι οποίες επικρατούν ήδη από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, τόσο στην απελευθερωμένη επικράτεια του ελληνικού βασιλείου όσο και στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η διαδικασία αυτή πάντως, η οποία τουλάχιστον σε ότι αφορά την σχέση με την ελληνική επικράτεια εκφράζει και μια τάση εναρμόνισης, δεν αρκείται αποκλειστικώς σε ότι αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο: απεναντίας συγκροτείται και στα πλαίσια των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τα οποία είτε ενυπάρχουν είτε προκύπτουν ως αποτέλεσμα της μετάβασης την οποία υφίστανται η πόλη, και η Ήπειρος εν γένει, από αυτόνομο κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε περιφέρεια του ελληνικού κράτους λειτουργώντας, κατά αυτόν τον τρόπο, ως ανάβαθμος της τοπικής κοινωνίας

Στα πλαίσια αυτά, λοιπόν, η γυμναστική φαίνεται πως αποτελεί, για την πόλη των Ιωαννίνων, καινοτομία των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Η εισαγωγή της το 1907 στο πρόγραμμα της Ζωσιμαίας Σχολής, δείγμα της σύνδεσης σωματικής άσκησης και εκπαιδευτικής πράξης, φαίνεται πως στοχεύει στην καλλιέργεια των κυρίαρχων εθνικιστικών αντιλήψεων της περιόδου. Ανάλογη στόχευση έχει και η διοργάνωση, κατά το εν λόγω έτος, των πρώτων στα χρονικά της πόλης γυμναστικών επιδείξεων: οι τελευταίες, καθώς προκύπτει, τελούνται στα πλαίσια των επιδεικτικών εξετάσεων ενός εντόνως πολιτικοποιημένου θεσμού της πόλης καθιερωμένου από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ενώ εξίσου σημαντική ως προς τον ιδεολογικό αντίκτυπο τους είναι και η συμβολή του «εισηγητή» τους και γυμνασιάρχη της Ζωσιμαίας Σχολής Γεωργίου Καλούδη - γνωστού για τις «μεγαλοϊδεατικές» αντιλήψεις του και την δράση του ως μέλος της Ηπειρωτικής Εταιρείας.

Η εισαγωγή της πρακτικής στη «δημόσια σφαίρα» της πόλης γίνεται ωστόσο και διαμέσου της παραγωγής «λόγων»: οι τελευταίοι, αποτελώντας προνομιακό πεδίο (ανά)παραγωγής στερεοτύπων συνδέουν, στα πλαίσια του ιδεολογήματος του εθνικού συνεχούς, την γυμναστική με το αρχαιοελληνικό ανδρικό πρότυπο του «καλόκαγαθού» και το γυναικείο των «μητέρων του Έθνους». Ομοίως, στο πολιτικό συγκείμενο των αρχών του 20^{ου} αιώνα οι πρόσφατες πολεμικές συρράξεις, διακύβευμα των οποίων υπήρξε και η Ήπειρος, αναβαθμίζουν την χρησιμότητα της σωματικής άσκησης σε βασικό συμπλήρωμα της στρατιωτικής προπαίδευσης αναπαράγοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, την σχέση της πρακτικής με τον «μιλιταρισμό».

Συχνά πάντως, οι «λόγοι» αυτοί (ανά)παράγονται και στην βάση ζητημάτων τα οποία άπτονται της τοπικής κοινωνίας. Κυριότερο όλων φαίνεται πως είναι η, σχεδόν πάγια, απουσία του μαθήματος της γυμναστικής από τα προγράμματα των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της πόλης. Η πραγματικότητα αυτή, μάλιστα, αντιπαραβάλλεται με εκείνη άλλων σχολείων της ελληνικής επικράτειας, αναδεικνύοντας κατά αυτόν τον τρόπο μια πτυχή της ταυτότητας του «ηπειρωτισμού» και των σχέσεων ή εξαρτήσεων της ηπειρωτικής περιφέρειας από το κεντρικό κράτος.

Τέλος, η ιστορική εμφάνιση της ηλικιακής κατηγορίας της νεότητας κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου φαίνεται πως ανάγει την γυμναστική σε ένα, κατά κάποιον τρόπο, «παιδαγωγικό αντικείμενο». Συγκεκριμένα τόσο στα πλαίσια του ηθικού πανικού τον οποίο δημιουργεί ο ελεύθερος χρόνος των νέων και οι «επικίνδυνες έξεις» τις οποίες δημιουργεί, όσο και σε εκείνα της ιατρικής ωφέλειας της άσκησης για την δημιουργία εύρωστων σωμάτων στην υπηρεσία της πατρίδας, η γυμναστική αξιολογείται και αναδεικνύεται στο επίπεδο του «λόγου» ως προς την αναγκαιότητα και την χρησιμότητα της.

Στο πεδίο της σωματειακής δραστηριότητας απόρροια της διαμόρφωσης του αθλητισμού είναι η ίδρυση των πρώτων αναγνωρισμένων αθλητικών σωματείων. Η διαδικασία αυτή αν και σύστοιχη της ανανέωσης την οποία επιφέρει η απελευθέρωση της πόλης, εντούτοις απαντά και εμπεδώνεται αφενός στην πλούσια σωματειακή δραστηριότητα η οποία διέπει την τοπική κοινωνία κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα μέσω της δράσης των συντεχνιών αφετέρου στις ευνοϊκές συνθήκες τις οποίες δημιουργεί για τις κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η μεταρρυθμιστική περίοδος Tanzimat με αποτέλεσμα την ίδρυση ποικιλόνομων συσσωματώσεων· μεταξύ αυτών και ο βραχύβιος Πανηπειρωτικός Γυμναστικός Σύλλογος λίγα μόλις χρόνια πριν την απελευθέρωση (1911).

Τα σωματεία αυτά – δέκα συνολικά στον αριθμό κατά την υπό εξέταση περίοδο (1919-1934) – αν και δεν καταγράφουν συνήθως κάποια αξιοσημείωτη αγωνιστική δραστηριότητα, κυρίως λόγω της απουσίας ενός κεντρικού οργανωτικού φορέα, εντούτοις με την δράση τους επιτελούν έναν πολυεπίπεδο ρόλο στην (ανα)διαμόρφωση της τοπικής δημόσιας σφαίρας· άλλωστε, όπως έχει επισημανθεί, η συλλογική δράση συνιστά, τρόπον τινά, και μια διαδικασία συνεχούς παραγωγής νοημάτων.⁴⁴⁰

Ένα πρώτο επίπεδο του ρόλου αυτού αποτελεί το γεγονός πως μέσω των ονομάτων ή των συμβόλων τα οποία επιλέγονται, τα σωματεία αποτελούν τοιουτοτρόπως ανάβαθμους

⁴⁴⁰ Ε. Αβδελά, «Εισαγωγή: συλλογική δράση και παραγωγή δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα», ο.π., 37

ταυτοτήτων. Οι ταυτότητες αυτές αναπαράγοντας τα κυρίαρχα στερεότυπα της περιόδου εργαλειοποιούν μυθολογικά, αρχαιοελληνικά ή και πραγματικά πρόσωπα («Ηρακλής», «Πύρρος», «Άρης», «Φοίνιξ», «Αβέρωφ») προκειμένου να αναδείξουν το τοπικό ή εθνικό στοιχείο ενώ πιο σπάνια στοχεύουν στην ανάδειξη ειδολογικών κριτηρίων (Κολχίδα Ιωαννίνων, «Ολυμπιακός Ιωαννίνων», «Ατρόμητος»).

Ένα δεύτερο επίπεδο του ρόλου τον οποίον διαδραματίζουν τα σωματεία στην τοπική δημόσια σφαίρα φαίνεται πως είναι ο σκοπός της δράσης τους· πέραν του προφανούς – ήτοι την διάδοση του αθλητισμού στην Ήπειρο – πολλά εκ των σωματείων έχουν εκπολιτιστικό χαρακτήρα και σκοπό. Δείγμα των τελευταίων αποτελεί άλλωστε το γεγονός πως μεταξύ άλλων διακηρύττουν και την ηθική διαπαιδαγώγηση των μελών τους.

Εντούτοις, χωρίς αμφιβολία, πλέον σημαντικός ρόλος των προηγούμενων είναι το γεγονός πως τα αθλητικά σωματεία μέσω της λειτουργίας τους (ανα)προσδιορίζουν τους όρους αστικής κοινωνικότητας και κινητικότητας. Η διαδικασία αυτή φαίνεται πως λαμβάνει χώρα σε πολλά επίπεδα όπως η τέλεση διοργανώσεων («Πανηπειρωτικοί Αγώνες», «Πανιωαννήτικοι Αγώνες», «Φοινικιάδες» ή άτυπα πρωταθλήματα μεταξύ τοπικών σωματείων), οι τοπικοί ή υπερτοπικοί σωματειακοί ανταγωνισμοί και οι διενέξεις τις οποίες αυτοί προκαλούν, οι ψυχαγωγικές δραστηριότητες κοινωνικού χαρακτήρα (χοροεσπερίδες και θεατρικές παραστάσεις) καθώς και η παραγωγή ενός *κεφαλαίου* με όρους Pierre Bourdieu. Ειδικότερα σε ότι αφορά την τελευταία, εκείνο το οποίο προκύπτει είναι το γεγονός πως η κοινωνικότητα την οποία προωθούν τα αθλητικά σωματεία, αποτελεί για την τοπική ελίτ – την οποία σε μεγάλο βαθμό συσπειρώνουν στις τάξεις τους (κυρίως εμπόρους, ιατρούς καθώς και δικηγόρους) – ένα προνομιακό πεδίο παραγωγής ενός είδους *κοινωνικού κεφαλαίου*: δείγμα του *κεφαλαίου* αυτού αποτελεί αφενός το γεγονός της συχνής παρουσίας ίδιων προσώπων σε διοικητικά συμβούλια αθλητικών αλλά και άλλων σωματείων, αφετέρου η μετουσίωση της παρουσίας αυτής σε μια *κοινωνική κινητικότητα* η οποία συνδέεται με την δημοτική αρχή της πόλης. Η πορεία του *κεφαλαίου* αυτού πάντως φαίνεται πως δεν είναι μονόδρομη αλλά ανακυκλωτική καθώς τα σωματεία απολαμβάνουν εν τέλει οικονομικές επιχορηγήσεις εκ μέρους της δημοτικής αρχής μέσω του δημοτικού προϋπολογισμού και σε ετήσια, σχεδόν, βάση.

Εκτός, βεβαίως, των αναγνωρισμένων σωματείων οφείλει να σημειωθεί πως εξίσου σημαντική δραστηριότητα επιδεικνύουν και αρκετά μην αναγνωρισμένα σωματεία. Τα τελευταία δε, και ειδικότερα εκείνα τα οποία εντοπίζονται σε αποκεντρωμένες περιοχές του

νομού, φανερώνουν με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο το μέγεθος της εξάπλωσης της αθλητικής σωματειακής ζωής στην Ήπειρο του Μεσοπολέμου.

Τελικώς, ακόμη μια έκφανση της κοινωνιογένεσης του αθλητισμού στα μεταπελευθερωτικά Ιωάννινα αποτελεί και η ανέγερση των πρώτων αθλητικών εγκαταστάσεων.

Συγκεκριμένα, καθώς προκύπτει, ήδη από το 1916 η δημοτική αρχή της πόλης, μέσω αγγελίας της στον τοπικό Τύπο, αναζητά έκταση προκειμένου να αναγείρει γυμναστήριο. Ομοίως, λίγα χρόνια αργότερα (1919) η ίδια αρχή ζητά από τον διακεκριμένο Γάλλο αρχιτέκτονα Ερνέστ Εμπράρ να τροποποιήσει το αρχικό ρυθμιστικό σχέδιο του για την πόλη προσθέτοντας σε αυτό και την πρόβλεψη ανέγερσης ενός γυμναστηρίου.

Η πάγια αυτή θέση του Δήμου της πόλης, η οποία το 1923 και 1924 μετουσιώνεται στην ανέγερση των γυμναστηρίων Ζεβαδιέ και Στρατού και Δήμου αντιστοίχως, δεν συνδέεται αποκλειστικώς με την κατασκευή αθλητικών χώρων – απόρροια της διάδοσης του αθλητισμού – καθώς φαίνεται πως, επιπλέον, υποδηλώνει και την ανάγκη αναβάθμισης της πόλης.

Συγκεκριμένα, καθώς προκύπτει, η ανέγερση γυμναστηρίων κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου φαίνεται πως μεταξύ άλλων αποτελεί ακόμη μια έκφραση του αστικού εκσυγχρονισμού, ειδικότερα σε πόλεις των Νέων Χωρών όπως τα Ιωάννινα. Ο εκσυγχρονισμός αυτός εκτός από τα αξιολογικά πρόσημα τα οποία λαμβάνει στο πεδίο του «λόγου» - καθώς στα έργα αποδίδεται ο ρόλος της «προόδου» και «πολιτισμού» ή της ένδειξης «ανώτερης κοινωνικής αγωγής» για την πόλη - ενισχύεται ακόμη περισσότερο από την επιλογή των χώρων όπου ανεγείρονται τα γυμναστήρια· οι χώροι αυτοί οι οποίοι είναι ένα τμήμα του οθωμανικού νεκροταφείου στην συνοικία Ζεβαδιέ καθώς και η δημοτική Ιππαγορά – Ατ-Παζάρ στην περιοχή της σημερινής Λαϊκής Αγοράς της Αγίας Μαρίνας συνδέονται τόσο συμβολικά όσο και πρακτικά με το κληροδοτημένο οθωμανικό μορφολογικό καθεστώς το οποίο, σύμφωνα με τις κυρίαρχες αντιλήψεις της περιόδου, πρέπει να αποκαθαρεί.

Στις προηγούμενες αθλητικές εγκαταστάσεις προστίθεται κατά την υπό εξέταση περίοδο και η αξιοποίηση της πλατείας Στρατώνων, όπου σήμερα εντοπίζεται το πάρκο Λιθαρίτσια, ως ποδοσφαιρικό γήπεδο.

Κλείνοντας τον επίλογο της εργασίας αυτής οφείλουμε να σημειώσουμε πως η διαμόρφωση του αθλητισμού στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου, αν και σχετικώς αδιερεύνητη, αποδεικνύεται εν τέλει πολύπλευρη.

Συνάμα ωστόσο, ως ιστορική διαδικασία, εκτός του ότι αποτελεί ακόμη ένα συμπλήρωμα στην φτώχη – πλην σημαντική ιστορία του νεώτερου και σύγχρονου ελληνικού αθλητισμού, συνιστά κι ένα σημαντικό εργαλείο ερμηνείας τόσο μιας πτυχής της νεώτερης και σύγχρονης ιστορίας των Ιωαννίνων όσο και των νοοτροπιών, των αιτημάτων και των αντιστάσεων μιας κοινωνίας και μιας πόλης σε μετάβαση.

Κατά αυτόν τον τρόπο λοιπόν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η παρούσα εργασία, εξαιρουμένων των συμπερασμάτων στα οποία καταλήγει, θέτει, συγχρόνως, και ορισμένα ερευνητικά ερωτήματα: ένα εξ αυτών είναι μια μελλοντική έρευνα βασισμένη στα ίδια τα καταστατικά των σωματείων, καθώς ο εντοπισμός τους θα διασαφηνίζε με μεγαλύτερη επάρκεια τον επίσημο «λόγο» τους, την ταυτότητα τους, την δράση και τις δομές λειτουργίας τους καθώς και τους ανθρώπους οι οποίοι τα διοικούν.

Επιπλέον μια έρευνα η οποία ασχολείται με την διαμόρφωση του αθλητισμού κατά την διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου, δημιουργεί αναντιρρήτως ερωτήματα σχετικά με την εξέλιξη και διαμόρφωση του φαινομένου σε προγενέστερες αλλά και μεταγενέστερες περιόδους. Στα πλαίσια αυτά λοιπόν, και με δεδομένη την διαμόρφωση του αθλητισμού στα Ιωάννινα κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του Μεσοπολέμου θα είχε ενδιαφέρον μια εργασία η οποία να καταπιάνεται με την διαμόρφωση κι εξέλιξη του φαινομένου κατά την περίοδο της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου ή και μεταπολεμικά.⁴⁴¹

Τέλος η μελέτη του τρόπου με τον οποίο τοποθετείται μια αστική κοινωνία σε ένα φαινόμενο όπως ο αθλητισμός είναι, κατά κάποιον τρόπο, μελέτη της ίδιας της κοινωνίας. Ως εκ τούτου μια εργασία σχετική με τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται ο αθλητισμός στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου θα μπορούσε να αποτελέσει κίνητρο για μια πιο συνολική μελέτη του τρόπου με τον οποίο εν τέλει διαμορφώνεται η ίδια η κοινωνία των Ιωαννίνων κατά την εν λόγω περίοδο.

⁴⁴¹ Οφείλουμε να σημειώσουμε πως εκτός από την περίοδο την οποία εξετάσαμε η έρευνα απέδωσε σημαντικό υλικό και για τα έτη 1936-1939. Εντούτοις τόσο η οικονομία της εργασίας όσο και το γεγονός πως κατά την περίοδο αυτήν οι αθλητικές δομές υφίστανται εκ μέρους του καθεστώτος σημαντικές αλλαγές μας οδήγησαν στην απόφαση το εν λόγω υλικό να αξιοποιηθεί στο μέλλον

Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία Ιστοσελίδες – Πηγές

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

Αβδελά Ε., «Εισαγωγή: συλλογική δράση και παραγωγή δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα», στο Ε. Αβδελά – Χ. Εξερτζόγλου – Χρ. Λυριντζής (επιμ.), *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2015, 11-38

Αναστασιάδου Μερ., *Θεσσαλονίκη, 1830-1912: μια μητρόπολη στην εποχή των μεταρρυθμίσεων*, Εστία, Αθήνα, 2008

Αναστασόπουλος Ν., «Το Βιβλίο Καταστατικών Εταιρειών (1931-1935) των Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 35, 2001, 15-96

- «Πρωτοδικείο Ιωαννίνων (1913 - 1940): Ιστορία, πρόσωπα και η δράση τους», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 37, Ιωάννινα, 2003, 77 - 182

- «Εμπορικές συνεταιριστικές δραστηριότητες στα Ιωάννινα (1914-1930): η μαρτυρία του *Βιβλίου Καταστατικών Εταιρειών*», στο Δ. Ρόκος (επιμ.), *Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη της Ηπείρου*, Λιβάνης, Αθήνα, 2007, 184-201

- «Σωματειακή οργάνωση στα Ιωάννινα κατά την απελευθερωτική περίοδο», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσιος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913*», τόμ. Β, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ε.Η.Μ - Ι.Μ.Ι.Α.Χ – Ίδρυμα Ιωσήφ & Εσθήρ Γκάνη, Ιωάννινα, 2015, 809-832

Αντερσον Μπ., *Φαντασιακές Κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθ. Χαντζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα, 1997

Αριές Φ., *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, μτφρ. Γ. Αναστασοπούλου, Γλάρος, Αθήνα, 1990

Αρώνη Αγγελ., *Κοινωνικές αναπαραστάσεις, πρακτικές και χρήσεις του σώματος*, Δημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή του Τμήματος Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2008

Ασδραχάς Ι. Σπ., «Η νεότητα: σταθερές και ιδιοπροσωπίες», στο Β. Καραμανωλάκης – Ε. Ολυμπίτου – Ι. Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα: Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, Θεμέλιο – Α.Σ.Κ.Ι. - Ινστ. Ν. Πουλαντζάς, Αθήνα, 2010, 11-13

Ασημάκη Αν. – Κουστουράκης Γερ. – Κουμαριανός Ιω., «Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, ΙΕ(60), 2011, 99-120

Αυδίκος Γρ. Ευ., «Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Πρέβεζας (1915-1929): μια πρόταση για μελέτη της αστικής κοινότητας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, τχ. 25, Ιαν.-Ιούν. 1991, Πρέβεζα, 73-81

- Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο: το παράδειγμα της Ηπείρου, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993

Βασιλειάδου Δ., «Ανδρική κοινωνικότητα στην αστική Αθήνα: Η Αθηναϊκή Λέσχη (1875-1940)», *Μνήμων*, 30, 2009, 179-212

Berstein S. – Milza P., *Ιστορίας της Ευρώπης: Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος – 18ος αιώνας*, μτφρ. Αν. Κ. Δημητρακόπουλος, επιμ. Αν. Σπυράκου – Κ. Λιβιεράτος, εισαγ. Μ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997

Βλάχος Κων. Π., «Παραβατική συμπεριφορά και έλεγχος μαθητών της Ζωσιμαίας Σχολής κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσιος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τόμ. Β, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ε.Η.Μ - Ι.Μ.Ι.Α.Χ – Ίδρυμα Ιωσήφ & Εσθήρ Γκάνη, Ιωάννινα, 2015, 1111-1135

Βουρνάς Τ., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: Από την επανάσταση του 1821 ως το ==-κίνημα του Γουδί 1909*, τόμ. Α' Πατάκης, Αθήνα, 1998

Βουτουρής Π., «Λογοτεχνικές αναζητήσεις», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: οι Απαρχές, 1900-1922*, τόμ. Α2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 283-309

Braudel F., *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος- 18ος αι.)*, τόμ. Α', *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, μτφρ. Αικ. Ασδραχά, Μ.Ι.Α.Τ., Αθήνα, 1995

- *Μελέτες για την Ιστορία*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων², Αθήνα

Γάσιος Γ., *Η περίπτωση των ποδοσφαιρικών σωματείων στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου, 1922-1936*, Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2005

Γιακουμακάτος Ανδ., «Οι υποδομές για τον αθλητισμό στην ελληνική μοντέρνα αρχιτεκτονική», στο Παν. Τουρνικιώτης (επιμ.), *Ο αθλητισμός, το σώμα και η μοντέρνα αρχιτεκτονική*, Futura, Αθήνα, 2006, 341-355

Γιακωβάκη Ν., *Ευρώπη μέσω Ελλάδας: Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία 17ος – 19ος αιώνας*, 3η εκδ., Εστία, Αθήνα, 2011

Γιαννέλος Α. Ν., «Τα περιοδικά στα Ιωάννινα μετά την απελευθέρωση», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 38, 2004, 9-140

Γκιόσος Ι., «Jean Jacques Rousseau: Ο Γάλλος φιλόσοφος και παιδαγωγός και οι ιδέες του για την εκπαίδευση και τη σωματική αγωγή», *Κινησιολογία*, 5(1), 2012, 23-31

Δελβερούδη Ε. - Α., «Θεάτρο», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: οι Απαρχές, 1900-1922*, τόμ. Α2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 353-387

Δημητρίου Μ. Α., «Ο σχολικός αθλητισμός κατά την Οθωνική Περίοδο (1833-1862): Ανατομία απόπειρας μιας ατελούς μετεμφύτευσης του γερμανικού γυμναστικού συστήματος», στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Οι Χρόνοι της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1998, 287-292

Δρούλια Λ., «Η εθιμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ο Διαφωτισμός: Ένα παράδειγμα από την Αχαΐα», *Μνήμων*, 10, 1987, 187-201

- «Η πολυσημία των συμβόλων και το «ρόπαλον του Ηρακλέους» του Ρήγα», *Ερανιστής*, 21, 1997, 129-142

- «Η θεά Αθηνά, θεότητα έμβλημα του Νέου Ελληνισμού», *Οι χρήσεις της Αρχαιότητας από το Νέο Ελληνισμό*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 2002, 221-240

Ελληνικός Οδηγός: 1913 – 1919 & 1920-1929, Γιάννενα, Πρέβεζα, Άρτα και Βόρειος Ήπειρος, Αθήνα, Δημοκρατικός Τύπος Α. Ε., 2013

Ελίας Ν. – Ντάνινγκ Ερ., *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, μτφρ. Σ. Χειρδάρη – Γ. Κακαρούκα, επιμ. Π. Κυπριανός, Κατάρτι, Αθήνα, 2010

Εξερτζόγλου Χ., *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα: Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912*, Νεφέλη, Αθήνα, 1996

- «Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα», *Ο έξω Ελληνισμός: Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη, 1800-1922 – πνευματικός και κοινωνικός βίος. Επιστημονικό συμπόσιο, 30 – 31 Οκτωβρίου 1998*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 2000, 15-36

- «Πολιτικές λειτουργίες στη νεώτερη Ελλάδα: Η μετακομιδή των οστών του Γρηγορίου Ε' και η Πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης», *Μνήμων*, 23, 2001, 153-182

Εργολάβος Σπ., *Γεώργιος Καλούδης: Ο γυμνασιάρχης της απελευθέρωσης, ο πολιτικός, ο πνευματικός άνθρωπος*, Σύνδεσμος Αποφοίτων Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων – Δήμος Ιωαννιτών, Ιωάννινα, 2004

Ζαϊμάκης Γ., «"Κοσμιότης άνευ πολυτελείας": Η συμβολή του Δημητρίου Βικέλα στην αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων και το εκσυγχρονιστικό του πρόταγμα», *Παλίμψηστον*, 23, 2008, 55-76

- «Κρατικός παρεμβατισμός, νεολαία και αθλητισμός στη μεταξική περίοδο. Η περίπτωση της ΕΟΝ στο Ηράκλειο» στο Β. Καραμανωλάκης – Ε. Ολυμπίτου – Ι. Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα: Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, Θεμέλιο – Α.Σ.Κ.Ι. - Ινστ. Ν. Πουλαντζάς, Αθήνα, 2010, 400-413

- «Δίκτυα αστικής κοινωνικότητας και σωματειακός αθλητισμός στο Ηράκλειο (1898-1940)», *Κρητικά Χρονικά*, ΛΒ', 2012, 297-341

Γ. Ζαϊμάκης – Ελ. Φουρναράκη, «Εισαγωγή» στο Γ. Ζαϊμάκης – Ελ. Φουρναράκη (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, 9-39

Gellner Ern., *Έθνη και Εθνικισμός*, μτφρ. Δ. Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992

Habermas J., *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας: έρευνες πάνω σε μια κατηγορία της αστικής κοινωνίας*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Νήσος, Αθήνα, 1997

Hobsbawm E. J., *Έθνη και Εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφρ. Χρυσ. Νάντρινς, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994

- *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1857-1914*, μτφρ. Κωστ. Σκλαβενίτη, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2002

Θεολογίδης Σ., *Ιστορίες μέσα από τα καλάθι*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2014

Ιωαννίδου Ελ., «Τα αθλητικά σωματεία των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1922-1940)», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, 15, 2004, 34-113

Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 1821-1929: Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1988

Κανετάκης Γ. Γ., *Το Κάστρο: Συμβολή στην Πολεοδομική Ιστορία των Ιωαννίνων*, Τ.Ε.Ε., Αθήνα, 1994

Καραμανωλάκης Δ. Β., *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ. - Ι.Ν.Ε. - Ε.Ι.Ε, Αθήνα, 2006

Καραδήμου–Γερολύμπου Αλ. – Καύκουλα Κ. – Καλογήρου Ν. – Παπαμίχος Ν. – Χαστάογλου Β., «Πόλη και πολεοδομία στη Βόρειο Ελλάδα μετά το 1912», στο *Νεοελληνική Πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος: πρακτικά διεθνούς συμποσίου ιστορίας*, τόμ. Β', Ε.Μ.Ν.Ε, Αθήνα, 1985, 397-421

Καραδήμου – Γερολύμπου Αλ., «Πόλεις και πολεοδομία», στο Χρ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα, οι απαρχές: 1900-1922*, τόμ. Α1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 223-253

Καρδαμίτση – Αδάμη Μ., «Σχολικό κτίριο, υγιεινή και αθλητισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στο Παν. Τουρνικιώτης (επιμ.), *Ο αθλητισμός, το σώμα και η μοντέρνα αρχιτεκτονική*, Futura, Αθήνα, 2006, 315-333

Καρδάσης Β., «Ολυμπιακός Πειραιώς: ένα αρχείο, μια ιστορία», *Ιστωρ*, 9, 1996, 59-86

Κocka J., «Το ευρωπαϊκό πρότυπο και η γερμανική περίπτωση», *Αναζητήσεις της νεότερης γερμανόφωνης ιστοριογραφίας*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων², Αθήνα, 2004, 129-186

Κόκκας Κων., «Το ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο στα Γιάννινα 1918-1966», *Ζωσιμάδες*, 24, Απρίλιος – Μάιος – Ιούνιος 2008, 20-57

Κόκκινος Γ., «Υγεία, Αλκή, Καλοκαγαθία: Ορθόδοξη Εκκλησία και σωματική αγωγή. Οι αντιστάσεις και η βαθμιαία προσαρμογή», στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Οι Χρόνοι*

της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1998, 317-345

Κοκκολάκης Μ., *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι: χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο, (1820-1913)*, Κ.Ν.Ε. - Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2003

Κορασίδου Μ., *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ. - Κ.Ν.Ε. - Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1995

Κουλούρη Χρ., *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας: γυμναστικά και αθλητικά σωματεία, 1870 – 1922*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ. - Κ.Ν.Ε. - Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1997

- «Η ώρα του σώματος. Αθλητισμός άσκηση και ψυχαγωγία στο ελληνικό κράτος (1870-1922), *Οι Χρόνοι της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα, 17-19 Απριλίου 1997*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1998, 273-286

- «Αθλητισμός και σπορ», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: οι Απαρχές, 1900-1922*, τόμ. Α2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 401-419

- «Η ιστορία του ελληνικού αθλητισμού: σπορ, φυσική αγωγή και Ολυμπιακοί αγώνες», στο Γ. Ζαϊμάκης – Ελ . Φουρναράκη (επιμ.), *Κοινωνία και αθλητισμός στην Ελλάδα: κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, 43-87

Κουμαριανού Αικ., «Ιστορική διαδρομή του ελληνικού Τύπου, 1780-1922», στο Λ. Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ε.Ι.Ε.-Ι.Ν.Ε, Αθήνα, 2005, 55-62

Κυπριανός Π. – Χουμεριανός Μ., *Ανατομία των ποδοσφαιρικών παθών*, Διόνικος, Αθήνα, 2009

Λιάκος Α., «Οι Φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862: ο πολιτικός σύλλογος «Ρήγας Φερραίος»», *Μνήμων*, 8, 1982, 9-46

- *Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων: το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*, Λωτός, Αθήνα, 1988

Μαμώνη Κ. – Ιστικοπούλου Λ., *Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία*, Εστία, Αθήνα, 2006

Μάνθος – Μυρσίνης Αλκ., *Γεώργιος Αχ. Βαβαρέτος, Αφιέρωμα*, χ.ό., Αθήνα, 1980

Μανιτάκης Π. Ν., *100 χρόνια νεοελληνικού αθλητισμού*, χ.ό., Αθήνα

Ματθιόπουλος Ε., «Εικαστικές τέχνες», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: οι Απαρχές, 1900-1922*, τόμ. Α2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 311-351

Μαυρομιχάλη Ευθ. Ε., «Οι καλλιτεχνικοί σύλλογοι και οι στόχοι τους (1880-1910)», *Μνήμων*, 21, 2003, 221-267

Μπακουνάκης Ν., *Δημοσιογράφος ή Ρεπόρτερ: η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες, 19^{ος} – 20^{ός} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2014

Μπαλτάς Α., *Ο ελληνικός αθλητισμός στη Σμύρνη 1890-1922*, Εκδόσεις Μπαλτά, Βαρθολομιό, 2014

Μπάλτα Ν. – Παπαδημητρίου Δ., «Πρόλογος», στο Ν. Μπάλτα – Δ. Παπαδημητρίου (επιμ.), *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου: η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1993, 9-11

Μπέτης Στ., «Ηπειρωτικές αδελφότητες και σύλλογοι της Τουρκοκρατίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 26, 1984, 201-328

Νικολαΐδης Ν. Ι., *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου 1915 – 1916*, τόμ. 2, χ.ό., Ιωάννινα, 1992

- *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου, 1923-1924*, τόμ. 5, χ.ό., Ιωάννινα, 1993

- *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου 1925 – 1926*, τόμ. 6, χ.ό., Ιωάννινα, 1994

- *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου, 1927-1928*, τόμ. 7, χ.ό., Ιωάννινα, 1995

Νικολαΐδου, Ι. Ελ., «Εσωτερικές εξελίξεις (1830-1913)», στο Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος 4.000 χρόνια ιστορίας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1997,

Νιτσιάκος Γ. Β., *Χτίζοντας το χώρο και τον χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003

Ντάτση Ευ. Αρ., «Ένας άγνωστος πολεοδομικός χάρτης των Ιωαννίνων του 1902», στο *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ήπειρος: Κοινωνία – Οικονομία 15^{ος} – 20^{ός} αι., Γιάννενα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985*, Ιωάννινα, Δήμος Ιωαννιτών, 1987, 91-114

Οικονομάκου Μ. – Αλμπανίδης Ε. – Κραφύλλης Α., «Ο Νόμος ΒΧΚΑ΄ και η συμβολή του στην εξέλιξη της Σχολικής Γυμναστικής», *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό*, 11(3), 2013, 36-47

Οικονόμου Γ., «Λόγος επικήδειος στον Γεώργιο Καλούδη», στο *Γεώργιος Καλούδης: Ο τελευταίος γυμνασιάρχης επό Τουρκοκρατίας της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων*, Ηπειρωτικός Αγών, Ιωάννινα, 1954

Παπαγεωργίου Γ., *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα (αρχές 19ου αι. ως 1912)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1982 (η διατριβή έχει εκδοθεί υπό τον τίτλο Παπαγεωργίου Γ., *Οι συντεχνίες στα Γιάννινα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ι.Μ.Ι.Α.Χ., Ιωάννινα, 1988)

- *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος -20ός αι.)*, Ι.Α.Ε.Ν.-Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1986

Παπαγεωργίου Γ.- Πέτσιος Κ. Θ. (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Πανεπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τόμ. Α – Β, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ε.Η.Μ - Ι.Μ.Ι.Α.Χ – Ίδρυμα Ιωσήφ & Εσθήρ Γκάνη, Ιωάννινα, 2015

Παπαδάκη Α., «Τοσούτοι οξύφωνοι αλέκτορες αναφωνούντες γρηγορείτε: οι ελληνικοί πολιτιστικοί σύλλογοι τον 19^ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, 27, 1997, 303-322

Παπαδοπούλου Μ. Γ., «Οι κανονισμοί της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισμική: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τόμ. Β, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ε.Η.Μ - Ι.Μ.Ι.Α.Χ – Ίδρυμα Ιωσήφ & Εσθήρ Γκάνη, Ιωάννινα, 2015, 1011-1050

Παπακυριάκου Μ., «Σπορ και σωματειακή οργάνωση στις εκτός Ελλάδας ελληνικές αστικές κοινότητες: οι περιπτώσεις της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης και της Αλεξάνδρειας (τέλη 19ου – αρχές 20ου αιώνα)», Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 2004

Παπακώστας Γ., *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενεία της Αθήνας*, Πατάκης⁶, Αθήνα, 2003

Παππά Μ., «Υγειονομικά προβλήματα και πολιτικές διεύθυνσης του χώρου: το παράδειγμα των Ιωαννίνων 1913-1920», στο Γ. Κυριόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, Δημόσια υγεία και κοινωνική πολιτική: ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Παπαζήσης – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» - Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, Αθήνα, 2008, 243-261

- «Νέες Χώρες και εθνική ενσωμάτωση: το παράδειγμα των Ιωαννίνων», στο Γ. Παπαγεωργίου - Κ. Θ. Πέτσος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου «Ιστορία – Λογισμική: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»*, τόμ. Α, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ε.Η.Μ - Ι.Μ.Ι.Α.Χ – Ίδρυμα Ιωσήφ & Εσθήρ Γκάνη, Ιωάννινα, 2015, 221-242

Παππά Μ. – Ψαράκης Στρ., «“Το κύριο στοιχείο, το απαραίτητο γνώρισμα της προόδου”»: Φιλαρμονική Δήμου Ιωαννιτών. Μία μουσική πορεία ανάμεσα σε δύο αιώνες», Ιωάννινα, 2015, 1-3

Πέτσος Θ. Κ., *Μορφές δημοσιότητας στην πόλη των Ιωαννίνων κατά τον ύστερο 19ο αιώνα : η εφημερίδα Ιωάννινα - Γιάνγια (1869) και η Εμπορική και Φιλολογική Λέσχη "Η Πρόοδος" (1872)*, χ.ό., Ιωάννινα, 2006

Πλουμίδης Σ. Γ., «Ο ελληνισμός της Ηπείρου στις παραμονές της απελευθέρωσης του (1905 περ. – 1912), *Δωδώνη*, 6, 1977, Ιωάννινα, 355-375

Πολίτης Α., *Ρομαντικά Χρόνια: ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, Αθήνα, 2009

Σαλαμάγκας Δ., *Καθώς χάραζε η λευτεριά: από τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στα Γιάννινα, 1866-1877 – 1904-1914*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα, 1963

Σαλέμ Στ., «Το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο», *Χρονικά*, ΚΕ', 2002, 6-17

Σελέκου Ολ., *Η καθημερινότητα μιας αστικής οικογένειας στην Αθήνα: η οικογένεια του τραπεζίτη Στέφανου Φραγκιάδη (Αθήνα 1891-1908)*, Α δημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα

Σκοπετέα Ε., *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988

- «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους», στο Χρ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα, οι απαρχές: 1900-1922*, τόμ. Α², Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, 9-35

Σμιθ Α. Μ., *Οι Ολυμπιακοί του 1896 στην Αθήνα: Η γένεση των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων*, μτφρ. Μαργ. Ζαχαριάδου, Εστία, Αθήνα, 2004

Smith P., *Πολιτισμική θεωρία: μια εισαγωγή*, μτφρ. Θ. Κατσικερός, επιμ. Ν. Μπουμπάρης, Αθήνα, Κριτική, 2006

Σταματέλου Γ. Π., «Η κοινωνία των Ιωαννίνων (1950-1951): η μαρτυρία του Τύπου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 33, 1998-1999, 347-380

Τουρνικιώτης Παν., «Πρόλογος», στο Παν. Τουρνικιώτης (επιμ.), *Ο αθλητισμός, το σώμα και η μοντέρνα αρχιτεκτονική*, Futura, Αθήνα, 2006, 7-8

- «Ο επαναπροσδιορισμός του σώματος: ο αθλητισμός στη μοντέρνα αρχιτεκτονική», στο Παν. Τουρνικιώτης (επιμ.), *Ο αθλητισμός, το σώμα και η μοντέρνα αρχιτεκτονική*, Futura, Αθήνα, 2006, 11-30

Τσοκόπουλος Β., «Τα στάδια της τοπικής συνείδησης: ο Πειραιάς, 1835-1935», στο *Νεοελληνική Πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος: πρακτικά διεθνούς συμποσίου ιστορίας*, τόμ.Α', Ε.Μ.Ν.Ε., Αθήνα, 1985, 245-249

- *Η πόλη και η ομάδα: ο Ολυμπιακός και ο Πειραιάς του Μεσοπολέμου μέσα από ιστορικά τεκμήρια*, Πολύτροπον, Αθήνα, 2008

Vigarello G., *Το καθαρό και το βρώμικο: Η σωματική υγιεινή από τον Μεσαίωνα ως σήμερα*, μτφρ. Σπ. Μαρκέτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000

- *Από το παιχνίδι στο αθλητικό θέαμα*, μτφρ. Λ. Βουτσοπούλου, επιμ. Ν. Ντινοπούλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004

Φαρμάκης Δ. Γ., *Φωτογραφική διαδρομή ηπειρωτικού αθλητισμού, 1918-1967*, χ.ό., Ιωάννινα

Φιλιππίδης Δημ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική: αρχιτεκτονική, θεωρία και πράξη (1830-1980)* σαν αντανάκλαση των ιδεολογικών επιλογών της νεοελληνικής κουλτούρας, Μέλισσα, Αθήνα, 1984

Φουκώ Μ., *Ιστορία της σεξουαλικότητας: η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλ. Ροζάκη, επιμ. Γ. Κρητικός, Κέδρος – Ράππα, Αθήνα, 1978

- *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη, Κέδρος – Ράππα, Αθήνα, 1989

Φουντανόπουλος Κ., «Η γλωσσολογική στροφή στην ιστορία: ορισμένες επισημάνσεις», *Μνήμων*, 17, 1995, 164-171

Φουρναράκη Ελ., «Σωματική αγωγή των δύο φύλων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, *Οι Χρόνοι της Ιστορίας: Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Ι.Α.Ε.Ν. – Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1998, 293-315

Χαστιάογλου Β., «Η ανάδυση της νεοελληνικής πόλης: Η σύλληψη της μοντέρνας πόλης και ο εκσυγχρονισμός του αστικού χώρου», στο Γ. Θ. Μαυρογορδάτος – Χρ. Χατζιωσήφ *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, τομ. Β', Π.Ε.Κ, Ηράκλειο, 1992, 93-112

Χατζιωσήφ Χρ., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: ο Μεσοπόλεμος, 1922 – 1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, 9-56

Χριστοπούλου Μ., «Η ένταξη των προσφύγων στην περιοχή των Ιωαννίνων (1922-1930)», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 38, 2004, 213-237

Ψύλλα Μ., *Μεθοδολογία της ανάλυσης ενός γεγονότος από τον έντυπο λόγο*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2010

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

Anastassiadou M., “Sports d’élite et élites sportives à Salonique au tournant du siècle”, in F. Georgeon (edt.), *Vivre dans l’Empire ottoman, sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, L’Harmattan, Paris, 2000, 145-160

Anderson R., “Voluntary associations in history”, *American Ethnologist*, 73(1), 1973, 209-222

Ariès Ph., *Western attitudes toward death : from the Middle Ages to the Present*, transl. P. M. Ranum, Boyars, London, 1976

Arnaud P., “Sport-a means of national representantion“, in P. Arnaud – J. Riordan (edt.), *Sport and International Politics: The impact of fascism and communism on sport*, E & FN SPON, London - New York, 1998, 3-30

- *Les athlètes de la république: gymnastique, sport et idéologie républicaine 1870-1914*, L'Harmattan, Paris, 1998

Avdikos E., “Continuity, Identity and Folk Studies in Greece”, *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 44, 2010, 157-170

Baker J. W., “To pray or to play ? The YMCA question in the United Kingdom and the United States, 1850–1900”, in J. A. Mangan (edt.) *A Sport-Loving Society: Victorian and Edwardian Middle-Class England at Play*, Routledge, London – New York, 2006, 184-220

Bale J., “The Spatial Development of the Modern Stadium”, *International Review for the Sociology of Sport*, 28(2-3), 1993, 121-133

- *Sports geography*, Routledge, New-York², 2003

Bolz D., “Creating Places for Sport in Interwar Europe. A Comparison of the Provision of Sports Venues in Italy, Germany and England”, *The International Journal of the History of Sport*, 29(14), 2012, 1998-2012

Calhoun B., “Shaping the Public Sphere: English Coffeehouses and French Salons and the Age of the Enlightenment”, *Colgate Academic Review*, 3, Spring 2008, 75-99

Chance H., “Mobilising the Modern Industrial Landscape for Sports and Leisure in the Early Twentieth Century”, *The International Journal of the History of Sport*, 29(11), 2012, 1600-1625

Clark P., *European cities and towns 400-2000*, Oxford University Press, Oxford – New-York, 2009

Collins T., *Sport in capitalist society*, Routledge, London – New York, 2013

Davison H. R., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton University Press, New Jersey, 1963

De Cillia R. – Reisgl M. – Wodak R., “The Discursive Construction of National Identities”, *Discourse & Society*, 10(2), 1999, 149-173

de Grazia V., *The culture of consent: mass organization of leisure in fascist Italy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981

Dixon G. J., “Prussia. Politics and Physical Education“, in P. C. McIntosh – J. G. Dixon – A. D. Munrow – R. F. Willets (edt.), *Landmarks in the history of physical education*, Routledge – Kegan Paul, London – New York, 1981, 112-155

Domke M., “Into the Vertical: Basketball, Urbanization, and African American Culture in Early-Twentieth-Century America”, *as|peers*, 4, 2011, 131-150

Eisenberg C., “Charismatic National Leader: *Turnvater Jahn*“, in R. Holt - J. A. Mangan - P. Lanfranchi (edt.), *European Heroes: Myth, Identity, Sport*, Routledge, London, 2013, 14-27

Ford L., *Soldier Field: A Stadium and its City*, University of Chicago Press, Chicago, 2009

Fournaraki El., “Bodies that differ: mid- and upper-class women and the quest for "Greekness" in female bodily culture (1896-1940)“, *The International Journal of the History of Sport*, 27(12), 2010, 2053-2089

Gaffney Chr., “Geography of sport“, in J. Maguire (edt.), *Social sciences in sport*, Human Kinetics, Champaign, 2014, 109-134

Gallant Th., *Modern Greece*, Arnold, London, 2001

Gammon J. S., “Heroes as heritage: the commoditization of sporting achievement“, *Journal of Heritage Tourism*, 9(3), 2014, 246-256

Gillis J., *Youth and history: tradition and change in European age relations, 1770-present*, Academic Press, New York, 1974

Graves P. F., *Great educators of three centuries: Their work and its influence of modern education*, The MacMillan Company, New York, 1912

Habermas J. – Lennox S. – Lennox F., “The public sphere: An Encyclopedia Article (1964), *New German Critique*, (3), 1974, 49-55

Hardy S., «"Parks for the People": Reforming the Boston Park System, 1870-1915», *Journal of Sport History*, 7(3), 1980, 5-23

Hastaoglou – Martinidis V., “City Form and National Identity: Urban designs in 19th century Greece”, *Cadernos de Geografia*, 12, 1993, 3-11

Hill J., “Anecdotal Evidence: Sport, the Newspaper Press, and History”, in M. Phillips (ed.), *Deconstructing Sport History: a postmodern analysis*, University of New-York Press, New-York, 2006, 117-128

Hobsbawm E., “Introduction: Inventing Traditions”, in E. Hobsbawm – T. Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, New York, 1983, 1-14

Holt R., “Golf and the English Suburb: Class and Gender in a London Club, c.1890-c.1960”, *The Sports Historian*, 18(18), 76-89

James G. – Day D., “The Emergence of an Association Football Culture in Manchester 1840–1884”, *Sport in History*, 34(1), 2014, 49-74

Kaimakamis V – Dallas G. – Stefanidis P. – Papadopoulos G., “The spread of gymnastics in Europe and America by pedagogue-gymnasts during the first half of the 19th century”, *Science of Gymnastics Journal*, 3(1), 49-55

Kaimakamis A. – Kiralanis P. – Albanidis E., “Gymnastics and the ideological movement of Friedrich Ludwig Jahn”, *Studies in Physical Culture and Tourism*, 15(1), 2008, 43-47

Kelly J., “Hibernian Football Club: The Forgotten Irish?”, *Sport in Society*, 10(3), 2007, 514-536

Keskinen L., “Working-class Sports Clubs as Agents of Political Socialisation in Finland, 1903–1923”, *The International Journal of the History of Sport*, 28(6), 2011, 853-875

Kitroeff Al., *Ελλάς, Ευρώπη, Παναθηναϊκός!: 100 χρόνια ελληνικής ιστορίας, 1908-2008*, greekworks.com, Αθήνα, 2010

Kocka J., “Civil society from a historical perspective”, in J. H. Keane (ed.), *Civil Society: Berlin Perspectives*, Berghahn Books, New York, 2006, 37-50

Koliopoulos J. S. – Veremis Th, S., *Greece: the modern sequel, from 1831 to the present*, Hurst & Company, London, 2002

Koller C., “Sport, Urbanity and Communal Socialism: The Case of ‘Red Zurich’ (1928–1949)”, *The International Journal of the History of Sport*, 29(14), 2012, 2013-2029

Koulouri Chr., “Athleticism and antiquity: symbols and revivals in nineteenth-century Greece”, *The International Journal of the History of Sport*, 15(3), 1998, 142-149

- “The First Modern Olympic Games at Athens, 1896 in the European Context, *European Studies*, 6, 2006, 59-76

- “From antiquity to Olympic revival: sports and Greek national historiography (nineteenth-twentieth centuries)”, *The International Journal of the History of Sport*, 27(12), 2010, 2014-2052

Krüger A., “Which associativity? A German answer to Szymanski's theory of the evolution of modern sport”, *Journal of Sport History*, 35(1), 2008, 39-48

Krüger M., “Body culture and nation building: the history of gymnastics in germany in the period of its foundation as a nation-state“, *The International Journal of the History of Sport*, 13(3), 1996, 409-417

Leonard F. E., *Pioneers of modern physical training*, Association Press, New York ², 1922

Leoussi A. S., *Nationalism and Classicism: The Classical Body as National Symbol in Nineteenth-Century England and France*, MacMillan Press, London – New York, 1998

MacClancy J., “Nationalism at play: the Basques of Vizcaya and Athletic Bilbao”, in J. MacClancy (edt.), *Sport, identity and ethnicity*, Berg. Oxford, 1996, 181-199

MacGill L., “The Emergence of Public Parks in Keighley, West Yorkshire, 1887-93: Leisure, Pleasure or Reform?”, *Garden History*, 35(2), Winter 2007, 146-159

Macháček F., “The Sokol Movement: Its Contribution to Gymnastics“, *The Slavonic and East European Review*, 17(49), 1938, 73-90

MacLean M., “Evolving Modern Sport”, *Journal of Sport History*, 35(1), 2008, 49-55

- “A Gap but Not an Absence: Clubs and Sports Historiography”, *The International Journal of the History of Sport*, 30(14), 2013, 1687-1698

Mangan A. J. (edt.), *Militarism, Sport, Europe: War without weapons*, Frank Cass, London – Portland, 2003

Mangan A. J. – Ndee Hamad S., “Military Drill—Rather More Than ‘Brief And Basic’: English Elementary Schools and English Militarism“, in . J. A. Mangan (edt.), *Militarism, Sport, Europe: War without weapons*, Frank Cass, London – Portland, 2003, 67-99

Marfany J., “The invention of leisure in early modern Europe”, *Past & Present*, 156, 1997, 174-191

Marquis P., “Quand le sport fait ville : le stade Ebbets Field et l’imaginaire d’un nouveau Brooklyn (1898–1913)”, *Loisir et Société / Society and Leisure*, 34(1), 2011, 163-194

Martin S., *Football and Fascism: the national game under Mussolini*, Berg, Oxford – New-York, 2004

Mason T., *Association Football and English Society 1863-1915*, Harvester Press, Sussex, 1980

Melton J., *The rise of the public in Enlightenment Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

Metcalfe A., “Sport and space: a case-study of the growth of recreational facilities in East Northumberland, 1850–1914”, *The International Journal of the History of Sport*, 7(3), 1990, 348-364

Milne – Smith A., *London Clubland: A cultural history of gender and class in late-Victorian Britain*, Palgrave MacMillan, New York, 2011

Mosse G. L., *The image of man: the creation of modern masculinity*, Oxford University Press, New York, 1996

Nathaus K., “The Role of Associativity in the Evolution of Modern Sport: A Comment on Stefan Szymanski’s Theory”, *Journal of Sport History*, 36(1), 2009, 115-122

Naul R., “History of sport and physical education in Germany, 1800–1945”, in R. Naul – K. Hardman (edt.), *Sport and Physical Education in Germany*, Routledge, London – New York, 2002, 15-27

Nicholson M. – Hoyes R., *Sport and social capital: an introduction*, Elsevier, Oxford, 2008

Oppenheim J., “The Gezira sporting club of Cairo”, *Peace Review*, 11(4), 1999, 551-556

Osmond G. – Phillips M., “Sources”, in S. Pope – J. Nauright, *Routledge Companion to Sports History*, Routledge, New-York – Abingdon, 2010, 34-50

Phillips M. G. – Roper A. P., “History of Physical Education”, in D. Kirk – D. MacDonald – M. O'Sullivan (edt.), *The handbook of physical education*, SAGE, London – Thousand Oaks, 2006, 123-140

Pivato St., *Les enjeux des sports*, trad. F. Passera, Casterman – Giunti, Firenze, 1994

Ploumidis S., “Nuances of Irredentism: The Epirote Society of Athens (1906-1912)”, *The Historical Review/La Revue Historique*, VIII, 2011, 149-177

Pryke S., “The control of sexuality in the early British Boy Scouts movement”, *Sex Education*, 5(1), 2005, 15-28

Pujadas X., Sport, “Space and the Social Construction of the Modern City: The Urban Impact of Sports Involvement in Barcelona (1870–1923)”, *The International Journal of the History of Sport*, 29(14), 2012, 1963-1980

Riess S. A., “Power Without Authority : Los Angeles ’ Elites and the Construction of the Coliseum”, *Journal of Sport History*, 8(1), 1981, 50-65

- “Associativity and the Evolution of Modern Sport”, *Journal of Sport History*, 35(1), 2008, 33-38

Rogers G. – Rockwood J., “Cardiff City Football Club as a vehicle to promote Welsh national identity”, *Journal of Qualitative Research in Sports Studies*, 1(1), 2007, 57-68

Sanislo T., “Protecting Manliness in the Age of Enlightenment: The New Physical Education and Gymnastics in Germany, 1770–1800”, in U. Gleixner – M. W. Grey (edt.), *Gender in*

Transition: Discourse and Practise in german-speaking Europe, 1750-1830, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2006, 265-281

Seigel E. J., *Modernity and Bourgeois Life: Society, Politics, and Culture in England, France, and Germany since 1750*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012

Shobe H., “Place, identity and football: Catalonia, Catalanisme and Football Club Barcelona, 1899–1975”, *National Identities*, 10(3), 2008, 329-343

Skoulidas E. G., “Identities, Locality and Otherness in Epirus during the Late Ottoman period”, στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Ε.Ε.Ν.Σ., Αθήνα, 2011, 539-552

Smith G., “The Sport Hero: An Endangered Species”, *Quest*, 19(1), 1973, 59-70

Smith M. L., “The Exemplary Life Of Dimitrios Vikelas (1835-1908)”, *The Historical Review/La Revue Historique*, III, 2006, 7-31

Smith V., *Clean: A History Of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, Oxford, 2007

Szymanski S., “A theory of the evolution of modern sport”, *Journal of Sport History*, 35(1), 2008, 1-32

Traganou J., “Shades of Blue: Debating Greek Identity through Santiago Calatrava's Design for the Athens Olympic Stadium”, *Journal of Modern Greek Studies*, 26(1), 2008, 185-214

Tranter N., *Sport, economy and society in Britain, 1750-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998

Tsokopoulos V., « La formation de la vie sportive à Thessalonique (première moitié du XXe s.) », *Études balkaniques*, 11, 2004, 127-144

Vamplew W., “Theories and Typologies: A Historical Exploration of the Sports Club in Britain”, *The International Journal of the History of Sport*, 30(14), 2013, 1569-1585

Varikas E., “Gender and National Identity in fin de siècle Greece”. *Gender and History*, 5(2), 1993, 269-283

Verinis J. P., “Spiridon Loues, the Modern Foustanela, and the Symbolic Power of Pallikaria at the 1896 Olympic Games”, *Journal of Modern Greek Studies*, 23(1), 2005, 139-175

Vertinsky P., “The social construction of the gendered body : exercise and the exercise of power”, *The International Journal of the History of Sport*, 11(2), 1994, 147-171

Weber E., “Gymnastics and sports in fin-de-siècle France: opium of the classes?”, *The American Historical Review*, 76(1), 1971, 70-98

Wilcox R. C. –Andrews D. L., “Sport in the city: cultural, economic and political portraits”, in R. C. Wilcox – D. L. Andrews – R. Pitter – R. L. Irwin, *Sporting Dystopias: The making and meanings of urban sport cultures*, New-York University Press, New-York, 2003, 1-16

Wilkinson G., “At the coal-face of history: Personal reflections on using newspapers as a source”, *Studies in Newspaper and Periodical History*, 3(1-2), 1993, 211-221

Yannitsiotis Yan., “Urban space and national self-presentation”, in Chr. Koulouri (edt.) *Olympic City, 1896-1906*, I.O.A., Athens, 2004, 237-294

Yerolympos Al., *Urban transformations in the Balkan (1820-1920): aspects of balkan town planning and the remaking of Thessaloniki*, University Studio Press, Thessaloniki, 1996

Ιστοσελίδες

Αβδελά Ε., «Δημόσια κοινωνικότητα: εννοιολογήσεις και πλαίσιο για συζήτηση», στο <http://goo.gl/Xaz96M>

Βουζανίδου Ε. – Αλμπανίδης Ε. – Φανιόπουλος Χ., "Η φυσική αγωγή των θηλέων στην ελληνική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 19ο αιώνα" στο *Ιστορία της φυσικής αγωγής και του αθλητισμού: 20ό Διεθνές Συνέδριο Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Οκτώβριος 2012 στο <http://goo.gl/Z0jkbX>

Γεωργίου Ακ., «Γήπεδο ΑΕΚ, προσφυγές και ... Δήμος» στο <http://goo.gl/OVnA16>

“Ενόχλησε τους Τούρκους η «Αγία Σοφιά»” στο <http://goo.gl/VP88T3>

Kaimakamis V. – Duka S. – Kaimakamis D. – Anastasiou A., “The birth of the german gymnastics system and its introduction in the modern-greek state” στο <http://goo.gl/jaqvhE>

Καραγιάννης Γ., “Ανάμεσα σε «κοινωνία πολιτών» και «κοινωνικότητα»: μεθοδολογικές και θεωρητικές επισημάνσεις στο <http://goo.gl/Hd0cKu>

“Ο συμβολισμός των πυρσών στην «Αγία Σοφιά»” στο <http://goo.gl/St5DIJ>

Πετρουλάκης Ανδ., "Ο Μαρμάρωμένος Βασιλιάς στην κερκίδα των επισήμων» στο <http://goo.gl/YdjbnY>

Πέτσιος Κ. Θ., «Οι νοοτροπίες και οι θεσμοί δημοσιότητας στα Γιάννενα της απελευθέρωσης» στο <http://goo.gl/Igq9pV>

Σμύρης Γ., «Πολεοδομία και αρχιτεκτονική στα Ιωάννινα πριν και μετά την απελευθέρωση» στο <http://goo.gl/q3y2gq>

«Στέλνοντας την μπάλα στα μνήματα – τοπογραφία/Sending the ball to the graves – topography» στο <https://goo.gl/TwYTsf>

“Το Οικουμενικό Πατριαρχείο συμβάλλει για το νέο γήπεδο της ΑΕΚ «Αγία Σοφιά»” στο <http://goo.gl/LSCA9Q>

Ψαράκης Στρ., «Μια άγνωστη ιστορία ποδηλατοδρομίας στα Ιωάννινα του Μεσοπολέμου (1928)» στο <http://goo.gl/tra42H>

Πηγές

Αρχειακές Πηγές

Αρχείο Κωνσταντίνου Κόκκα

Βιβλίο Αναγνωρισμένων Σωματείων, τόμ. Α'. Αρχείο Πρωτοδικείου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1914

Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών, Ηλεκτρονικό Αρχείο, Δημαρχιακές Επιτροπές

Ιστορικό Αρχείο Δήμου Ιωαννιτών, Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Ιωαννιτών

Τύπος – Περιοδικά

Αθλητική Εβδομάς, 1928, 1929

Αθλητική Επιθεώρησης 1924, 1925

Αθλητικός Κόσμος, 1926

Ελευθερία 1925, 1927, 1930

Η Αθλητική, 1928, 1929

Η Αναγέννησις 1923, 1924

Ήπειρος 1913, 1914, 1915, 1916, 1924, 1925, 1927, 1928

Ηπειρωτική Ηχώ 1924, 1925, 1926

Ηπειρωτικός Αγών 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934

Θεσπρωτία, 1932, 1934, 1935

Κήρυξ, 1931

Φωνή της Ηπείρου, 1907

Παράρτημα Εικόνων

ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ.

Ἀπὸ τὴν προχθεσινὴν λίαν ἐνδιαφερόμεσαν διάλεξιν τοῦ κ. Γ. Σιαντρίδου «περὶ ἀέρος καὶ ἀνοργάνων σωματικῶν ἀσκήσεων, ὁ κατωτέρω ἐπίλογος ἀξίζει νὰ διαβασθῇ ἐνδεύτερον.

»Κατὰ τὰς ἀνοργάνους ἀσκήσεις ἄπαν τὸ μυϊκὸν σύστημα ἰσχυροποιεῖται. Διὰ τῶν κλίσεων καὶ κάμψεων τῆς κεφαλῆς, λόγου χάριν, τοποῦνται οἱ μύες τοῦ τραχήλου, διὰ τῶν ἐκτάσεων καὶ κάμψεων τῶν βραχιόνων ἐντείνονται ἡ δόρυς τῶν βραχιονίων μυῶν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει διὰ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων καὶ εἰς ὅλους τοὺς λοιποὺς μύς τοῦ ἀνθρωπίνου σκελετοῦ.

Ἐν τῇ ὑψηλῇ ὕμῳν, ἀποστολῇ, κύριοι καὶ κυρίαί, δὲν πρέπει νὰ θεωρῇτε τὴν γυμναστικὴν ὡς πάρεργον. Ἐκ τῶν Γυμνασίων τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος δὲν ἐξῆλθον μόνον ἄνδρες διαπρέφαντες ἐν τοῖς ἄθλοις καὶ τοῖς πολέμοις, οἷοι ὁ Κροτωνιάτης Μίλων, ὁ Μῆγας Ἀλέξανδρος καὶ πλείστοι ἄλλοι. ἀλλὰ καὶ ἄνδρες μεγίστης πνευματικῆς ὑπεροχῆς, οἷοι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ

Ἀριστοτέλης. Ἐχετε ἐνδοξον ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Ἐχετε πρόσφατα τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς ἐποποιίας τῶν δύο τελευταίων πολέμων.

Οἱ μὲν ἐμπνεύσατε τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ Ἑλλήνος πρὸς τοὺς ἄρρετας καὶ παρασκευάσατε αὐτοὺς ἀκρίμους στρατιώτας πρὸς μέλλονσαν ἐνδοξὸν δόξαν, αἱ δὲ ἐπιμελήθητε τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς τῶν θηλῶν ἀγωγῆς. ἵνα καταστήσεται Ἑλληνίδες μητέρες».

εἰκόνα 1

ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΑ.— Αἱ εἰ-

δήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκ τῆς ἐπαρχίας μας ἀγγέλλουσιν ὅτι εἰς πλεῖστα μέρη τούτων συνεστήθησαν ἤδη σκοπευτήρια, ἀθρόα δὲ καὶ μετὰ ἐξαιρετικῆς χαρᾶς καὶ ἐπιδόσεως ἡ νεολαία ἡ Ἑπειρωτικὴ φοιτᾷ ἀσκουμένη εἰς τὴν ὠραιότεραν τῶν ἀσκήσεων, ἡ ὁποία, ἐκτὸς τοῦ χρησίμου, ἀπὸ ἀπόψεως πολεμικῆς, εἶνε καὶ ἡ ἀσκήσις ἐκείνη ἡ ὁποία ἀνδρίζει καὶ μεγαλώνει τὴν ψυχὴν, στερεώνει τὰ χέρια, ὀξύνει τὸ μάτι, χαλυβδώνει τὸ φρόνημα.

Ὅσοι δὲ ἐκαμάρωσαν τοὺς πρώτους συστηθέντας ἐθέλοντι κοὺς Ἑπειρωτικοὺς λόχους καὶ εἶδαν τὰ ἄδρᾶ κορμιὰ καὶ τὴν μεστὴν κορμοστασίαν τῶν Ἑπειρωτῶν εὐζώνων, μαντεύουν ποῖον στρατὸν εἴμπορεῖ νὰ δώσῃ μίαν ἡμέραν μὲ τοιαύτας ἀσκήσεις, ἡ ἰδιαίτερα πατρίς μας εἰς τὰ ἐθνικὰ ἰδειώδη τοῦ πανελληνίου καὶ τὴν Ἑλλάδα —στρατὸν, ὁ ὁποῖος, διότι ἐνεδύθη τὸ τετιμημένον ἐνδυμα τοῦ εὐζώνου, ἀναλαμβάνει τὴν εὐδύνην νὰ φθάσῃ τοὺς ἥρωας τῆς Ἀετορράχης, τοῦ Κιλκίς καὶ τῶν Μακεδονικῶν κορυφογραμμῶν, τὰς ὁποίας ὑπερέβη μὲ τὴν λόγχην καὶ τὸ θάρος του.

εἰκόνα 2

ματικῆς τις ἀφ' ἧς λαβὴ τὰ καθή-
κοντα τούτου. Ἰδούτε δὲ δὴν θὰ εἴ-
ναι πρωτότυπον, ἀφοῦ γίνεται καὶ
εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς Γαλλίας.

Ἡ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ Εἰς τὴν ΖΩΟΙΜΑΙΑΝ

Διατί τῇ Ζωοιμαίᾳ σχολὴ δὴν
ἔχει τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς;
Μήπως δὲ οὐδὲν ἐπιτρέπουται κο-
νομικά τῆς; Ἡ μήπως τὸ μάθη-
μα αὐτὸ τὸ θεωροῦν οἱ ἰθὺνόντες
ἐκεῖ ὡς ἐπισημῶδες; Ἀλλὰ οἱ ἰθὺ-
νόντες δὴν γνωρίζουν ἄρα γε ὅτι
εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα τοῦ κόσμου
εἰσῆχθη ἡ διδασκαλία τῆς γυμνα-
στικῆς, μόνον καὶ μόνον διότι ἡ
ἀσκήσις τῶν μαθητῶν ἀφοῦ συντε-
λεῖ εἰς τὴν σωματικὴν διάπλασιν
αὐτῶν, ἐπιρροῖται καὶ τὸν νοῦν
τῶν; Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα σήμε-
ρον τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Ἑλλά-
δος τὰ ἄξια λόγου, ἡ γυμναστικὴ
ἔχει εἰσῆχθ' ἀπὸ πολλοῦ, θεωρηθεῖ-
σα ὅχι ὡς ἓνα ἐκ τῶν σπουδαιότε-
ρων μαθημάτων, ἀλλὰ τὸ σπου-
δαιότερον. Καὶ εἰς αὐτῆς τῆς Τουρ-
κίας τὰ εὐποροῦντα Ἑλληνικὰ
σχολεῖα, τὸ μάθημα τῆς γυμνα-
στικῆς εἶναι πολὺ διαδεδομένον.
Πρέπει νὰ σημειώσωμεν, διὰ τὸ
ἐνηθύνειν οἱ ἀρμόδιοι, ὅτι ἐκ-
τὸς τοῦ ὅτι ἡ γυμναστικὴ συντε-
λεῖ εἰς τὴν καλὴν διάπλασιν τοῦ σώμα-
τος καὶ ἐπιρροῖται τὸν νοῦν, δη-
μιουργεῖ καὶ σταθεροῦς χαρακτή-
ρας, προτομοῖζουσα καὶ τὸν μα-
θητὴν εἰς τὴν στρατιωτικὴν κοπῶ-
σει καὶ τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα.

Καλὰ θὰ εἴναι ἡ Ζωοιμαία νὰ
φροντίσῃ σοβαρῶς περὶ τοῦ ζητή-
ματος τούτου καὶ ἂν δὴν ὑπάρχῃ
πρόχειρον τὸ κατὰλληλον πρόσω-
πον ὅπως χορηγήσῃ ὡς γυμνα-
στής, δύναται νὰ παρακληθῇ ἄξιω

εἰκόνα 3

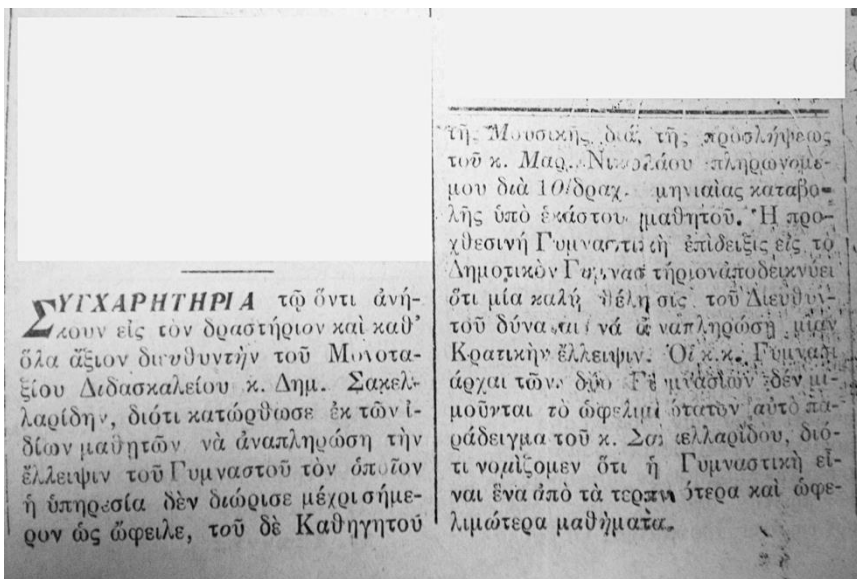
Ἡ γυμναστικὴ

ἐν τοῖς Παρθεναγωγείοις

Ἐν τῷ μέσῳ στενοῦ κύκλου γο-
νέων καὶ κηδεμόνων καὶ ἐνώπιον
τοῦ κ. Νομάρχου καὶ τοῦ ἀντι-
προσωπεύοντος τὸν Μητροπολίτην
Ἀγίου Δωδώνης καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ
Ὑπουργείου τῆς Δ. Ἐκπαιδεύσε-
ως διορισθείσης ἐξεταστικῆς ἐπιτρο-
πείας, ἀποτελουμένης ὑπὸ τοῦ κ.
Χρυσανθακοπούλου, γενικοῦ ἐπιθε-
ωρητοῦ καὶ προέδρου, καὶ τῶν κ.
κ. Δ. Καρούσου συνταγματάρχου,
ιατροῦ Β. Ρέκκα, Γ. Τζαβέλλα
καὶ Β. Σαχίνη γυμναστοῦ καὶ με-
λῶν, ἐγένοντο τὴν παρελθούσαν
Τετάρτην ἐν τῷ Α'. Ἐλίσσασθε ἰσὺ
Παρθεναγωγείῳ αἱ ἐξετάσεις τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ μαθηματι-
κῇ γυμναστικῇ.

Καίτοι ἡ διδασκαλία τοῦ μαθη-
ματος τούτου εἶχεν ἀρχίσει κατὰ
Φεβρουάριον, αἱ μαθήτριάς ἐπεδεί-
ξαντο πρόοδον καὶ ἐπιτυχίαν ἀξιο-
θαύμαστον. Οἱ παρευρεθέντες πάν-
τες κατεγοητεύθησαν ἐκ τῆς ἐκτε-
λέσεως ἱκανοικωτάτων καὶ εὐρρυθ-
μιωτάτων κινήσεων τῆς Σουηδικῆς
γυμναστικῆς καὶ ἐκ τοῦ ὥραίου
θεάματος τῶν ἐθνικῶν χορῶν, οὓς
αἱ μαθήτριάς ὑπὸ τοῖς ἀρμονικοῦς
ῥυθμοῦ τοῦ τετραχόρδου τοῦ διδασκα-
λου κ. Δούτση ἐχόρευσαν. Θερμό-
τατα δὲ ἐξεφράσθησαν συγχαρητή-
ρια πρὸς τὴν Διευθύντριαν δα' Ἀ-
μαλίαν Ξανθοπούλου καὶ τὸν ἀ-
καταπόνητον διδάσκαλον τῆς γυ-
μναστικῆς καὶ νηπιαγωγὸν δα' Ἀν-
τιγόνην Μόσχου, ὑπὸ τοῦ κ. Νομάρ-
χου, Σ. Μητροπολίτου καὶ τῆς ἐξε-
ταστικῆς ἐπιτροπείας.

εἰκόνα 4

εικόνα 5

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΝ ΚΟΣΜΟΝ

Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΔΕΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Παρουσία πολλών και επιλεκτών μελών της *Εταιρείας Κοινωνίας*, προσέβηκε το κ. *Μερόγγιον*, διετέθη τοις χείρας την *Πέμπτην* τὸ ἑσπέραιον ἡ γυμναστική ἐπίδειξις τῆς *Ἐμπορικῆς Σχολῆς*.

Πάντοτε μὲν, ἀλλ' ἰδίᾳ ἡμεῖς, ἡ γυμναστική αὕτη ἐπίδειξις ἐτετέθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Ἀπὸ κατώρθωσε μέχρι τέλους τὰ κατὰ τὴν ἀξιωματικὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν προσοχὴν τῶν θεατῶν.

Πολὺ ἑνωρίτερον τῆς ἡμετέρας ἡμετέρας πλῆθος ὁρμητὸν εἶχε κατακλύσει τὸ γυμναστήριον, ἀναμένον τὴν προσέλευσιν τῶν μαθητῶν. Τὴν θὴν μ. μ. ἄκοι βῆς ἐνφανίσθησαν προσερχόμενοι οἱ τοι, ποσοπορευόμενης τῆς σημαίας τῆς Σχολῆς, ὅποτε ἀμέσως ἤρχισεν ἡ παρέλασις τῇ συνοδείᾳ τῆς *Στρατιωτικῆς μουσικῆς*.

Μετὰ τὴν παρέλασιν ἐπικολούθησε Στρατιωτικὴ γυμναστικὴ τῶν μαθητῶν χωρισθέντων εἰς δύο τμήματα: ἐν τῷ τῶν μικροτέρων τάξεων, καὶ ἐν τῷ τῶν μεγαλυτέρων. Οἱ μαθηταὶ καλῶς προπονημένοι, ἐτετέλουν τὰ προαγόμενα τοῦ κ. γυμνασίου τῶν, μετὰ τοσαύτης ἀκοιβίας καὶ ἐπιτηδεύτητος, ὥστε δικαίως προσέκριναν τὰ παλαιὰ χειροκροτήματα τῶν θεατῶν. Ἐπειτα ἔγινον ἀγωνίσματα ἀκροατοδουλείας καὶ διεκαστήριδας, μετὰ τῆς τοῦ καὶ τε τῆς τάξεως, εἰς τὰ ὅποια διεκοίθη προσέχοντα εἰς ἀμφοτέρω ἡ τεκνότη.

Μετὰ ταῦτα εἶχον τὴν σφίγαν τῶν οἱ ἔθνικοι μας χοροὶ. Ἐχορεύθησαν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν μικροτέρων τάξεων, διὰ χοροὶ χοροὶ: ὁ *Καλαματιανός*, ὁ *Τσαμικός* καὶ ὁ *Πεντοπόλιος* (χορηγός). Οἱ μικροὶ λιλιπυῖται ἐχόρουν μετὰ μεγάλης χάριτος καὶ οὐραμῶν.

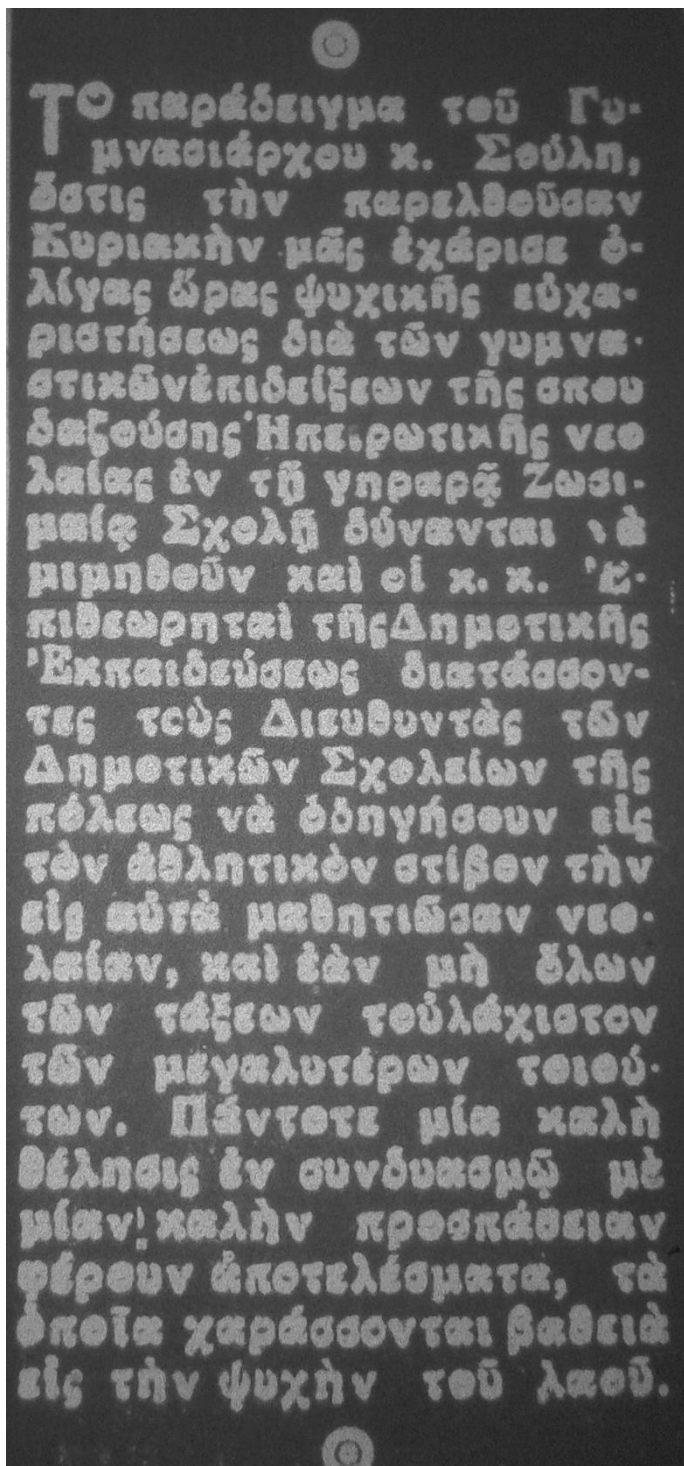
Κατακλείς τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἐπεδείξεως ἦτο ἡ τελευταία παρέλασις, τῶν μαθητῶν καὶ ὁ ἔθνικός μας ὕμνος, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὁποῦν δ. κ. *Μερόγγιος* δι' ὀλίγων, ἀλλὰ μεσσηνισμῶν, λόγων τῶν, ποσοπῶν τὴν νεολαίαν συστήσας εἰς αὐτὴν ὡς ἀπαρτίτητον καὶ πρωτίστονον μέλημα τὴν γυμναστικὴν, διότι μόνον αὕτη εἶχε εἰς θέσιν τὰ πλῆθη σώματα ὑγιαῖ καὶ εὐφρονα καὶ μόνον αὕτη ἐκ παλαιῶν μετὰ τῶν ἄλλων μαθημάτων, δύναται τὰ ἀπορηλατῆσαι καὶ ἡ ἀναδείξῃ τοὺς καλὲς τοῦ τῆς αἰῶνος, οἱ ὅποιοι θὰ γίνωνται οἱ πρωτοπόροι καὶ οἱ ἡγῆται τῆς ἡμετέρας Κοινωνίας.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ θὰ ἦτο παράλειψαι νὰ μὴν ἐκφράσωμεν τὰ συγχαρητήρια, ἅφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν Γυμναστήν τῆς Σχολῆς κ. *Χέλην*, ὅστις μετὰ τὴν ἄσκον καὶ ἡσυχον ἐργασίαν τῶν, κατώρθωσεν ἀποπονήσῃ τῶν τοῦ μαθητῆς, ὥστε νὰ παρουσιάσῃ ἕνα σύνολον ἀρμοστικὸν καὶ τέλειον. τὸ ὁποῖον ἐπαξίως ἀντεπροσώπευσε τὴν Σχολὴν, καὶ ἅφ' ἑτέρου εἰς τὸν ῥέκτην καὶ ἐνεργητικὸν *Λευκωτὴν* κ. *Μολυβάδαν*, ὅστις εἰς ἕν μόνον ἀποβλέπων καὶ δι' ἕν μόνον προσηνίζων: πῶς δηλ. νὰ δινηθῇ νὰ προσδύσῃ ἡ Σχολή, ἀνησυχῶν ὅλα τ' ἄλλα τὰ ὅποια θεωρεῖ δευτερευούσης σημασίας. Κατορθώνει δὲ μετὰ τὴν ἐπιμονὴν του καὶ τὴν πενθορμίαν του νὰ κρατῇ πάντοτε τὴν Σχολὴν εἰς τὸ ἕως εἰς τὸ ὁποῖον τῆς ἀρμόζει.

Ἐσχῆς ἔργον θὰ ἦτο ὁπως τὸ παράδειγμα τῆς *Ἐμπορικῆς Σχολῆς* ἀκολουθήσῃ καὶ τὰ ἄλλα σχολεῖα, ἵνα οὕτω δινηθῇ ἡ *Παιδεία* νὰ ἀποκτήσῃ τὴν παλαιὰν τῆς εὐκλείαν, ὥς πρὸς τὰ ἐκπαιδευτήριά της καὶ τὴν ἀφωσιωμένην προσήλωσιν εἰς τὴν ἑθνικὴν μόρφωσιν καὶ διαπαιδαγώγησιν.

Κ. Π.

εικόνα 6

εικόνα 7

χον προχ^θς κατὰ τὴν ἐκτέλειον
γυμνασιακῶν ἀσκήσεων ἐν τῇ
προαλείῃ τοῦ Β'. Γυμνασίου
διὰ τοῦ οὐδαίου Καθηγητοῦ. Θὰ
ἐλευθεύω κανεῖς, ἀντὶ νὰ ἔχωσε,
βλέπον μικρὰς ὑπάρξεις ἐκτελοῦ
σας γυμνάσματα δυσανάλογα
πρὸς τὰς σωματικὰς τῶν δυνά-
μεις.

Βεβαίως, ὁ ἀξ. κ. Καθηγη-
τὴς, ὁ ὁποῖος δὲν πταίει καθό-
λου, δαύτῃ τοιαύτην καθοδήγη-

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ "ΗΠΕΙΡΟΝ.

Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ

Φίλε κ. Διευθυντά,

Οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ
διαμφισβητήσῃ τὸ ἐπιβεβλημέ-
νον τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς αὐ-
τὰ τὰ μικρὰ παιδιά—μάλιστα
εἰς αὐτὰ περισσότερον—εἰς
τὰ ὅποια τὰ ὁσιᾶ καὶ αὐ-
τὴν τὴν ἡλικίαν πλάττονται,
καὶ ἵνα, δεύτερον, τοὺς ἐμφυση-
θῇ τὸ φίλαθλον πνεῦμα, ἂν τυ-
χόν δὲν εἴνε ἐμφυτον.

Οὐδεὶς ὁμοῦς ἐπίσης δύνα-
ται νὰ διαμφισβητήσῃ, ὅτι γυ-
μνάσματα Σουηδικῆς γυμναστι-
κῆς δυσανάλογα πρὸς τὴν ἡλι-
κίαν τῶν μαθητῶν τῶν μικροτέ-
ρων τάξεων, ἀντὶ νὰ προαγάγουν
τὴν φυσικὴν ἀγωγὴν, τοῦναντί-
ον τῆς ἀποστειωφύουν καθε τά-
σιν πρὸς ἀνάπτυξιν.

Καὶ συγκεκριμένως: Παρέιν-

εικόνα 8

ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ

Φίλε κ. Διευθ. τὰ.

Ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 25 Ἰανουαρίου ε.ε τῆς εφημερίδος Ἡπειρος ἐνδιαφερόμενος τις γράφων περί γυμναστικῆς λέγει « Ὅτι ἐλπείτο κανε ς, ἀντί νά ἐχαιρεδλέπων μικράς ὑπάρξεις ἐκτελεῦσας γυμνάσματα δυσανάλογα πρός τὰς σωματικὰς τῶν δυνάμεις καί. » Πολύ ὅτι μέ ὑποχρεώσητε, ἐάν εὐαρεστηθῆτε νά δημοσιεύσητε ὀφειλομένην εἰς ταῦτα ἀπαντησίαν μου.

Ἀς ἐπιτρέψῃ ἡμῖν ὁ κ. ἐνδιαφερόμενος νά πληροφορησώμεν αὐτόν, ὅτι ἡ Γυμναστική διδάσκεται ἐν πᾶσι τοῖς Σχολείοις καί ὑπό πάντων τῶν καθηγητῶν τῆς Γυμναστικῆς κατὰ τὸ «ἱμπεριούμ» τῆς Ἐπιστήμης τῆς Γυμναστικῆς καί οὐχί κατὰ τὸ «ἱμπεριούμ» τοῦ κ. διδάσκοντος καθηγητοῦ δηλ. ἡ Ἐπιστήμη εἰς ἣν ὑπάγεται ἡ γυμναστική στηριζομένη εἰς τὴν (Φυσιολογίαν) ἀνθρωπολογίαν, τὴν παισιολογίαν καί τὰς ἄλλας βοηθητικὰς ἐπιστήμας ἔχει ἤδη κανίση τον τε σκοπὸν τῆς Γυμν. καί τὰ μέσα τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ καί ἐπὶ πλέον ἔχει ρυθμίση τὰς ἀσκήσεις κατὰ φύλον καί ἡλικίαν (δρα Γυμναστικὴν κ. Χρυσάφη) ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ λοιπὸν τούτων τελοῦνται ἐν ἐκάστη ταξείᾳ Γυμν. ἀσκήσεις ἀριστά, καὶ ἡμᾶς παρακολουθοῦντας ἐκαστοτε τὸ μάθημα τοῦτο, διότι διδάσκεται ὑπὸ ἀρίστου καθηγητοῦ τῆς Γυμναστικῆς τοῦ κ. Γαλανοπούλου. Οὐχ ἦτον ὁμῶς πολλὰ, ὅτι ὠφείλομεν χαρίτας τῷ κ. ἐνδιαφερομένῳ, ἂν ὅτι εἶχε τὴν ευχαριστήσιν νά προσέλθῃ εἰς τὸ γραφεῖον ἡμῶν εἰς συζήτησιν μετὰ τοῦ εἰκείου καθηγητοῦ, διότι οὕτως ἡ ὠφέλεια ὅτι ἦτο μεγαλυτέρα τῆς ἐν ταῖς εφημερίδοις νὰ γράφῃς ἐπ. κρίσεων

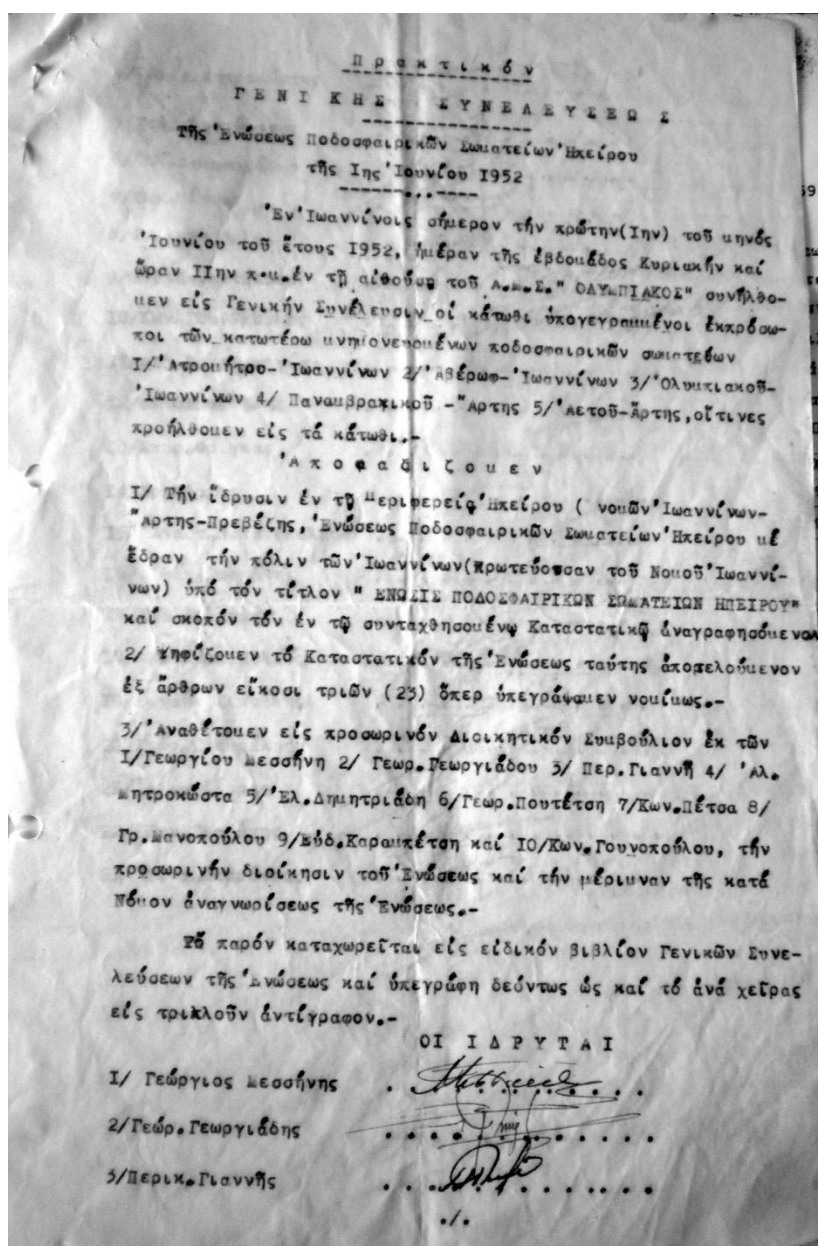
Μετὰ πάσης τιμῆς

Ὁ Γυμνασιάρχης τοῦ Β'.
ΗΜ. Κ. ΣΑΒΒΑΔΑΡΙΔΗΣ

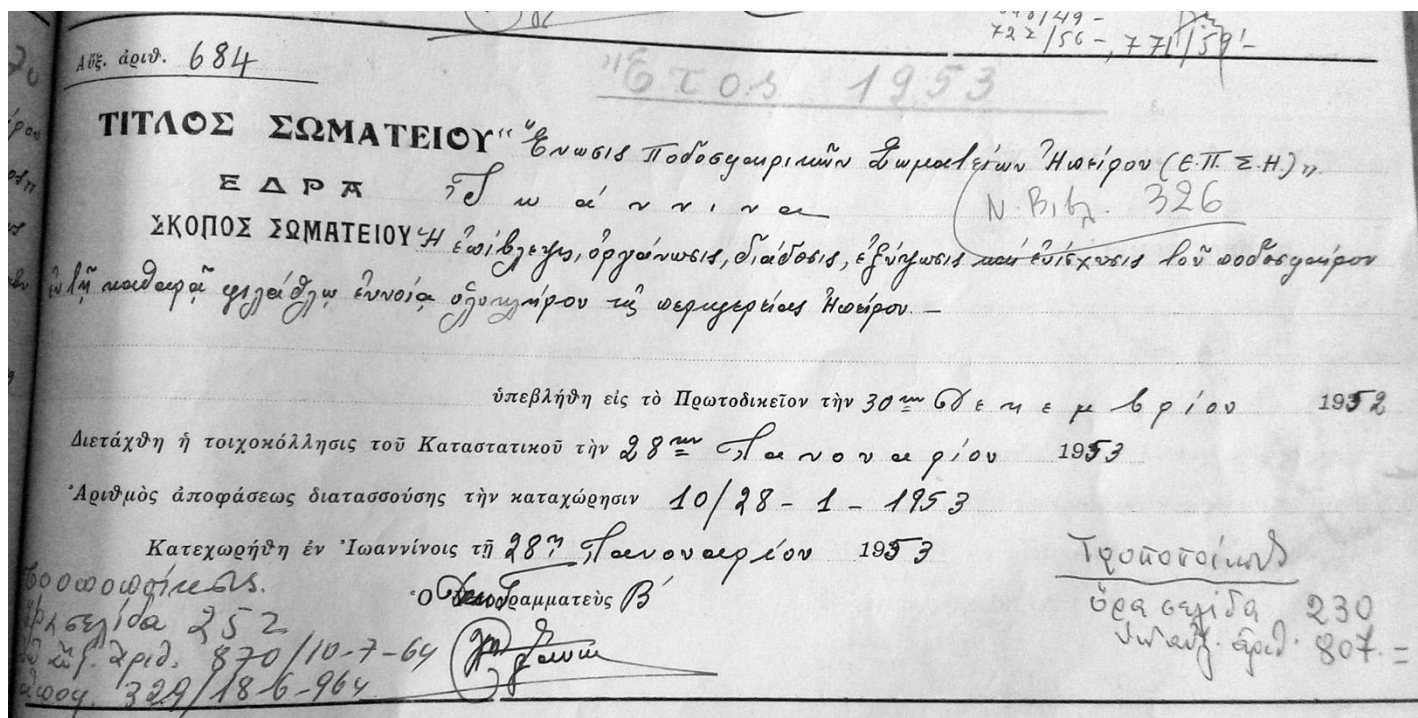
εἰκόνα 9

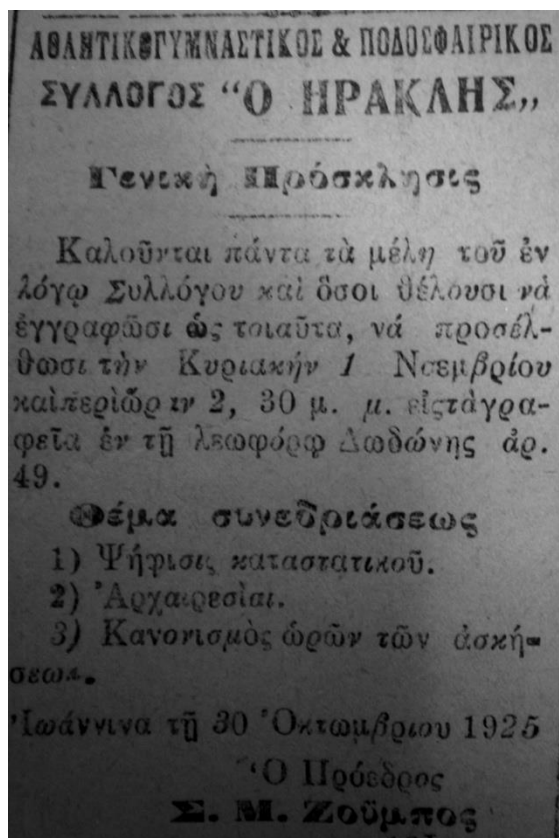
εικόνα 10 (πηγή: <https://goo.gl/dgmwcy>)

εικόνα 11

εικόνα 12

εικόνα 13

εικόνα 14 (πηγή: Κων. Κόκκας, «Το ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο στα Γιάννινα 1918-1966», ο.π., 24)

ΠΙΝΑΞ

Ἐμφαίνων τὴν κατάταξιν τῶν ψηφισομένων σωματείων (μὲ βάσιν 25 ψήφους).

Παναθηναϊκὸς Α. Ο.	263
Ὀλυμπιακὸς Πειραιῶς	203
Παναχαϊκὴ Γυμ. Ἐν.	171
Α. Ε. Κ. Ἀθηνῶν	118
Παναιγιάλειος Αἰγίου	39
Παναρκαδικὸς Τριπόλεως	37
Ἡρακλῆς Θεσ)νίκης	35
Ἀπόλλων Ἀθηνῶν	31

Ἐπίσης ὡς ἐξῆς ἐψηφίσθησαν καὶ τὰ κάτωθι σωματεῖα:

Φίλιπποι Καβάλλας ψῆφοι 15, Καστέλλα Πειραιῶς 15, Ὀλυμπιακὸς Πατρῶν 14, Π. Α. Ο. Κ. Θεσ)νίκης 14, ΑΕΚ Καστέλλας Ὀλυμπιακὸς Χαλκίδος καὶ Ἐρμῆς Καστέλλας ἀπὸ 13, Πανσαλαμινιακὸς Ἀμπελλακίου 12, ΑΕΚ Καλαμῶν 10, Μελιτεὺς Θεσ)νίκης καὶ Ἀπόλλων Καλαμῶν ἀπὸ 9, Ἐθν. ὁς Καλαμῶν καὶ Ἄρης Θεσ)νίκης, ἀπὸ 8, Γουδί Ἀθηνῶν καὶ Κένταυρος Βόλου ἀπὸ 6, Ἐθνικὸς Πειραιῶς 5, Προμηθεὺς Ἀθηνῶν Ἡρακλῆς Καβάλλας καὶ Α. Ο. Ἐρμῆς ἀπὸ 4, Ἀτλας Θεσ)νίκης, ΑΕΚ Βόλου, Λόξα Καβάλλας, Ἀτρόμητος Ἀθηνῶν, Μήνιος Ἡρακλείου καὶ Ἐθνικὸς Καβάλλας, ἀπὸ 3, Ἡρακλῆς Ἰωαννίνων, Πειραιῆς, Ὀλυμπιακὸς Ἀθηνῶν, Β. Α. Ο. Θεσ)νίκης καὶ Χαραυγὴ Καβάλλας ἀπὸ 2 καὶ Γ. Σ. Ἀμαρουσίου, Ἐρμῆς Κομοτινῆς, Ὀλυμπιακὸς Λαμίας, Ἰδομενεὺς Κρήτης, Ἡφαιστος Καβάλλας, Προποντὶς Χαλκίδος καὶ Κρόνος Ταμπουρίων ἀπὸ 1.

Ἦτοι σύνολον ψήφων 1.156

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ "ΑΘΛΗΤ. ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ,,

ΠΟΙΟΝ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΚΟΝ ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΕΙΝΑΙ

ΔΗΜΟΦΙΛΕΣΤΕΡΟΝ;

Ψηφίζω ὑπὲρ
 Ὀνοματεπώνυμον ψηφίζοντος
 Διεύθυνσις
 Πόλις

εικόνα 15

ΑΓΩΝΕΣ ΚΟΛΥΜΒΗΤΙΚΗΣ

Σήμερα ὥραν 7 εἰς τὸν Μῶλον γίνονται ἀγῶνες καλυμβητικῆς 100, 200 καὶ 300 μέτρων ἐλεύθεροι.

Ἑξουδός ἐλευθέρα εἰς πάντας.
Θὰ παιανίζῃ καὶ ἡ Στράτ. Μουσικῇ.
Τοὺς ἀγῶνας θὰ τιμήσουν καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως.

Οἱ ὁργανῶται

Τὸ Σύστημα Ὁμάδων Προσκόπων
Ὁ Πανηπειρωτικὸς Γυμναστικὸς Σύν-
λογος

εἰκόνα 16

ΕΝΙΣΧΗΣΤΕ ΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ

Ὁ Πανηπειρωτικὸς Γυμναστικὸς Σύν-
λογος ὁ «Πύρρος» εἰδοποιεῖ ὅλους τοὺς
φιλάθλους ὅτι ἀπὸ τῆς τρεχούσης ἐβδομά-
δος θὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐργασίας του εἰς τὸ
Γυμναστήριον τῆς πόλεως, καὶ θὰ προπο-
νήσῃ τοὺς διαφόρους φιλάθλους εἰς ὅλα
τὰ εἶδη τῶν ἀγωνισμάτων.

Δι' ἐγγραφὰς μελῶν καὶ περισσοτέρας
πληροφορίας ἃς ἀπευθύνθωσιν οἱ θέλον-
τες εἰς τὰ Γραφεῖα τῶν Προσκόπων Ἀρα-
βαντινοῦ 14.

Δικαίωμα ἐγγραφῆς ὁρίσθησαν δρ. 3
καὶ μηνιαία συνδρομὴ δραχ. 2.

Λίαν προσεχῶς ὁ Σύνλογος θὰ κάμῃ
τὴν πανηγυρικὴν ἐναρξιν τοῦ Γυμναστη-
ρίου ἐν ἐπισήμῳ ἑορτῇ, θὰ διοργανώσῃ
δὲ ὁδοιπορικὰς ἐκδρομὰς κολυμβητικοὺς
ἀγῶνας κλπ.

Ἐνισχῆστε ὅλοι τὸν Ἀθλητισμό.

εἰκόνα 18

ΟΙ ΑΘΛΗΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Τὴν Κυριακὴν 24 Αὐγ. ὅπου ἐτελέ-
σθησαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ Γυμναστηρίου
Ἰωαννίνων μετ' ἀγῶνων παρουσίᾳ τοῦ
Γεν. Διοικητοῦ κ. Σταματίου καὶ ἀρ-
χικοῦ κόσμου.

Μετὰ τὸν ἐναρκτηριον λόγ. ν. τοῦ κ.
Γεωργ. Βαβαρέτου ὁργανοῦ τοῦ τῶν ἀ-
γῶνων ἔγεινεν **δρόμος 100 μέτρων**
μετὰ τῶν ἐξῆς ἀποτελέσματα.

Α'. σειρά α'. Σ. Τζιμόπουλος 12
3) δ β'. Ν. Πατανίνας 13 2) δ γ'. Γ. Ρί-
ζος καὶ Ἰω. Ντούσιας.

Β'. σειρά α'. Γεώργ. Φλίππου β'.
Ἰω. Παπαγιαννόπουλος γ'. Απ. Κοτρέ-
της. Γ'. σειρά Γ. Πουτέτης β'. Μιχ.
Μίνως γ'. Κ. Γούναρης.

Ἐλευθέρα δισκοβολίᾳ α'. Γεώργ.
Ντούσιας 34.10 μέτρα β'. Σωτήρ. Τζι-
μόπουλος 29.10 μ. γ'. Ν. Πατανίνας
28.60 μ.

Ἄλμα εἰς ὕψος α'. Νικ. Πατανί-
νας 1.45 μ. β'. Γ. Ντούσιας 1.40 μ.
γ'. Σ. Τζιμόπουλος 1.35 μ.

Ἄλμα τριπλοῦν Α'. σειρά α'. Σ.
Τζιμόπουλος 11.50 μ. β'. Γ. Ντού-
σιας 11.15 μ. γ'. Ν. Πατανίνας καὶ Γ.
Ρίζος Β'. σειρά α'. Ἰωαν. Παπαγιαν-
νόπουλος β'. Θωμᾶς Δράκος γ'. Γ.
Πουτέτης Γ'. σειρά Κ. Γούναρης Β.
Βηιδάτης.

Δρόμος 192 μέτρων Α'. σειρά α'.
Σωτήρ. Τζιμόπουλος 27" β'. Ν. Πα-
τανίνας 29" Β'. σειρά α'. Γ. Φλίπ-
που β'. Κ. Γούναρης γ'. Πουτέτης.

Δρόμος 1500 μέτρων α'. Γ. Ντού-
σιας 5' 30" β'. Γραβλῆς Γεωργίτης
5' 58" γ' Χαρ. Μασμπάκος 6'.

εἰκόνα 17

ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΚΑ

(Συνέχεια ἐκ τῆς Α' Σελίδος)

χέρια τοῦ εὐρηματωφύλου.
Ὁ μεγάλος τοῦ θύοδ ἀγρυπ-
ν σὺν πάντι ἀπὸ τὸ ἐξέλασθαι
ἐξέρματος καὶ ἡ μπάλα ἐπ' αὐ-
τὸν λόγῳ ἤθελε εἰς μὴ γὰρ
δουλοῦν φορὰ μέσα καὶ ἔχει μὲν
τον αὐτὸ δὲ εἰς μίαν ἀπὸ τῆς
θύο εἰς καταβασίς τοῦ Πα-
νατωλικοῦ δ' ἀποδοφύλαξ
Παπαδᾶς μαρμαρὶ ἀντικανονι
καὶ παρὰ τὴν γ' ὥμην τοῦ Αἰαι-
τηνοῦ, μετὰ τὸν ἀποῖον δὲν συμ-
φωνοῦμεν παθόλου, καὶ εἶδεται
πάνταλῃ εἰς βίρος τοῦ «Πόρ-
ρου» ἔνα ἐλαφρὸ γυναικὸς τρὶ
βήματα καὶ

Πύρρος 1— Πανατωλικὸς 1

Ἐ παλαιοὶ μετὰ τοῦ εὐρηματος
τοῦ Πανατωλικῶς συνεχίζονται
καὶ ἡ βροχὴ ἡ ὁποία τὰ ῥα
στιγμῶν γὰρ τὰ πρὸς τὸ πᾶν
τῶν παικτῶν καὶ τῶν θεατῶν
ἀναγκάζει τὸν διασητὴν εἰς ὅ-
τι πᾶν ἐπὶ 10 λεπτὰ τὸν ἀγῶνα.
Μετὰ τὴν ἐπαύριον πάλιν ὁ Πύρ-
ρος παθολογῶν τὸν Πανατω-
λικὸν εἰς τὸ εὐρημα τοῦ δὲ γὰρ
νικητὰ τὰ σὺν ἀποδοφῶν, ὁ
κὸς ἀποδοφῶν εἰς μαρτὶ δ' ὅτι
ἀλλὰ ἡ ἱσοπαλία παραμένει
ἡ σφαιρὶ χερσὶ τοῦ διανυστοῦ δια-
κρινεῖται ἡ σφαιρὶς εἰς τὸ τέλος
τοῦ πεζοῦ ἡμικρονίου.

Ὁ Κόσμος εἶναι βίβας γὰρ
τὴν νίκη τοῦ Πύρρου καὶ ἐλπι-
ζει.

Ἀρχίζετο τὸ δεύτερον ἡμικρό-
νιον, οἱ παῖδες τοῦ Πύρρου
ἐκτετακμένοι ἀπὸ τὴν φρε-
σὶν αὐτῆς ἀνταγωνιστοὶ παρὰ τὸν
πρὸς σφαιρὴν καὶ τὸ παιγνίδι
μυριάζεται, ὁ Πανατωλικὸς καὶ
εἰς ὥς τὴν παλαιότητα δὲ δὲ
Γαλλοῦς ἐπιβεβαιώνει κατὰ χρι-
στονοῦντομους. Μὲ τὴν σφαιρὴν
τοῦ πάλιν ὁ Πύρρος ἔχει τὴν ὁ
παιρὸν, ἔνα φάουλ καλὸς κα-
βιγνέον ἀπὸ τὸ ἀριστερὸν χρο-
ματὶ τὸ ἐξέλα, ἔνα ἄλλο πάλιν
βολὴ σφαιρὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο νι-
κῆν εἰς χεῖρα τοῦ Καραθανά-
ση καὶ ἡ ἴδια γυνὴ ἐξαπολὸν
θεῖ.— Ἐ ἀντα τοῦ Πύρρου
μικρομένη παραχωρεῖ κόριν
καὶ ὁσπερ ἀπὸ μὴ καλὴ νικη-
τὰ δ' Πανατωλικὸς ἀνταρτῶν.

Πανατωλικὸς 2. Πύρρος 1.
Ὁ Πύρρος συνεχίζεται, ἐνταῦ-
θα τὰς δυνάμεις του καὶ πάλιν
ὁρμῇ στενότερα τὸ ἀντικανονι
ἐξυμνῶν ἀγωνίζονται οἱ
11 παῖδες τοῦ ἔνα σὺν τοῦ
Μιχαήλ τοῦ καυλῆντος οὐ τὴν
μα καταλογίζεται ἀπὸ τὸν διαι-
τητὴν ὡς ὅτι καὶ αὐτοὺς δ'
εὐρία.

Μέχρι τῶν τοῦ ἡμικρονίου
ὁ Πύρρος ἔχει τὴν ἀνταρτῶν, ἀλ-
λά τὸ ἀποτέλεσμα μένει ἀναι-
κωνοῦν.— Ἐ σφαιρὴν τοῦ
διασητῶς ἴδου τὴν ἀγνῶν
τῶν παικτῶν καὶ, τὸν θεα-
τῶν καὶ οἱ ἔχοντες, πρὸς
οἱ καὶ οἱ πρὸς τοῦ ἔχον-
τος ἡ ἀνταρτῶν ἐκτετακ-
τὰ δ' ἀποδοφῶν ἀνταρτῶν δ'
Πύρρος μὲν παρὰ τὸν ἀνταρτῶν
καλὸς τὴν δὲ ἡ νίκη σφαι-
ρὸς τὸν φρεσὶ τὸν πρὸς τὸν γὰρ
τὸν παταλὸν τὸν ἀνταρτῶν
τοῦ Πανατωλικῶς.—

Γενικῶς ἡ ὁμάς τοῦ Πύρρου

εἶναι ἀσυγκρίτως καλὸν τὸν
Πανατωλικὸν εἰς ὅτι: τὴν τὰς
γυναικῶν ἔχει μονάδας ἀνταρτῶν
κλῆσεως— ὁ Γαλλοῦς πάλιν κα-
λὸς: ἔχει τὸν πάλιν δὲ σφαιρὸς
καὶ ὁ Καραθανάσης δ'
μὲν ἔχει τὸν πάλιν ἀνταρτῶν—
εἰς ἀποδοφῶν τοῦ Πανατω-
λικῶς ἔχει οἱ χερσὶ τὸν
γυναικῶν— ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν
τὴν δὲ σφαιρὸς, ὁ δ' ἀνταρτῶν
τοῦ Πύρρου εἶναι ἡ καλὴ γυναι-
κὴ ἴδια ὁ ἀνταρτῶν Παπα-
δᾶς.— Τὰ γὰρ τοῦ Πύρ-
ρου πάλιν καλὸς, ἴδια ὁ μικρο-
νομικῶς ἀνταρτῶν πάλιν—
τοῦ Πανατωλικῶς μωροὶ πα-
νατὶ γὰρ ἐκτετακτὸν τὸν μὲν
τοῦ Πανατωλικῶν 1. Οἱ ἐκτε-
τακτὸν μέντοι.

Ἀπὸ τὴν π' ὥσπερ γυναικὴ τοῦ
Πανατωλικῶς καλὸς τὸν ὁ Καρα-
θανάσης καὶ ὁ Πανατωλικῶν 11
οἱ ἄλλοι ὄχι ἔχοντες λόγον.

Ἀπὸ τοῦ Πύρρου καλὸς τὸν
ὁ ἀνταρτῶν δ' ἀνταρτῶν ἐκτετα-
κτὸν πάλιν καλὸς ὁ Μιχαήλ κα-
λὸς ἀλλὰ ἡ σφαιρὸς ἀνταρτῶν
τὸς, ὁ Ρόμπος ὁ ἴδιος ἀνταρτῶν
τὸς, ὁ Μιχαήλ 11 ἀνταρτῶν
τὸς, ὁ Τσομολάκος ἀνταρτῶν
ἀλλὰ δὲν κατὰ τὸν πάλιν
νοητὴ καλὸς τὸς ἀνταρτῶν
τὸς.

Ὁ Διοιστὴς καὶ Γεωργίου δ'
μαρτῶν ἀλλὰ ἐκτετακτὸν πο-
λὸν ἐκτετακτὸν τὸν Πανατω-
λικῶν γ' αὐτὸ καὶ πάλιν δι-

καὶ: μωροὶ γὰρ ἀνταρτῶν ὡς.
... δ' ἀνταρτῶν τὴν νίκη
καὶ τοῦ Καραθανάσης.

ΦΙΛΑΘΕΛΟΣ

ΑΘΛΗΤΙΚΑ

Ἐπελθούσης συμφωνίας μετὰ
ἐκ τῆς ἀθλητικῆς μας ὁμάδος
«Πύρρος» καὶ τῆς πρωταθλητρι-
ας τῆς Ἀλβανίας «Σκετέρμπεη»
αὐταὶ θὰ συναντηθοῦν εἰς Κορυ-
τσάν τὴν 14ην Ἀπριλίου.

Τὴν 2αν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἀ-
ναχωροῦν τὰ μέλη τοῦ «Πύρρου»
καὶ πλῆθος φιλάθλων διὰ Κορυ-
τσάν.

εικόνα 22

αὐτῆς ἀκο-
... ἀπολιτι-
... εἰς τὴν
... αὐτὴ καὶ
... λαμβάνου-
... ἀφε-
... εὐνοήσουν
... τῆς.

Α
... δημοσιογρα-
... τὰ γυναι-
... ἀντὶ τὸν
... σκαλωπᾶν
... τὰ μᾶς κα-
... τίσουν ὅτι
... ν δογματι-
... συμφέροντος
... εὐρολογίας,
... ἵνα ἐπεχει-
... προσπα-
... Βρασάνης
... τῇ παρὰ
... Κόσμος.
... Καὶ τοῦ-
... ἄλλαι μὲν
... ὑπὸ τῶν, ἄλ-
... γράφει, ἔ-
... ἀνταρτῶν, γὰρ
... ἡμῶν, καὶ

ΔΙΑ ΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΝ

Ἐφασίσθη ἡ συγχώνευσις ὅλων τῶν
ἀθλητικῶν συλλόγων, εἰς ἓνα Γενικὸν
Ἀθλητικὸν Σύλλογον, μὲ διαφόρους
ἄλλος διακλαδώσεις, ὡς: τουρισμοῦ,
φυσιολατρικοῦ, κλασικοῦ ἀθλητισμοῦ,
ποδοσφαίρου, βόλεϊ, πὸλ, κ. λ. π. Ἡ το-
πλεον καιρὸς γὰρ δοθῇ κάποια κίνησις
καὶ ἔσθ' πραγματικὴ εἰς τὸν ἀθλη-
τισμὸν, εἰς τὸν μεγαλύτερον συντελε-
στὴν τῆς ὕψους, σωματικῆς καὶ πνευ-
ματικῆς ἐξυγιάνσεως καὶ ἐξυπνώσεως
τῆς φυλῆς μας, ἥτις πρώτη αὐτὴ ἐγα-
λῶν καὶ ἐφερε εἰς τὸ περιλαμπρὸν
ἐκεῖνο σημεῖον τὸν ἀθλητισμὸν. Πρέ-
πει λοιπὸν ὅλοι οἱ φιλάθλοι τῆς Ἡ-
πειροῦ νὰ συμβάλωσι καὶ βοηθήσωσι
τὸ ὅς ἀνὰ βῆμα βῆμα τὴν
εὐγενῆ καὶ ὠραίαν αὐτὴν πρωτοβου-
λίαν, διὰ τὴν καλτέραν καλλιέργειαν
καὶ ἐξύψωσιν τῆς φιλαθλητικῆς συνει-
δήσεως ἐν Ἡπείρῳ. Ὅχι μόνον δὲ τὰ
ἴκοντα, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀγανθώσεις καὶ οἱ
ἀρμόδιοι πρέπει νὰ συμβάλωσι ἡδι-
κῶς καὶ ὠλικῶς εἰς τὴν ἐν λόγῳ προ-
σπάθειαν. Τὴν προσεχὴ δὲ Κυριακὴν
πρόκειται νὰ γίνων καὶ αἱ ἀγανθώ-
σεις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ
νέου Πανεπιστημικοῦ Ἀθλητικοῦ Συλ-
λόγου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ὁ Ἀθλ-
τισμὸς».

εικόνα 23

εικόνα 21

...δὲ Μέ
...αι, καὶ
...οντα
...αι β.
...ἀγ-
...γὰ
...όλον
...νὰ ἄ
...τρό-
...ννή-
...ῶσι
...σῆ-
...προ-
...ἀβη
...βὴν
...ία.
...λου
...αρί-
...περὶ
...αι β.
...εν ἔ
...ου,
...λω-
...καὶ
...τας
...τὴν
...ς β.
...εἰς

εἰς τὰς προσταγὰς σας προνομοῦμαι

ΑΛΕΞΙΟΣ ΦΙΛΙΟΣ
Θ. ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΟΣ

ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ

Προσκαλοῦνται ἅπαντα τὰ μέλη τῶν Ἀθλητικῶν Συλλόγων «Πύρρος, Ὀλυμπιακός, Ἀτρόμητος» ὅπως προσέλθωσι τὴν προσεχῇ Κυριακὴν 20ην τρέχοντος καὶ ὥραν 11ην π.μ. ἀκριβῶς εἰς τὸ Κινηματοθέατρον Εὐστρατιάδου εἰς ἔκτακτον Γενικὴν Συνέλευσιν.

ΘΕΜΑΤΑ

1) Ἀνακοινώσεις προσωρινῆς ἐπιτροπῆς, σχετικῶς μὲ τὴν σύστασιν νέου Πανηπειρωτικοῦ Ἀθλητικοῦ Συλλόγου.

2) Ἐκλογή νέου Διοικητοῦ Συμβουλίου.

Ἐπιπροσθέτως παρακαλοῦνται ὅπως προσέλθωσι καὶ ὅλοι ὅσοι ἐκ τῶν νέων θέλουσι συμμετάσχει τοῦ νέου Σωματείου.

Τὰ Διοικητικὰ Συμβούλια τῶν Ἀθλητ. Συλλόγων.

«Πύρρος, Ὀλυμπιακός, Ἀτρόμητος».

...λαίου Ἀθηνῶν, β.
...δημ. σχολ. Ἀθηνῶν

.....

Νέον Ὁδὸν

ΙΩΑΝ. Ν.

Πτυχιούχου
στημίου
Ὁδὸς Δόροδο
Ἐναντι Οὐ
φορίας
Παράρτημα

.....

NEON
ΣΕΝΟΔΟΧ
"ΤΟ ΕΡ
Ε Ν Α
Πλατεῖ
ΓΩΝΙΑ Α

εικόνα 24

ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΕΚΔΡΟΜΗ

Ὡς καὶ χθὲς ἀνεγράψαμεν τὴν προσεχῇ Κυριακὴν κατέρχεται εἰς Ἀρταν ἡ ὁμάς τοῦ Συλλόγου «Ἀβέρωφ» διὰ συνάντησιν μετὰ τῆς ἐκεί ὁμάδος «Κεραυνός». Εἶναι μία εὐκαιρία διὰ τοῦ βουλῶ μένους ἐκ τῶν συμπολιτῶν μας νὰ ἐκδράμωσι εἰς Ἀρταν τῶρα ποῦ εἶναι ἡ πλέων εὐχάριστος ἐποχὴ δι' ἐκδρομὰς καὶ μάλιστα μὲ τὰ ἀνθισμένα περιβόλια ποῦ σκερποῦν τὴν ὑπέροχον μυρωδιὰ τοῦς. Δηλώσεις συμμετοχῆς δέχεται ὁ κ. Κ. Ζαλίγκας παρὰ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον Γ. Σταύρου, μέχρι τοῦ Σαββάτου.

.....

εικόνα 25

ΕΝΑ ΡΕΒΑΝΣ ΠΡΟΣΚΟΠΙΚΗΣ ΟΜΑΔΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΧΙΛΕΥΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ. (Ἀπρίλιος ἔκταν
 τος ἀναταξίαις) Χθές Κροισί
 κήν 6ην τρέχοντος παρὶ ὧραν 5ην
 ἀπογευματινὴν ἔλαβι χάραν ἐν
 τῇ γῇ· ἔφ' Ἀγίου Ἀνδρέου, ποδο
 σφαιρικῇ συνάντησις μετὰ τῆς
 ἀνταθῆς προσκομικῆς ομάδος καὶ
 ἀθλητικῆς Σολλόνου τοῦ Γομασίου
 δ' Ἀχιλιδῆς, μὲ διαίτησιν τὸν κε
 θηγῆται τῆς Πυγμαστικῆς κ. Ρ.υ
 νιώτην, ἥ τις συνεπέντησαν ἀρεκ
 τὸν κόσμον. Ὁ ἀγὼν μετὰ δ' ἀμ
 φότερον τὸν ἐμάδων δ' τηρεῖν ἀρεκ
 τὰ καλὸς ταχύς· ἐν ἀλλὰ τ-χνι
 κὸς καὶ συνδιασμέτος· εἰς τοὺς αἵ
 συναρπαστικαὶ φάσεις δ' ἐπεδύλον
 τὸν· παροικολοῦσθαι.

Νηπιερα ἀνεδείχθη ἡ Πρὸς
κοπικὴ δμάς διὰ 3—1 ἑταρμάτων
των 2 ἐπιτευχθέντων ὑπὸ τοῦ Γ.
Τζώρη καὶ τοῦ τρίτου ὑπὸ τοῦ Κ.
Ἀφειτουλίζου. Ἐπίσης καὶ ἐκτὴς
ἄλλης διαδίκης ἐπαισεν πολὺ ὥρῃ·
αὐτὸς ἰ. Γ. Γκόντης καὶ δὲ σηματοῖται·
τὸ ἐν οὐτῆς γκαὶ Ἐλευθ Νίκου.

Ματαίωσι τῶν ἐπιστημῶν αἱ ἀνθρώπων
παρηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα ἡτο
καὶ ὁ Δῆμαρχος κ. Ἰωάννης Πάν
προς τοὺς κατὰ τὸ τέλος αὐτοῦ ἀέ
ναιμε ἀργυροὺς κύπελλον εἰς τὴν
νικήτριαν δμάδα ἐπροφώνησας αὐ
τὴν ὥς ἔφη· «Ὁ Δῆμος Προβέβηκε
ἀπονέμειν πρὸς τὴν Νικητὴν τὴν ὁμοί
αν κατήγαγε σήμερον καὶ ὑχέσθαι
εἰς ὅλους σας ὅπως ἀναθεχθῇτε ἀν
τάξει τοῦ προγόνων ἡμῶν πρὸς τι
μὴν καὶ δόξαν τῆς τε μητρὸς Ἐλ
λάδος καὶ τῆς ἰδιαίτης Πασιδος
Προβέβηκε· Ζήτω τὸ Ἔθνος, Ζήτω
ἡ ἀθλητικὴ ἡμῶν νοσολαία» Τὸν λιγόν
τοῦ κ. Δημάρχου ἐκάλυψαν ζητω
ταυ· ἔκ μέρους τῶν παρευρεθέν
των.

Τὸν ῥέκενν Δήμαρχὸν μας δεῖ
 ἔχονε παρὰ τὰ εὐχαριστήσωμεν
 ὡς φίλαθλοι, καὶ νὰ συγχαρῶμε,
 αὐτὸν δὲ τὴν εὐγενεὴ καὶ ἡγετον
 χειρονομία ἡ δόξα διδοῖς ὑμῶν
 καὶ ζώων ἐν τῇ δαπνοδυσαν θύνα
 ται νὰ δημολογηθῇ τῶν ἄλλων ἡδύ-

λασκ. ἀθλητικῇ, νοσολίαν Πρεβί-
ζης.

Τὸ ἀπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐ-
δόθη μὲν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν εἰς
τὴν πεινηματοχρεωκὴν Ἀΐθουσαν
κ. Καλ. Χιτσοπέλου, μαθητικῇ
παράτασις ἐπὶ τῆς [ΣΤ.] τάξεως
τοῦ Γυμνασίου παυχθέντος πρὸ Βι-
ζαντινοῦ θρῦματος (ὁ Νικηφόρος
Φωκάς).

Πολύ πρό της ἀρχαίας της πα-
ριστάσεως πληθους κόσμου, μὴ ἀν-
χοντος φυσικῶς καὶ τοῦ ὄντα πρὸς
κατάληψιν ἀπικαίρων σημείων, εὐγὰ-
ροι δὲ ὅμως παρατηρήθη τοιοῦτος
συνωστισμὸς ὥστε παρ' ὀλίγου νά
μεταβληθῇ ἡ ἔκθεσις εἰς πεδῖον
μάχης πρὸς καθάκτησιν ἔσθης καὶ
ἐνδὺ ἀρκίως καθήκοντος. Ἐδῶχθε
ὅμως χάρις εἰς τὰς προσηπαθείας
τῶν ἀστυνομικῶν ὑργάνων καὶ ἰδί-
ως τοῦ ἀδυνεοῦς ἀνδρῶν κ. Ἀδὰ
μπεροπιδίου διεγρήθη σχετικῇ τις
τάξις, Ἐνοεῖται μὲν οὕτως τὴν τό-
σῃ κοσμοσυρροῇ δὲν ἦτο δυνατόν
να λυθῇ καὶ καλῶς συνήθη ῥωμάν-
κα αὐτομα ἀπεισόδια καὶ εἴτοι ἀνο-
γε κανεῖς:

—Κόριε ένωμοτάρχα ἢ νά γίνει
σαι ἡ δοολοιὰ θῶς πρέπει ἢ νά με-
ροληπηθῇτε...

—Δὲν σὰς παλέσαμεν γιὰ συνή-
γορο καὶ καλὰ θὰ κάνετε νὰ σιωπή-
σητε:

ἄπο συχώδους παρεμβάτης πληγείων καὶ
θήμενος ὑπερήλξε ἀποφειστος τῆς
παλαιᾶς Παχουμοῦ Σχολῆς καὶ ἀ-
παντῶν προφανῶς εἰς τὴν λείειν (με-
ροληπτικῆς) ὁμολόγησαν ὅτι ἡ τοιαυ-
τὴ αὐτὸς σύμφωνος νὰ ἀπαίρετο, τὸ δεῖ-
μα τὴν... ἡμέραν καὶ ἐὼς τὴν νύ-
κτα γὰρ δὲ ἀγένητο καλὰ ἡ ὑπερθε-
σις, καὶ ἔτσι τὸ ἀπιστόθειον ἀποσπῶ-
ν λήξαν.

Ἄλλος πάλιν νεαρὸς κιθάρημιμος
πλησίον μας παρῴτιζε τὸν ἀπέναν
τί του ὡς ἀποκαλυφθῇ.

—Μὰ ποῦ θέλεις νὰ τὸ δάλωθαι
τό κάμω χάγια)

—“Ε! καὶ τί θέλεις νὰ σοῦ κάμω
ἀφοῦ δὲ σ’ ἐπώ!!/

Καὶ ὁ ὑπουργὸς σιμπολίτης ἔκων ἔδωκεν ἡγιαγμένην τὴν ἀποχωρητικὴν καρφάλην τὴν μο: οὐλνιον ρεμπ: ὁ τλιπαν φιβυ: ἔκων νοταγαλ. κατὰ κατὰ ὑμένο φίσαι ποῦ εἶναι πεῦ ὅς ἐπ' ὧς αὐτὴν τῆς μου χωρίσεν ἀπόφθην σίνετα...

Καὶ πάλιν ἐν οὐδὲς, ἡ θρησκευτικὴ ἐκδοχὴ ἐδὲ . . . ἱερῶς καταλαβόντος καὶ ξαπλαθέντος μὲ συγκλητιστὴν μεγάλῃς πρὸς πᾶσι ἐπὶ καθίστατος καί μόνου εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀποδόσης, παρ' ὅλην τὴν παροτρυνόμενὴν ἑλλισίψιν, ὥς καὶ ἤμει' ὅλγιον ἐναεῖς ἡ; παρὰ-στὰσεως ἔθους παρ' ἅνιν εἰς τὴν κομμοτραγικὰ ταῦτα.

Ἀποθνήσκουσιν ὁ δὲ πρὸς τὴν καθήγησίν σου κ. Π.-
πρωτοψάλτου πολυταλῆς διαδομηθεὶς
τῇ σκηνητικῇ καὶ ψαλμωδῇ σκην-
οικίδευστος λιγύρου ἐπαγγελίας ἔα
Βιζαντινοὺς περιέβαλον.

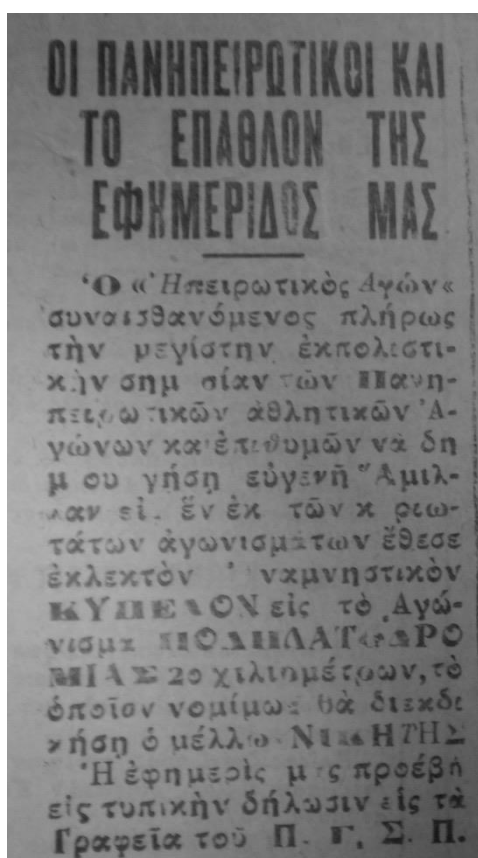
Εἰς τὸ ἔχον ἐστημεῖσαν ἐπιτυ-
χίαν ἐι μὲν τῶν μαθητῶν εἰς κ.κ.
Κ. Δανδρινός, Ἀν. Ζέρβας, Χρ.
Κατακογιάννης, Χριστοφ. Βασι-
λάς καὶ ἄλλοι τῶν ὁπρίων μᾶς δια-
φθογῶν τὰ ὀνόματα ἐς ἐξ τῶν ἡ
θητητῶν αἱ ὀδοὶ Ἀγνὴ Τσακαλῶ
του. Νίκη Καρίδη κλπ.

Παραίνουσες τὴν ποροῦσαν ἀν-
ταπόκρισιν τῆς Ἑκπρωσιακῆς ἐφη-
μερίδος «Ἡσπεριωτ. Ἀγὼ» ἐπὶ
βάλλεται ὑ' ἀπονεύωμεν ἐλάχι-
στον φέρον ὁθωνομοσάνης πρὸς τὰς
ἀσφυκτὰς τῆν ἡσ' οὐτὰς παρὰ
τηρουμένην προδεδωτικὴν καὶ ἐκ
πολιτικὴν κίνησιν τῆς πόλ. ὡ-
μας ἡ δ. π. ἐ. ν. ἐξ ἀκολουθητῆς με-
τὴν οὐτὴν θερμὴν ἀσφαλῶς θὰ δ. ὑ.
φύσῃ τὴν ὥραιαν τῆς Ἀμβρακι-
κῆς ὑμῶν εἰς ἀντάξιον πρὸς ὅσον
τῆς τόσον ἀνδρῶν τῶν ἑκπρωσιακῶν
καὶ ἐδωγῶν τῆς Ἑλληνικῆς
γῶρας γέννησος; Ἡσπεριωτ.

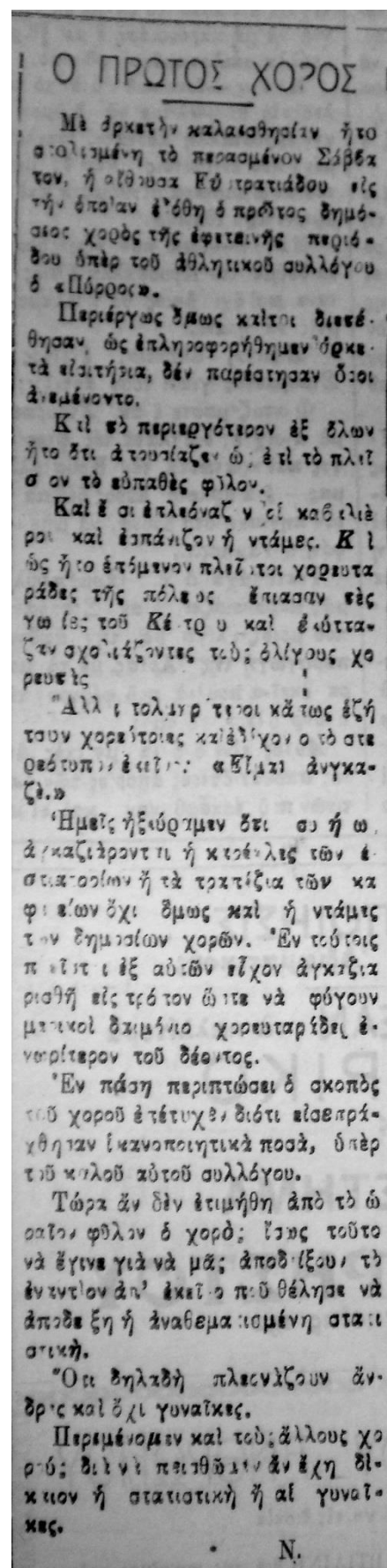
Δημ. Φ. Ἑμβραχίδης

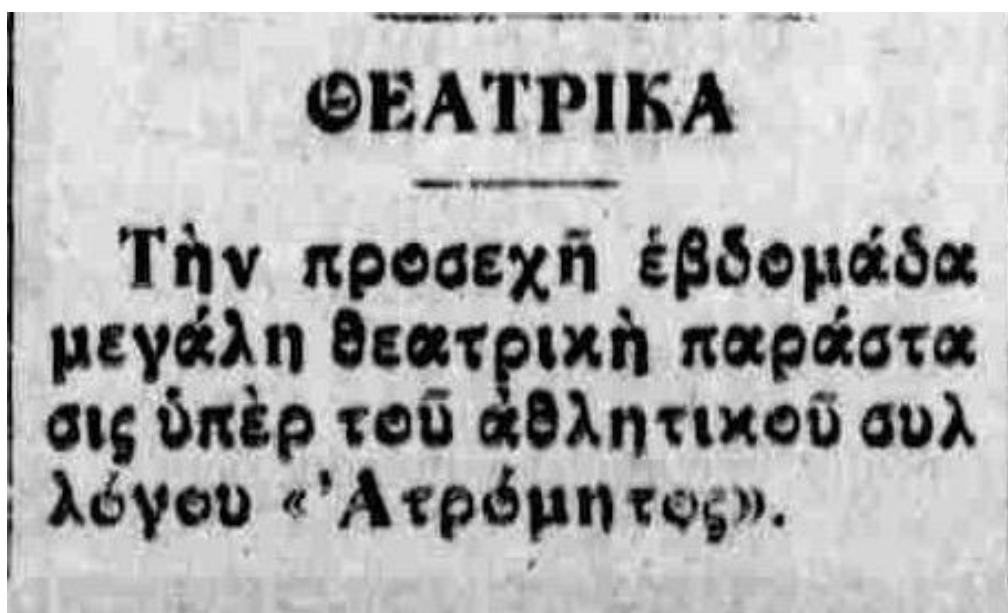
εικόνα 27

εικόνα 28

εικόνα 29

εικόνα 30

εικόνα 31

rous o'lor' Dabegga - Dazugā.
 To' luvbeigeev aivōom lu'v's ām eevyudēitlu
 Vo'ir lo'ēgpaar too'lor' JINZ Nōmoov.

220

21) Zweisprachiger Spar. 4000 einl. Kr. H. 18. 18/10
 αποδοχοποιος βεβαιωνει οποιονδήποτε χρυσον διατηνω
 στον νουν απεργασει τον αις εν χρυσον.

εικόνα 33

εικόνα 34

αὐτὸν ἐλπίσας δι' οὗ καὶ γράψεται αὐτῷ ὅτι διὰ αὐτοῦ ἡ ἐννομεν-
αθουμένη ἡμεῖς ὑπαγόμενοι πρὸς τὸν ὑποτακτικὸν μὴ παραχρῆ-
μα τοῦ γυναικὸς ἀπὸ νόμου καὶ συμφέροντα ὡς ἄνθρωποι, καὶ τὸ παρακα-
λῶν αὐτὸν ὅπως ἐμβαλεῖν τοῖς ἀρχαῖς ἐν ἡμέρας μέχρι τοῦ συν-
νοήσαντος τοῦ ἄνθρωπου πρὸς τὸν ἰσχυρὰν. —

Ὁ Χρίστος ἡ. ἡ. Βασιλεὺς ἀμφοτέρων καὶ ἀνταρῶν ὁ Θεὸς
 ὁ ὢν ἡμεῖς ἡμεῖς παρακαλῶν ἡμ. Λαοφύλαξ καὶ ἀποστολῶν ὑποστάτης
 πῶς καὶ ὁ καὶ ἡμεῖς ἀμφοτέρων καὶ ἀνταρῶν ὁ Θεὸς ὢν ἡμεῖς ἡμεῖς

Si quelques amours ont été en vain inspirés. —

55th Co. 40000 100 Co. ANZ' Nipal. —

94 Κορυβαίνοντες παρὰ ἀποκρίψιν, προσκυροῦντες τῷ κ. κ. &
τοῖς ἁγίοις πράξοντες καὶ ὁ Βυζαντινὸς ἀνταρτίσθον. -

[illegible]

2) Ηχογράφηση οργάνων πνεύματος ως τόνος Γεωγραφικός Βυθισμός της καρδιάς
της Γαστρίδας Πόλεμος της Πόλεως οργάνων του Μουσουλμανισμού
Μουσουλμανισμός επί του τόνου της καρδιάς της εναντιότητας βυθισ-
ματος Γεωγραφίας Χείματος 1924-1995 δια γραμμών βυθισμός αόρατος
της εναντιότητας περαστικών άνω βυθισμών προς ιατρικούς δια-
μ/ωτες.

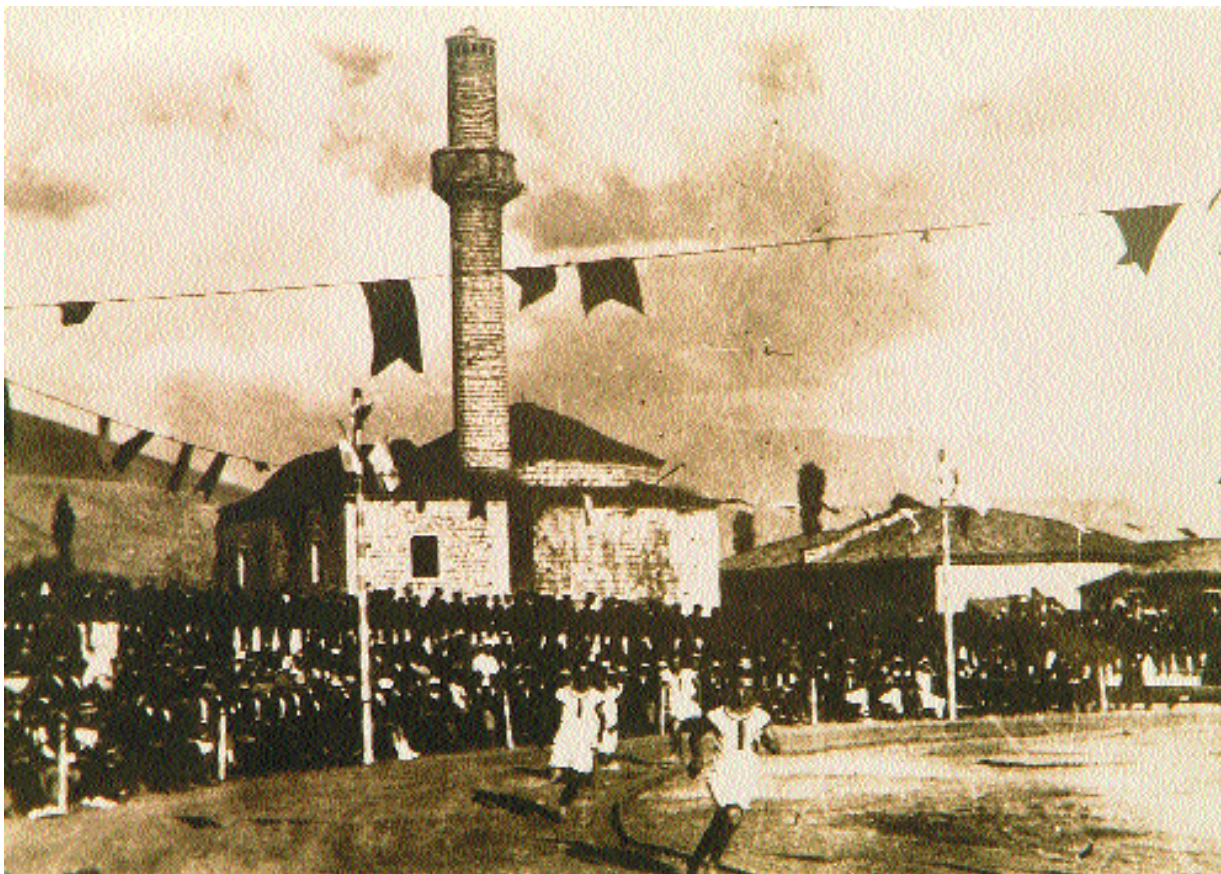
εικόνα 39

εικόνα 40

εικόνα 41 (πηγή: <http://goo.gl/Gqla5x>)

εικόνα 42 (πηγή: Κων. Κόκκας, «Το ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο στα Γιάννινα 1918-1966», ο.π., 23)

εικόνα 43 (πηγή: αρχείο Κων. Κόκκα)

εικόνα 44 (πηγή: *ΙΩΑΝΝΙΝΑ*, εκδ. Ι. Ιωαννίδης, Ιωάννινα, 1912 στο <http://goo.gl/cGi8Zg>)

εικόνα 45 (πηγή: Κων. Κόκκας, «Το ερασιτεχνικό ποδόσφαιρο στα Γιάννινα 1918-1966», ο.π., 32)

**Παράρτημα Εικόνων
Ιδρυτικών Πράξεων
Αθλητικών Σωματείων
Ιωαννίνων**

Αρ. αριθ. 39.

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «ο Ηρακλής»
Ε Δ Ρ Α *Ιωαννίνων*

• **ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ**

ΔΙΑΔΩΧΗ 640/11/12/1910

υπεβλήθη εις τὸ Πρωτοδικεῖον τὴν 193

Διατάχθη ἡ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν 193

Ἀριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 35 25 27 Μαρτίου 1919

Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 193

Ὁ Ὑπογραμματεὺς

Ποδοσφαιρικός Σύλλογος
 «ο Ηρακλής»

Αρ. αριθ. 126

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος Ἰωαννίνων «ο Πύρρος»
Ε Δ Ρ Α

ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

ΠΥΡΡΟΣ

υπεβλήθη εις τὸ Πρωτοδικεῖον τὴν 193

Διατάχθη ἡ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν 193

Ἀριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 287 25 18 Ἰουνίου 1924

Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 193

Ὁ Ὑπογραμματεὺς

Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος Ἰωαννίνων
 «ο Πύρρος»

Αρ. αρ. 208

ΒΙΒΛΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ Παιδικός Αθλητικός Σύλλογος «Ατρόμητος»
ΕΔΡΑ Ψαλμίδα
ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ Η διάδοσις τῆς ἀθλητικῆς ἐν Ἡοσίᾳ.

Δικαιούχῃ διαγραφῇ, ἀριθ. ἐπ. 163/23-10-70.

Τὸ Καταστατικόν ὑπεβλήθη εἰς τὸ Πρωτοδικεῖον τὴν
 Δεκάτῃ ἢ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν
 Ἀριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 437 ἐς 8 Νομβρίου 1930.
 Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 193
 Ὁ Ὑπογραμματεὺς ὅροι νῦν βιβλίου 200/73
 ὅροι νῦν βιβλίου 838/62, 929/60, 962/58

Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Ατρόμητος»

Αρ. αρ. 225

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ Αθλητικός καὶ Ποδοσφαιρικός Σύλλογος «Ολυμπιακός Ιωαννίνων»
ΕΔΡΑ Ψαλμίδα
ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ ἡ διάδοσις τῆς ἀθλητικῆς ἐν Ἡοσίᾳ.

Δικαιούχῃ διαγραφῇ, ἀριθ. ἐπ. 15-12-1930

Τὸ Καταστατικόν ὑπεβλήθη εἰς τὸ Πρωτοδικεῖον τὴν 23 Μαρτίου 1931
 Δεκάτῃ ἢ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν 10 Ἰουνίου 1931
 Ἀριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 256 ἐς 10 Ἰουνίου 1931
 Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 20 Ἰουνίου 1931
 Ὁ Ὑπογραμματεὺς

Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος
 «Ολυμπιακός Ιωαννίνων»

185. αριθ. 233. -

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ Αθλητικός Σύλλογος Φιλιατών «ο Ηρακλής»

Ε Δ Ρ Α Φιλιατών -

ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ η' αφοσφαιριστική η' μπάτ παρτίαν, σπορτών, ι' ικανόν πα' τω' μπάτ
 να' αναδείξω να' σπουδαί' λα' τω' μπάτ η' αφοσφαιριστική η' μπάτ παρτίαν, σπορτών, ι' ικανόν πα' τω' μπάτ
 κα' τω' η' αφοσφαιριστική η' μπάτ παρτίαν, σπορτών, ι' ικανόν πα' τω' μπάτ
 20' Καλεσθέντες υπεβλήθη εις τὸ Πρωτοδικεῖον τὴν 14 Αὐγούστου 1931

Διεύθυνση ἢ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1931

Αριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 367 ἢ 22 Σεπτεμβρίου 1931.

Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1931

Ὁ Γραμματεὺς
 Μ. Μ. Μ. Μ.

Αθλητικός Σύλλογος Φιλιατών «ο Ηρακλής»

185. αριθ. 242. -

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ Ποδοσφαιρική Αθλητική Ένωση Κολχίδος Ιωαννίνων.

Ε Δ Ρ Α Κολχίδος -

ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ η' αφοσφαιριστική η' μπάτ παρτίαν, σπορτών, ι' ικανόν πα' τω' μπάτ
 να' αναδείξω να' σπουδαί' λα' τω' μπάτ η' αφοσφαιριστική η' μπάτ παρτίαν, σπορτών, ι' ικανόν πα' τω' μπάτ
 κα' τω' η' αφοσφαιριστική η' μπάτ παρτίαν, σπορτών, ι' ικανόν πα' τω' μπάτ
 20' Καλεσθέντες υπεβλήθη εις τὸ Πρωτοδικεῖον τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1932

Διεύθυνση ἢ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν 2^α Μαρτίου 1932

Αριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 147 ἢ 2 Μαρτίου 1932.

Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 12 Μαρτίου 1932

Ὁ Γραμματεὺς
 Μ. Μ. Μ. Μ.

Ποδοσφαιρική Αθλητική Ένωση Κολχίδος Ιωαννίνων

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

ΕΔΡΑ

ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

Δεσφύη ἡ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν

Ἀριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν

Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 26

• 6 Υπερματεὺς

Ένωσις Νέων Πυρσόγιαννης
«Ο Φοίνιξ»

ΠΙΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

Ε Δ Ρ Α

ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

Μετάχρη ή τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν

Αριθμός αποφάσεως διατασσούσης την καταχώρησιν

Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 70 Ἀπριλίου

Ο ~~Πατριάρχης~~ τεύς

Πανεπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «ο Αβέρωφ»

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

Ε Δ Ρ Α

ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

Αθλητικός Σύλλογος Φιλιάτων «ο Άρης» -
 Φιλιάτων -
 ή ερασιματική και ήθελαι να μελετά αὐτὸς ἄρην

Τὸ Καταστατικὸν ὑπεβλήθη εἰς τὸ Πρωτοδικεῖον τὴν 13 Μαΐου
 Διετάχθη ἡ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν 24 Μαΐου 1933
 Ἀριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 255 καὶ 24 Μαΐου 1933 -
 Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 3 Ἰουνίου 1933

Ο Ἐπαρχιακὸς

Αθλητικός Σύλλογος Φιλιάτων «ο Άρης»

ΤΙΤΛΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

Ε Δ Ρ Α

ΣΚΟΠΟΣ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος Παραμυθιάς «το Σούλι» -
 Παραμυθιάς -
 ή ερασιματική και ήθελαι να μελετά αὐτὸς ἄρην
 Διετάχθη ἡ τοιχοκόλλησις τοῦ Καταστατικοῦ τὴν 72 Μαΐου 1934 -
 Ἀριθμὸς ἀποφάσεως διατασσούσης τὴν καταχώρησιν 232 καὶ 12 Μαΐου 1934 -
 Κατεχωρήθη ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 22 Μαΐου 1934

Ο Ἐπαρχιακὸς

Αθλητικός και Ποδοσφαιρικός Σύλλογος Παραμυθιάς
«το Σούλι»